વીતરાગ વિજ્ઞાન

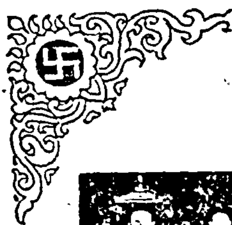
પ્રમુખશ્રીનું નિવેદન

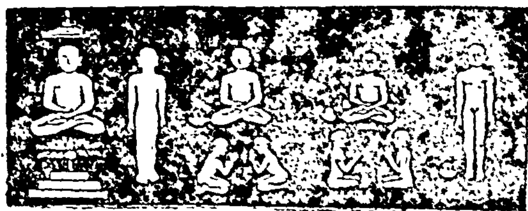
મને અત્યંત આનંદ થાય છે કે પૂજ્ય ગુરુદેવ સત્પુરુષ શ્રી કાનજીસ્વામીએ પંડિતવર્ય શ્રી દૌલતરામજીરચિત છહઢાળા પર આપેલાં પ્રવચનોમાંથી ચોથી ઢાળનાં પ્રવચનો આજે આ પુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ છહઢાળાએ, પૂજ્ય શ્રી કાનજીસ્વામીના સંસર્ગમાં આવ્યા પહેલાં મારા જીવન પર સારી અસર કરી છે, અને તે એટલે સુધી કે વધુવાર અધ્યયનને કારણે તે આખી કંઠસ્થ થઈ

ગઈ છે; હજી પણ દરરોજ બબ્બે ઢાળનો મુખપાઠ કરવામાં વધુ ને વધુ ભાવો ખુલતા જાય છે.

સં. ૨૦૧૫ માં, જ્યારે પૂ. શ્રી કાનજીસ્વામી બીજીવાર મુંબઈ આવ્યા ત્યારે તેમના પરિચયમાં વધુ આવવાનું થયું, અને તેઓશ્રી અમારા નિમંત્રણથી અમારા ઘરે પધાર્યા. તે પ્રસંગે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોની જે છાપ મારા ઉપર પડી હતી તે એક પત્ર દ્વારા વાંચીને મેં ગુરુદેવ સમક્ષ વ્યક્ત કરી;—જેમાં મુખ્યત્વે છહઢાળાનો ઉલ્લેખ હતો. ત્યારપછી પણ અવારનવાર ગુરુદેવ સાથે પ્રસંગ પડતાં (ખાસ કરીને સોનગઢમાં વહેલી સવારે તેઓશ્રી સાથે ફરવા જતાં,) જે જે વિષયોની તત્ત્વચર્ચા થતી તે ચર્ચાને લગતા પદો છહઢાળામાંથી હું બોલતો ....ને ગુરુદેવ તે સાંભળીને પ્રસન્ન થતા, પ્રવચનોમાં પણ વારંવાર તેનો ઉલ્લેખ કરતા. ત્યારપછી પ્રવચનમાં છહઢાળા વાંચવા માટે પૂ. ગુરુદેવને વિનતિ કરતાં તેઓશ્રીએ જિજ્ઞાસુઓ પર કૃપા કરીને છહઢાળા પર દોઢ માસ સુધી પ્રવચનો કર્યાં. તે પ્રવચનોમાંથી સાર લઈ આ નાનું પુસ્તક જિજ્ઞાસુઓના લાભાર્થે બહાર પડે છે. આમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ સમજાવીને તેની આરાધનાનો સુંદર ઉપદેશ આપ્યો છે. તથા શ્રાવકનાં વ્રતોનું વર્ણન કર્યું છે.

णमो अरिहंताणं ।

णमो सिद्धाणं ।

णमो आइरियाणं ।

णमो उवज्झायाणं ।

णमो लोए सव्वसाहूणं ।

મંગલમય મંગલકરણ
વીતરાગ-વિજ્ઞાન,
નમું તેહ જેથી થયા
અરિહંતાદિ મહાન.

卐 વીતરાગ-વિજ્ઞાન-પ્રવચન 卐

[છહઢાળા ચોથીઢાળ]

સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા અને તેની આરાધનાનો ઉપદેશ

મંગલાચરણમાં ત્રણ જગતમાં શ્રેષ્ઠ એવા વીતરાગ-વિજ્ઞાનને નમસ્કાર કરીને, આ છઢાળાની પહેલી ઢાળમાં ચારગતિમાં જીવે કેવાં કેવાં દુઃખો અજ્ઞાનથી સહન કર્યાં તે બતાવ્યું; તે દુઃખના કારણરૂપ મિથ્યાત્વાદિનું સ્વરૂપ બતાવીને તેને છોડવાનો અને હિતના પંથમાં લાગવાનો ઉપદેશ બીજી ઢાળમાં આપ્યો; ત્યારપછી ત્રીજી ઢાળમાં સમ્યક્ત્વનું સ્વરૂપ બતાવીને, તેનો મહિમા સમજાવીને શીઘ્ર તેની આરાધના કરવાનું કહ્યું. હવે આ ચોથી ઢાળમાં સમ્યગ્દર્શન-સહિત સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવીને તેની આરાધના કરવાનું કહે છે.—

(ગાથા-૧)

सम्यक् श्रद्धा धारि पुनि सेवो सम्यग्ज्ञान;
स्व-पर अर्थ बहु धर्मजुत जो प्रकटावन भान ॥ १ ॥

ત્રીજી ઢાળમાં કહ્યું તે પ્રમાણે અત્યંત મહિમાપૂર્વક સમ્યગ્દર્શનને શીઘ્ર ધારણ કરીને. હે ભવ્યજીવો! સમ્યગ્જ્ઞાનને પણ તમે સેવો, તેની આરાધના કરો. કેવું છે સમ્યગ્જ્ઞાન? —કે જે અનંત ધર્મવાળા સ્વ અને પર પદાર્થોને પ્રકાશવા માટે સૂર્યસમાન છે. સમ્યગ્જ્ઞાનસૂર્યવડે સ્વ-પર બધા પદાર્થોનું સાચું સ્વરૂપ જણાય છે. સમ્યકત્વની સાથે આવા સમ્યગ્જ્ઞાનને પણ હે ભવ્ય જીવો! તમે આરાધો.

સમ્યગ્દર્શનની સાથે જ સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, તેમને સમયભેદ નથી; છતાં સમ્યગ્જ્ઞાનની વિશેષ આરાધના બતાવવા માટે જ્ઞાનની જુદી વાત લીધી છે. સમ્યગ્દર્શન થતાં તરત જ કેવળજ્ઞાન થઈ જતું નથી માટે જ્ઞાનની જુદી આરાધના બતાવી છે. ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શન થતાં દર્શનની આરાધના પૂરી થઈ પણ હજી જ્ઞાનની આરાધના પૂરી નથી થઈ, તેથી તેને પણ જુદું આરાધવાનું કહ્યું. ચોથા-પાંચમા-છઠ્ઠા કે સાતમા ગુણસ્થાને ક્ષાયિકસમ્યગ્દર્શન થયા પછી તેમાં શુદ્ધતા વધવાપણું નથી, પણ સમ્યગ્જ્ઞાન તો ગુણસ્થાન-અનુસાર વધતું જાય છે, ગુણસ્થાનઅનુસાર સ્વતત્ત્વને પકડવાની જ્ઞાનની શક્તિ વધતી જાય છે તેથી સમ્યગ્દર્શન પછી સમ્યગ્જ્ઞાન-આરાધના બતાવી છે. કાંઈ એકેક ગુણના લક્ષે જુદી-જુદી આરાધના નથી થતી, પણ આત્મસ્વભાવની સન્મુખ થઈને તેની આરાધના કરતાં તેમાં સર્વે ગુણની આરાધના આવી જાય છે. ગુણભેદ હોવાથી શુદ્ધિના પ્રકારોમાં

વિશેષતા પડે છે તેથી દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રનું જુદું જુદું વર્ણન કર્યું છે. કુંદકુંદસ્વામીના શિષ્ય શ્રી ઉમાસ્વામીએ તત્ત્વાર્થ-સૂત્રમાં પણ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ મોક્ષમાર્ગ બતાવીને તે ત્રણેનું જુદું જુદું વર્ણન કર્યું છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન તે સૂર્ય છે. આત્માના સમ્યગ્દર્શનપૂર્વકનું જ્ઞાન તે સ્વ-પરપ્રકાશક સૂર્ય છે. સમ્યગ્દર્શન વગર તો અંધારું છે. સમ્યગ્દર્શન વગરના જ્ઞાનને જ્ઞાન કહેતા નથી કેમકે તે સ્વ-પરના સાચા સ્વરૂપને પ્રકાશતું નથી ને મોક્ષને સાધતું નથી. સ્વ-પર સમસ્ત પદાર્થોના સ્વરૂપને પ્રકાશવા માટે એટલે કે જાણવા માટે સમ્યગ્જ્ઞાન સૂર્યસમાન છે. સ્વ ને પર, ચેતન ને જડ બધા પદાર્થો પોતપોતાના અનેક ધર્મો સહિત છે. જેટલા સિદ્ધ ભગવાનમાં છે તેટલા ધર્મો દરેક આત્મામાં છે, તેને સમ્યગ્જ્ઞાન જાણે છે. મુમુક્ષુ આત્મા હે ભવ્ય જીવો! તમે આવા સમ્યગ્જ્ઞાનને સાધો.

સમ્યગ્દર્શનમાં અભેદ આત્મા છે; જ્ઞાન તો અનંતગુણોને જાણે છે: સ્વ-પર, ભેદ-અભેદ, શુદ્ધતા-અશુદ્ધતા બધાને જાણવાની સમ્યગ્જ્ઞાનની તાકાત છે. હું આત્મા છું, મારામાં જ્ઞાન-આનંદ છે, મારી પરિણતિમાં અમુક શુદ્ધતા થઈ છે, અમુક [illegible] બાકી છે,—એ બધા પડખાં સમ્યગ્જ્ઞાનમાં જણાય છે. [illegible] સમ્યગ્જ્ઞાન [illegible] [illegible]

ભેદ પણ તે પાડતું નથી. આવા સમ્યગ્દર્શન સાથેનું સમ્યગ્જ્ઞાન સ્વ-પરને યથાર્થ જાણે છે, ને વીતરાગતાને સાધે છે. તેથી આવું વીતરાગવિજ્ઞાન સેવવા યોગ્ય છે.

સર્વજ્ઞપરમાત્માએ આત્મામાં અનંતગુણો જોયા છે. જેની ગણતરીનું કોઈ માપ નથી એવા અનંત ગુણો એકેક આત્મામાં છે; તેનું પ્રકાશક સમ્યગ્દર્શનસહિતનું સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સમ્યગ્જ્ઞાનની અનુભૂતિમાં અનંતેઅનંત ગુણોનો સ્વાદ એકરસપણે સમાઈ ગયો છે. આવા અનંતગુણને યથાર્થપણે સર્વજ્ઞદેવના શાસન સિવાય બીજું કોઈ કહી શકે નહિ, જાણી શકે નહિ. અને અનંતગુણના સ્વીકાર વગર સાચો આત્મા પ્રતીતમાં આવે નહિ. અનંત ગુણ-પર્યાયથી એકરૂપ આત્મામાં ભેદ વગરની નિર્વિકલ્પ પ્રતીતિ તે સમ્યગ્દર્શન છે.

દુનિયામાં વીતરાગ સર્વજ્ઞ જિનદેવ સિવાય બીજા કોઈના માર્ગમાં સમ્યગ્દર્શન સમ્યગ્જ્ઞાન કે સમ્યક્ચારિત્ર હોતાં નથી, એટલે કે મોક્ષમાર્ગ હોતો નથી. સ્વ-પર પદાર્થને તેના અનેક ધર્મ સહિત ઓળખાવનારું સમ્યગ્જ્ઞાન છે. પદાર્થમાં અનેક-અનંત ધર્મો છે તેથી તે અનેકાન્તસ્વરૂપ છે, અને તેને જાણનારું સમ્યગ્જ્ઞાન તે પણ અનેકાન્તની મૂર્તિ છે—કેમકે જ્ઞાન સાથે અભેદપણે શાંતિ-શ્રદ્ધા વગેરે અનંત ધર્મો રહેલાં છે.-આવી અનેકાંતમય મૂર્તિ સદાય પ્રકાશરૂપ રહો- એમ સમયસારના મંગલાચરણમાં બીજા કળશમાં કહ્યું છે.

અનંત ગુણ-પર્યાયો તે જ પદાર્થના ધર્મો છે. દરેક

પદાર્થમાં પોતપોતાના અનંત ધર્મો છે. આ ચૈતન્યપદાર્થ પણ પોતાના અનંત ગુણ-પર્યાયો સહિત છે, તેનામાં કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધપદનું સામર્થ્ય છે. જડમાં જડના ગુણ-પર્યાય છે, ચેતનમાં ચેતનના ગુણ-પર્યાય છે. આવા સ્વ-પર તત્ત્વોને ભિન્ન-ભિન્ન જાણવાની આત્માના જ્ઞાનની તાકાત છે એવું જ્ઞાન તે મોક્ષનું કારણ છે તેથી તે સેવવાયોગ્ય છે. જુઓ, શુભરાગને કે પુણ્યને સેવવાયોગ્ય ન કહ્યું. પણ રાગથી પાર એવું વીતરાગીવિજ્ઞાન સેવવાયોગ્ય છે-એમ કહ્યું.

'જ્ઞાન' કહેતાં શાસ્ત્રના શબ્દોની વાત નથી. પણ આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ છે તેની સન્મુખ થઈને જે જ્ઞાન પ્રગટ્યું તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે. તે સ્વ-પરને જાણનારું છે. સમ્યગ્જ્ઞાન તેને કહેવાય કે સ્વ-પરને તેના ધર્મોસહિત જાણે. અસ્તિત્વ આદિ તથા ચેતનતા આદિ ગુણોસહિત આત્મવસ્તુ છે. પરમાણુ વર્ણાદિ સહિત છે; દરેક પદાર્થ અને તેના ધર્મો પોતાથી જ છે, બીજાથી નથી. એક વસ્તુના ધર્મો બીજી વસ્તુમાં જતા નથી, કે બીજી વસ્તુને લીધે તે ધર્મો હોતાં નથી. આવો આવા અનેકાન્તમય વસ્તુસ્વભાવને સમજતાં જેમ જ્ઞાન પ્રગટે છે. સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક આવા સમ્યગ્જ્ઞાનને [illegible] [illegible] ભેદજ્ઞાનને ભાવતાં-ભાવતાં કેવળજ્ઞાન [illegible] માટે [illegible] સમ્યગ્જ્ઞાનને સેવવું.—

ભાવયેત્ ભેદવિજ્ઞાનં ઇદં અચ્છિન્નધારયા ।
તાવત્ યાવત્ પરાત્ ચ્યુત્વા જ્ઞાનં જ્ઞાને પ્રતિષ્ઠતે ॥

—જ્ઞાન પરથી ખસીને જ્ઞાનમાં જ ઠરી જાય ત્યાંસુધી અછિન્નધારાએ આ ભેદજ્ઞાનને ભાવવું. –આ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધનાનો ઉપદેશ છે. ॥ ૧ ॥

સમ્યગ્જ્ઞાન વગર કદી સાચું ચારિત્ર હોતું નથી. સમ્યગ્જ્ઞાન પૂર્વક જ સાચું ચારિત્ર હોય છે. તેથી સમ્યગ્જ્ઞાન પછી સમ્યક્-ચારિત્રનું વર્ણન કરશે.

સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધનાનો ઉપદેશ

★

(ગાથા-૨)

सम्यक् साथै ज्ञान होय पै भिन्न अराधौ ।
लक्षण श्रद्धा जान दुहूमें भेद अबाधौ ।
सम्यक् कारण जान ज्ञान कारज है सोई ।
युगपत होतैं हू प्रकाश दीपकतैं होई ॥ २ ॥

સમ્યગ્દર્શનની સાથે જ સમ્યગ્જ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, એકસાથે જ બંને પ્રગટે છે. તેમાં સમયભેદ નથી, તોપણ તે બંનેની ભિન્ન-ભિન્ન આરાધના કહેવામાં આવી છે. કેમકે લક્ષણભેદે બંનેમાં ભેદ છે, તેમાં કાંઈ બાધા નથી. સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ તો શુદ્ધાત્માની શ્રદ્ધા છે, અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ સ્વ-પરને પ્રકાશવારૂપ જ્ઞાન છે. તેમાં સમ્યક્શ્રદ્ધા તે કારણ છે અને સમ્યગ્જ્ઞાન તે કાર્ય છે; બંને સાથે હોવા છતાં દીપક અને પ્રકાશની માફક તેમનામાં કારણ-કાર્યપણું કહેવામાં આવે છે. સમ્યક્શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન બંને આરાધના એકસાથે જ શરૂ થાય છે પણ પૂર્ણતા એક સાથે થતી નથી. ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વ થતાં શ્રદ્ધા-આરાધના તો પૂરી થઈ ગઈ, પણ જ્ઞાનની આરાધના તો કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે પૂરી થાય છે; માટે જ્ઞાનની આરાધના જુદી બતાવી છે. સમ્યગ્દર્શનની જેમ

સમ્યગ્જ્ઞાનનો પણ ઘણો મહિમા છે, તે આ ચોથી ઢાળમાં બતાવશે.

સમ્યગ્દર્શનપૂર્વક સમ્યગ્જ્ઞાનને દૃઢ કરવું. સમ્યગ્દર્શનની સાથે જ સમ્યગ્જ્ઞાન તો થઈ ગયું પણ ભિન્ન આત્માની ભાવના વડે તે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી. જેમ સૂર્ય પોતાને તેમજ પરને પ્રકાશે છે, તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી ચૈતન્યસૂર્ય પોતાના આત્મસ્વરૂપને તેમજ પરને પ્રકાશે એવો તેનો સ્વભાવ છે. રાગમાં કાંઈ સ્વને કે પરને જાણવાની શક્તિ નથી. 'હું રાગ છું' એમ કાંઈ રાગને ખબર નથી પણ રાગથી જુદું એવું જ્ઞાન જ જાણે છે કે 'આ રાગ છે અને હું જ્ઞાન છું.' આ રીતે રાગનો અને જ્ઞાનનો સ્વભાવ જુદો છે. ખરેખર રાગમાં તો ચેતનપણું જ નથી; જ્ઞાનના અચિંત્ય સામર્થ્ય પાસે રાગ તો કાંઈ છે જ નહીં. નિજભાવમાં અભેદ થઈને, અને પરભાવથી ભિન્ન રહીને જ્ઞાન સ્વ-પરને સ્વભાવ-વિભાવને બધાયને જેમ છે તેમ જાણે છે. રાગ પણ જ્ઞાનથી પર તત્ત્વ છે, રાગ તે કાંઈ સ્વતત્ત્વ નથી. આવું ભેદજ્ઞાન કરવાની તાકાત જ્ઞાનમાં જ છે. તે જ્ઞાન વીતરાગ-વિજ્ઞાન છે, તે જગતમાં સારરૂપ છે, મંગળરૂપ છે અને મોક્ષનું કારણ છે.

મુમુક્ષુજીવે પ્રથમ તો સાચા તત્ત્વજ્ઞાન વડે સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરવું જોઈએ. જ્ઞાન કે ચારિત્ર સમ્યગ્દર્શન વગર સાચાં હોતાં નથી. મિથ્યાત્વસહિત જે કાંઈ જાણપણું હોય કે શુભ-આચરણ હોય તે બધું મિથ્યા જ છે, તેનાથી જીવને અંશ-

માત્ર સુખ મળતું નથી. મોક્ષનું પ્રથમ પગલું સમ્યગ્દર્શન છે. તેને હે ભવ્ય જીવો! તમે શીઘ્ર ધારણ કરો.—એ વાત ત્રીજી ઢાળમાં કરી; હવે સમ્યગ્દર્શન સાથે સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધનાનો ઉપદેશ આ ચોથી ઢાળમાં છે.

❀ આત્મા છે એમ તો કહે પણ ઈશ્વરે તેને બનાવ્યો છે એમ માને, અથવા પૃથ્વી વગેરે પંચભૂતના સંયોગથી આત્મા બન્યો છે એમ માને, અથવા સર્વવ્યાપક બ્રહ્મ માને, જુદું સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ ન માને, તો તેને સ્વરૂપ-વિપરીતતા છે, એટલે સાચું જ્ઞાન નથી.

❀ ગુણ અને ગુણીનો સર્વથા ભેદ માને, કે સર્વથા અભેદ માને તો તેને ભેદાભેદવિપરીતતા છે. અથવા બીજા બ્રહ્મ સાથે આ આત્માને અભેદ માનવો, કે જ્ઞાનને આત્માથી જુદું માનવું તે પણ વિપરીતતા છે, તેને વસ્તુનું સાચું જ્ઞાન નથી.

આ પ્રમાણે અજ્ઞાની જે કાંઈ જાણે છે તેમાં તેને કોઈ-ને કોઈ પ્રકારે વિપરીતતા હોવાથી તેનું બધુંય જાણપણું મિથ્યાજ્ઞાન જ છે, મોક્ષને સાધવા માટે તે કાર્યકારી થતું નથી.

જ્ઞાનમાં મિથ્યાશ્રદ્ધાને કારણે જ મિથ્યાપણું છે કે જ્ઞાનમાં પોતામાં કાંઈ દોષ છે? એવા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પં. ટોડરમલજી કહે છે કે, અજ્ઞાનીના જ્ઞાનમાં પણ ભૂલ છે; કેમકે જ્ઞાનમાં જાણપણું હોવા છતાં તે જ્ઞાન પોતાના સ્વપ્રયોજનને સાધતું નથી, સ્વજ્ઞેયને જાણવા તરફ વળતું નથી—એ તેનો દોષ છે. અજ્ઞાની અપ્રયોજનભૂત પદાર્થોને જાણવામાં તો જ્ઞાનને પ્રવર્તાવે છે પણ જેનાથી પોતાનું પ્રયોજન સિદ્ધ થાય છે એવા આત્માનું જ્ઞાન તથા સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન તો તે કરતો નથી, માટે તેને જ્ઞાનમાં પણ ભૂલ છે. મોક્ષના હેતુભૂત સ્વ-

છે, તેમાં શુદ્ધતા છે—નિર્મળતા છે તેથી તેને ગુણ કહ્યો. તેમાં અભેદ આત્માની નિર્વિકલ્પ પ્રતીત છે, તે મોક્ષપુરીમાં પ્રવેશવાનો દરવાજો છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન તે જ્ઞાનગુણની પર્યાય છે. ચોથાગુણસ્થાને આત્માનું અનુભવજ્ઞાન થયું ત્યારથી સમ્યગ્જ્ઞાન શરૂ થયું; પણ તે એકસાથે પૂરું ન થાય; કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે પૂરું થાય. સમ્યગ્જ્ઞાન સ્વ-પરને, ભેદ-અભેદને, શુદ્ધ-અશુદ્ધને, બધાયને જેમ છે તેમ જાણીને પોતાના આત્માને પરભાવોથી ભિન્ન સાધે છે.

હું શુદ્ધ પરિપૂર્ણ અભેદ એક ભૂતાર્થ આનંદમય ચૈતન્યતત્ત્વ છું-એવા સ્વસંવેદનપૂર્વક સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ આત્માની માન્યતા કરે છે. સમ્યગ્દર્શનમાં પોતાના આવા આત્માનો સ્વીકાર છે. સમ્યગ્દર્શન-પર્યાયમાં સ્વસન્મુખતા છે, સમ્યગ્દર્શનમાં પરસન્મુખતા નથી. શું પર સામે જોયે સમ્યગ્દર્શન થાય છે? -ના; કોઈ પરની સન્મુખતાથી (-દેવ-ગુરુની સન્મુખતાથી પણ) સમ્યગ્દર્શન થતું નથી. પોતાના ભૂતાર્થ આત્માની સન્મુખતાથી જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે. સમ્યગ્દર્શનપર્યાય શ્રદ્ધાગુણની છે ને શ્રદ્ધાગુણ આત્માનો છે, તો આત્માની સન્મુખ થયા વગર સમ્યગ્દર્શનપર્યાય કયાથી થશે? શ્રદ્ધાગુણ ને તેની સમ્યગ્દર્શનપર્યાય તે તો આત્માનું નિજસ્વરૂપ છે, તે નિજસ્વરૂપનો સન્મુખ થતાં તે પોતે શ્રદ્ધાગુણની નિર્મળ પર્યાયરૂપે પરિણમે છે. આ જીવનો શ્રદ્ધાગુણ કાંઈ

તને તારું સ્વઘર બતાવે છે. તેને જોતાં જ આનંદસહિત સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે, ને અંતરમાં મોક્ષના દરવાજા ખુલી જાય છે. સમ્યગ્દર્શન તો ધર્મનો મૂળ એકડો છે, તેને ભૂલીને જીવ જે કાંઈ કરે તેનાથી જન્મ-મરણના આરા નહિ આવે. માટે, જે અનંતકાળમાં પૂર્વે નથી કરેલ અને જે પ્રગટ કરતાં જ જન્મ-મરણનો અંત આવીને મોક્ષ તરફનું પરિણમન શરૂ થઈ જાય છે-એવું સમ્યગ્દર્શન શીઘ્ર આરાધવા યોગ્ય છે; તે સમ્યગ્દર્શન સહિત સમ્યગ્જ્ઞાનની વિશેષ આરાધનાનું આ વર્ણન ચાલે છે.

સમવસરણની વચ્ચે ગણધરો અને સો ઇંદ્રોની ઉપસ્થિતિમાં સર્વજ્ઞ-વીતરાગી ભગવાનની દિવ્યવાણી છૂટતી હતી, ગણધર ભગવંતો તે ઝીલતા હતા; તે ઝીલીને ગણધરોએ તેમજ કુંદકુંદાચાર્ય વગેરે વીતરાગી સંતોએ જે સમયસારાદિ પરમાગમો રચ્યા, તેની જ પરંપરા જૈનમાર્ગમાં ચાલી રહી છે; તેને અનુસરીને જ પં. દૌલતરામજીએ આ છહઢાળાની રચના કરી છે. તેમાં કહે છે કે હે જીવ! તારા સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-આનંદ વગેરેની ખાણ જડમાં નથી, રાગમાં નથી વિકલ્પમાં નથી, તારા આત્માનો શ્રદ્ધાગુણ જ તારા સમ્યગ્દર્શનની ખાણ છે, તારો જ્ઞાનગુણ જ તારા જ્ઞાનની ખાણ છે, તારો આનંદગુણ જ મહા આનંદની ખાણ છે; અનંત ગુણની ખાણ તારા આત્મામાં છે. આવા આત્માની સન્મુખ થતાં આત્માના શ્રદ્ધા વગેરે અનંતગુણોનું સમ્યક્ પરિણમ

ધર્મ તે જ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વગેરે છે. જ્યાં જે વસ્તુની ખાણ ભરી હોય તેમાંથી તે નીકળે; કૂવામાં પાણી હોય તો અવાડે આવે; તેમ સમ્યગ્દર્શનની ખાણ ક્યાં છે? સમ્યગ્દર્શનની ખાણ આત્મા છે. અનંતગુણની ખાણ આત્મા છે. સમ્યગ્દર્શન વગેરેની પ્રાપ્તિ માટે પોતાના આત્મા સિવાય બીજે ક્યાંય નજર પડે તેમ નથી. સમ્યગ્દર્શનની ધ્રુવ ખાણ એવો આત્મસ્વભાવ તેનો સ્વીકાર કરતાં જ સમ્યગ્દર્શન થાય છે. બીજેથી કંઈ થાય છે જ નહિ. સમ્યગ્જ્ઞાન વગેરેની પણ આ જ રીત છે. શુદ્ધાત્માની સન્મુખતામાં વચ્ચે બીજા કોઈનું કે રાગાદિનું આલંબન છે જ નહીં. આખોય મોક્ષમાર્ગ એકલા આત્માના જ આશ્રયે છે.

જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા છે. તેમાં કેવળજ્ઞાન ભર્યું છે; રાગની ભેળસેળ વગરનું કેવળ શુદ્ધ જ્ઞાન તે આત્માનું સ્વરૂપ છે. આવા આત્માને જાણતાં આનંદથી ભરેલું સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે. સમ્યગ્દર્શન સાથે આવું સમ્યગ્જ્ઞાન સદાય હોય છે. ભગવાન આત્માના સ્વભાવની સમ્યગ્દર્શન-પૂર્વક જ્ઞાન-આનંદ ને શાંતિના અનુભવ સહિત [illegible]

શ્રદ્ધા સાચી થતી નથી. વસ્તુ પોતે સામાન્ય-વિશેષસ્વરૂપ છે, તેને વિપરીતતા વગર જેમ છે તેમ જાણીને શ્રદ્ધા કરવી જોઈએ. ધર્મીને શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં વિપરીતતા નથી કે સંશયાદિ દોષ નથી. અમારા આત્માને અમે જાણ્યો કે નહીં, અમને સમ્યગ્દર્શન હશે કે નહીં, અમને અનુભવ થયો તે સાચો હશે કે નહીં !-આવો સંશય ધર્માત્માને હોતો નથી. જ્યાં એવો સંશય હોય ત્યાં તો અજ્ઞાન છે. ધર્મી તો પોતાની દશાને નિઃશંક જાણે છે કે અપૂર્વ આનંદના વેદનસહિત અમને સમ્યગ્દર્શન થયું છે, આત્માની સ્વાનુભૂતિ થઈ છે, સર્વજ્ઞદેવે જેવો આત્મા જાણ્યો તેવો જ અમારો આત્મા અમે અનુભવસહિત જાણ્યો છે; તેમાં હવે કોઈ શંકા નથી. આવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાનવડે મોક્ષમાર્ગની આરાધના થાય છે. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગર કોઈ જીવ ભલે દ્રવ્યલિંગી સાધુ થાય પણ અંદર તેને સંશયાદિ દોષ રહ્યા કરે છે. જ્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન ત્યાં આત્માનો સંશય નહીં, અને જ્યાં આત્માનો સંશય ત્યાં સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં. 'જ્યાં શંકા ત્યાં ગણ સંતાપ, જ્ઞાન તહાં શંકા નહિ સ્થાપ.' જ્ઞાની જીવો આત્મસ્વરૂપમાં નિઃશંકિત હોય છે અને તેથી મરણાદિના ભયરહિત નિર્ભય હોય છે.

સમ્યગ્દર્શન થવામાં આત્મા કારણ છે. જે સમ્યગ્દર્શનમાં આખો આત્મા જ પ્રતીતમાં આવ્યો તેની સાથેના સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સંશય કેમ રહે? મારો ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મા મોહ અને રાગથી રહિત છે એટલે ભવના કારણથી રહિત છે;

તેની સાથેનું સમ્યગ્જ્ઞાન સ્વ-પર, દ્રવ્ય-પર્યાય, શુદ્ધતા-વિકાર બધાને ભેદ-સહિત જાણે છે. વસ્તુનું સાચું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર શ્રદ્ધા કોની? જ્ઞાન વગરની શ્રદ્ધા સાચી નહિ, ને શ્રદ્ધા વગરનું જ્ઞાન સાચું નહિ; સમ્યગ્જ્ઞાન ને સમ્યગ્દર્શન બન્ને સાથે જ છે.

હું અખંડ શુદ્ધ ચૈતન્ય છું, મારી પર્યાયમાં આટલી નિર્મળતા થઈ છે ને અલ્પ મલિનતા છે, તથા કર્મનો સંબંધ પણ અલ્પ છે; કેવો?-કે એકાદ ભવ થાય એવો.-પણ જેનાથી અનંત ભવ થાય એવા કોઈ પણ મિથ્યાત્વાદિ મલિનભાવ કે કર્મનો સંબંધ મારી પર્યાયમાં નથી. અસ્થિરતાના જે અત્યંત અલ્પ રાગાદિ છે તેની સ્વભાવદૃષ્ટિમાં કાંઈ ગણતરી નથી. સ્વભાવમાં, કે તેમાં એકાગ્ર થયેલી પર્યાયમાં તો ભવ નથી, વિકાર નથી; પરાશ્રયમાં જે અલ્પ રાગાદિ ને એકાદ ભવ હોય-તે પણ જ્ઞાનથી તો ભિન્ન છે. જ્ઞાન તે સ્વ છે, ને જે અલ્પ રાગાદિ છે તે જ્ઞાનથી ભિન્ન પર છે. અનંત સંસારનું કારણ થાય એવા તો કોઈ રાગાદિભાવ ધર્મીને હોતા જ નથી. જ્ઞાનથી જુદા પડેલા રાગમાં એવી તાકાત નથી કે જીવને ઘણા ભવ કરાવે.-આનું નામ અનંતાનુબંધીનો અભાવ છે. ધર્મીને મહાન ચૈતન્યતત્ત્વના સમ્યગ્જ્ઞાન પાસે રાગાદિ તો અત્યંત હીન થઈ ગયા છે. આમ છતાં, જે અલ્પ રાગ છે તેને પણ ધર્મીજીવ બંધનું જ કારણ સમજે છે, તેને કાંઈ મોક્ષનું કારણ માનતા નથી. હવે સમ્યગ્જ્ઞાન

થાય તે પોતાને અંદર દેખાય, પોતાની જ્ઞાનધારા પોતાના સ્પષ્ટ વેદનમાં આવે.

સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે ભવના અભાવરૂપ ભાવ પ્રગટયો છે, મોક્ષ તરફની ધારા પ્રગટી છે, પછી હવે ત્યાં અનંત ભવની શંકા કેમ રહે? ત્યાં હવે જે રાગ રહ્યો તે એટલો અલ્પ છે કે અલ્પકાળમાં તેનોય અભાવ થઈ જશે. તે રાગને જ્ઞાનથી તો જુદો જાણ્યો જ છે પછી હવે તેનું જોર કયાંથી રહે? જ્ઞાનનું જ જોર છે, ને તે જ્ઞાનસામર્થ્યના બળે રાગનો નાશ જ થતો જાય છે. જ્ઞાન તો વિકાર રહિત જ છે; તે જ્ઞાન વિકારનું નાશક છે, રક્ષક નથી. અરે, આવું જ્ઞાન જાગતાં અંદરમાં જે શાંતિ વેદાય તેની શી વાત! આત્માની શ્રદ્ધા ને આત્માનું જ્ઞાન એ કાંઈ સામાન્ય વસ્તુ નથી, એ તો કોઈ અલૌકિક ભાવ છે, તે એક ક્ષણમાં અનંત સંસારદુ:ખોને કટ કરીને અપૂર્વ મોક્ષસુખનો સ્વાદ ચખાડે છે; સંસારચક્રને બંધ કરીને મોક્ષચક્ર ચાલુ કરે છે. માટે હે ભવ્ય જીવો! સમ્યગ્દર્શનસહિત સમ્યગ્જ્ઞાનને તમે આરાધો.

સાચું જ્ઞાન થાય ત્યાં આત્મામાં સંદેહ રહે નહિ. લોકમાં પણ જે વસ્તુને જાણે છે તેને સંદેહરહિત જાણે છે, તો આત્માને જાણવામાં સંદેહ કેમ ચાલે? સોનું હીરા વગેરેને નિ:સંદેહ ખાતરીથી જાણીને પછી લ્યે છે, 'ગમે તે હશે!' એમ સંદેહ રાખીને એમને એમ લઈ લેતા નથી; તોપછી આ તો ચૈતન્યહીરો, અપૂર્વ મોક્ષમાર્ગ, તેની સંદેહ-

સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન બંને નિર્મળપર્યાયો છે,-એક પર્યાય શ્રદ્ધાગુણની છે ને બીજી જ્ઞાનગુણની છે; તે બંને નિર્મળ પર્યાયો વચ્ચે વ્યવહારથી કારણ-કાર્યપણું કહ્યું. જો કે જ્ઞાનપર્યાય જ્ઞાનગુણના આધારે છે પણ સહચરઅપેક્ષાએ શ્રદ્ધાપર્યાયને તેનું કારણ કહ્યું; રાગાદિ અશુદ્ધતાને કારણ ન કહ્યું. એ જ રીતે અતીન્દ્રિયજ્ઞાન તે અતીન્દ્રિયસુખનું સાધન- ઇત્યાદિ પણ વ્યવહાર છે. સમ્યગ્દર્શન-સમ્યગ્જ્ઞાન-આનંદ વગેરે બધી પર્યાયોનું મૂળ ઉપાદાન તો આત્મદ્રવ્ય છે, તેના અનંત ગુણોની પર્યાય એકસાથે પરિણમે છે; તેમાંથી સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે આ વર્ણન છે. તે સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાનપર્યાય પરમાંથી કે રાગમાંથી નથી આવતી, પરવસ્તુ કે રાગ તેનું કારણ નથી. પોતાની નિર્મળપર્યાયોમાં પરસ્પર કારણ-કાર્યપણું વ્યવહારથી કહ્યું; નિશ્ચયથી તે-તે પર્યાયરૂપે પરિણમેલો આત્મા જ અભેદપણે તેનું કારણ છે; કારણ-કાર્ય જુદા નથી, તેમાં સમયભેદ નથી. ભગવાન આત્મામાં શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-આનંદાદિ નિજગુણોની અનંતશક્તિ ભરી છે, તે જ પોતપોતાના નિર્મળભાવરૂપે પરિણમે છે, તેમાં બહારનું કોઈ કારણ નથી. આત્માના અનંતગુણોમાં પરસ્પર કારણ-કાર્યપણું કહેવાય છે. જેમકે-અહીં સમ્યગ્દર્શનને સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ કહ્યું, પ્રવચનસારમાં અતીન્દ્રિયજ્ઞાનને અતીન્દ્રિયસુખનું કારણ કહ્યું, સમયસારમાં (અજ્ઞાની નિશ્ચયચારિત્રના કારણરૂપ જ્ઞાન-શ્રદ્ધાનથી શૂન્ય છે-એમ કહીને) સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને

ન મળ્યું. કોટિજન્મોમાં તપ તપ્યો (શાંતિમાં ઠર્યો નહિ પણ તપ્યો) પણ આત્મજ્ઞાન વગર દુઃખી જ રહ્યો. અહીં તો હવે તત્ત્વના જ્ઞાનવડે આત્માના સ્વરૂપનો સાચો નિર્ણય અને અનુભવ કરીને સમ્યગ્દર્શન થયું, તેની સાથેના સમ્યગ્જ્ઞાનની વાત છે. આવું સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન ગૃહસ્થને પણ થાય છે. તે ધર્મી જાણે છે કે અમારી ચીજ તો અંતરમાં જ્ઞાન ને આનંદથી ભરેલી છે; આ બહારની ચીજમાં અમે નથી, ને અમારામાં બહારની ચીજ નથી.-આવું ભેદજ્ઞાન તે વીતરાગીવિજ્ઞાન છે, તે મોક્ષનું કારણ છે, તે ત્રણલોકમાં સારભૂત છે. આત્માના જ્ઞાનસમાન જગતમાં બીજું કોઈ સુખનું કારણ નથી. આ ઢાળમાં જ આગળ ચોથા શ્લોકમાં કહેશે કે—

જ્ઞાનસમાન ન આન જગતમેં સુખકા કારન
યહ પરમામૃત જન્મ-જરા-મૃત રોગ નિવારન.

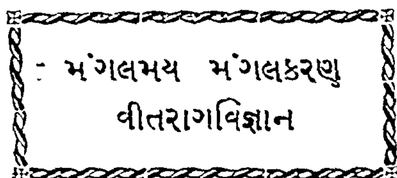
દુનિયામાં પૈસા-મકાન-મોટર વગેરેમાં ક્યાંય સુખ છે જ નહીં. અરે, સ્વર્ગના વૈભવમાંય સુખ નથી ત્યાં બીજાની શી વાત? સુખ તો બસ, સમ્યગ્જ્ઞાનવડે આત્માનો અનુભવ થાય-તેમાં જ છે; તે જ સુખ સાચું છે, બાકી બધી અજ્ઞાનીની કલ્પના છે.

અહીં બહારનાં ભણતરરૂપ જ્ઞાનની વાત નથી, પણ પોતાના આત્માના અનુભવમાંથી પ્રગટેલા અંતરજ્ઞાનની વાત

છે. શુદ્ધ આનંદસ્વરૂપ 'ચૈતન્યમૂર્તિ હું છું'–એવું દેહાદિથી ભિન્ન આત્માનું જ્ઞાન થતાં પરમ અતીન્દ્રિય શાંતિરૂપ જે સુખ અનુભવાય છે, એના જેવું સુખ જગતમાં બીજે ક્યાંય નથી. પુણ્યને સુખનું કારણ ન કહ્યું, બાગને કે આહારાદિને સુખનું કારણ ન કહ્યું. શુભરાગ પુણ્ય અને સામગ્રી એ બધાથી પાર એવા ચિદાનંદ આત્માનું જે સાચું જ્ઞાન તેને જ સુખનું કારણ કહ્યું; કેમકે તે જ્ઞાન પોતે આનંદરૂપ થઈને પ્રગટે છે. આત્માના સુખનો સ્વાદ લેતું તે જ્ઞાન પ્રગટે છે.

મટે ને સાચું સુખ થાય એવા વીતરાગવિજ્ઞાનનો ઉપદેશ શ્રી ગુરુઓએ કરુણાપૂર્વક દીધો છે. હે ભાઈ! તારા આત્માને ઓળખીને આવું સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન કરવાથી જ તને સુખ થશે ને તારું દુઃખ મટશે. માટે સમ્યગ્દર્શનને તથા સમ્યગ્જ્ઞાનને ઓળખીને તેની આરાધના કરો. સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન પછી મુનિદશારૂપ ચારિત્રની આરાધનાનો પણ ઉપદેશ કરશે. ત્રીજી ઢાળમાં સમ્યગ્દર્શનનું વર્ણન કરીને તેનો મહિમા બતાવ્યો; આ ચોથી ઢાળમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું વર્ણન કરીને તેનો મહિમા બતાવે છે; ને પછી છઠ્ઠી ઢાળમાં સમ્યક્ચારિત્રનું વર્ણન કરીને તેનો મહિમા બતાવશે. આ રીતે સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રરૂપ વીતરાગવિજ્ઞાન તે જીવને સુખનું કારણ છે, તેની આરાધનાનો આ ઉપદેશ છે. ॥ ૨ ॥

* કેવળજ્ઞાન સંપૂર્ણ પ્રત્યક્ષ છે; કેવળીભગવંત સમસ્ત દ્રવ્યના અનંતગુણોને તેમજ અનંતપર્યાયોને એકસાથે પ્રત્યક્ષ જાણે છે. જાણવામાં એને કોઈ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવની મર્યાદા નથી. અહો, આ કેવળજ્ઞાનનો અદ્‌ભુત-અચિંત્ય મહિમા છે. એની ઓળખાણ કરતાં પણ જીવને જ્ઞાનસ્વભાવની પ્રતીતિ સહિત, અતીન્દ્રિસુખના વેદનથી ભરેલું સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટે છે. પ્રવચનસારમાં આચાર્યદેવે તેનો ઘણો મહિમા વર્ણવ્યો છે. અરે, કેવળજ્ઞાનના તો મહિમાની શી વાત!-ચોથા ગુણસ્થાનનું જે સમ્યગ્જ્ઞાન મતિ-શ્રુતરૂપ છે તેનો પણ અપૂર્વ મહિમા છે, તે પરમ આનંદમય અમૃત છે, તે મોક્ષને સાધનારું છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને સમ્યગ્દર્શન સાથે વર્તતા સમ્યગ્જ્ઞાનની આ વાત છે. પરને જાણનારા મતિ-શ્રુતજ્ઞાનમાં ઇંદ્રિય-મનનું અવલંબન છે, પણ તે મતિ-શ્રુતજ્ઞાન જયારે આત્માની સન્મુખ થઈને નિર્વિકલ્પ સ્વસંવેદન કરે છે ત્યારે તેમાં મન કે ઇંદ્રિયનું આલંબન રહેતું નથી, તેટલા અંશે સ્વસંવેદનમાં તે પણ પ્રત્યક્ષ છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર વગેરેમાં જયાં મતિ-શ્રુતજ્ઞાનને સામાન્યપણે પરોક્ષ કહ્યા છે તેમાં એટલું વિશેષ સમજવું કે નિર્વિકલ્પ અનુભવદશા વખતના મતિ-શ્રુતજ્ઞાનની તે વાત નથી, કેમકે નિર્વિકલ્પ અનુભવદશામાં તો તે જ્ઞાનો સ્વ-સંવેદનપ્રત્યક્ષ છે, અતીન્દ્રિય છે, મન-ઇંદ્રિયના અવલંબન વગરના છે. આવું અતીન્દ્રિય આત્મજ્ઞાન ગૃહસ્થને પણ થાય

સ્વ તરફ ઝુકેલું જ્ઞાન એકલા આત્મસાપેક્ષ હોવાથી પ્રત્યક્ષ છે, તેમાં બીજા કોઈનું અવલંબન નથી.-આવા અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે જ મોક્ષમાર્ગ શરૂ થાય છે.

પ્રશ્નઃ—આપ કહો છો કે આત્માને દેખો. હવે આંખથી તો આત્મા દેખાય નહીં, ને આંખ મીંચીએ તો અંદર અંધારું-અંધારું લાગે;—તો આત્માને જોવો કઈ રીતે?

ઉત્તર:— ભાઈ, ઇંદ્રિયજ્ઞાનવડે આત્મા ન દેખાય, અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે જ આત્મા દેખાય. આંખ મીંચો ત્યારે પણ 'આ અંધારું છે, ને અંધારું છે તે હું નથી'—એમ કોણે જાણ્યું? આત્માએ કે બીજા કોઈએ? અંધારાને જાણનારો પોતે કાંઈ આંધળો નથી, એ તો જાગૃત ચૈતન્યસત્તા છે, ને તે જ આત્મા છે. પહેલાં ચેતન્યવસ્તુ કેવી છે તે બરાબર લક્ષગત કરવી જોઈએ; પછી તેનો અત્યંત રસ અને અત્યંત મહિમા આવતાં, પરિણામ તેમાં એકાગ્ર થઈને, અનુભવમાં તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે. 'આ અંધારું છે' એમ અંધારાને દેખ્યું કોણે? અંધારું પોતે પોતાને નથી દેખતું, પણ ચૈતન્યસત્તા દેખે છે કે આ અંધારું છે, ને હું તેને જાણનાર છું. અંધારાને જાણનારો 'હું અંધારું છું' એમ નથી જાણતો પણ 'આ અંધારું છે' એમ જાણે છે, એટલે કે અંધારાને જાણનારો અંધારાથી જુદો છે. બસ! આ જાણનાર તત્ત્વ તે જ આત્મા છે, અને અંતર્મુખ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનવડે આવા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને જાણી શકાય છે. બાકી આંખ વગેરેથી આત્મા જણાય નહીં;

તો પરોક્ષ છે. પ્રત્યક્ષજ્ઞાનમાં પરનું આલંબન હોતું નથી. અરે, જાણવાનો સ્વભાવ પોતાનો, તેમાં વળી પરના આલંબનની પરાધીનતા કેવી? પરાલંબી પરોક્ષજ્ઞાનવડે આત્મા જણાય નહિ. ઇંદ્રિયાતીત અને રાગથી પાર એવા સ્વાધીન અતીન્દ્રિય જ્ઞાનવડે આત્મા જણાય છે. સ્વાધીન કહો, અતીન્દ્રિય કહો કે પ્રત્યક્ષ કહો, તે જ્ઞાન સ્પષ્ટ છે, તેનો આરંભ ચોથા ગુણસ્થાનથી થઈ જાય છે. ચોથા ગુણસ્થાને સ્વાનુભૂતિમ સમ્યક્મતિશ્રુતજ્ઞાન પ્રત્યક્ષ હોય છે, તેમાં ઇન્દ્રિય કે મ નિમિત્ત નથી. આવું સ્વાનુભવ-પ્રત્યક્ષ અતીન્દ્રિયજ્ઞાન આ વર્ષની બાલિકાને પણ થાય છે. તે સમ્યગ્દૃષ્ટિ બાલિકા અંતરમાં ધ્યાનકાળે પોતાના જ્ઞાન-આનંદમય આત્માનું વેદ રાગ અને ઇંદ્રિયોની અપેક્ષા વગરનું છે; તે વખતના સ ગ્જ્ઞાનને અધ્યાત્મશૈલીમાં પ્રત્યક્ષ કહેવાય છે. તે ધ્યાન હોય ત્યારે સ્વાનુભવમાં પોતે પોતાના આત્માને તન્મય થઈ જાણે છે, ત્યારે બહારમાં બીજા બધાનું લક્ષ છૂટી જાય આ રીતે જ્ઞાન પોતે પોતામાં એકાગ્ર થઈને અતીન્દ્રિય આત્માને અનુભવે છે ત્યારે આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદરસ ધારા ઉલ્લસે છે. સિંહ વગેરે પશુઓમાં પણ જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય તે જીવને આવું પ્રત્યક્ષજ્ઞાન પ્રગટ્યું હોય છે. તીર્થંકર પરમાત્માના સમવસરણમાં નાગ ને વાઘ હાથી ને હરણ સિંહ ને સસલાં વગેરે પશુઓ પણ આવે છે ને તેમાંથી ઘણા જીવો આવા આત્માનું સ્વરૂપ ઓળખીને પ્રત્યક્ષ-અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે તેનો અનુભવ કરે છે. મહાવીર ભગવાનના

સ્વભાવી આત્માના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક તેનો અનુભવ કરતાં-કરતાં કેવળજ્ઞાન થાય છે, બીજા કોઈ ઉપાયથી કેવળજ્ઞાન થતું નથી. પહેલાં સમ્યગ્જ્ઞાન પણ શુભરાગથી નથી થતું પણ રાગ વગરના આત્માના અનુભવથી જ થાય છે; ને પછી કેવળજ્ઞાન પણ રાગરહિત આત્માના અનુભવમાં એકાગ્રતારૂપ શુદ્ધોપયોગવડે જ થાય છે.-આમ ઓળખે તો જ કેવળજ્ઞાનને ઓળખ્યું કહેવાય. રાગવડે જ્ઞાન થવાનું માને તેણે કેવળજ્ઞાનને કે એકેય જ્ઞાનને ઓળખ્યું નથી; તેણે તો જ્ઞાન અને રાગની ભેળસેળ કરીને કેવળજ્ઞાનને પણ રાગવાળું માન્યું; કેમકે રાગને કારણ માન્યું તો તેનું કાર્ય પણ રાગવાળું જ હોય. -પણ જ્ઞાન અને રાગની અત્યંત ભિન્નતા જાણીને જ્ઞાનસ્વભાવનો અનુભવ કરવો તે જ કેવળજ્ઞાનનું કારણ છે—એમ ધર્મી જીવો જાણે છે, ને તેઓ જ્ઞાન સાથે રાગની જરાપણ ભેળસેળ કરતા નથી; વીતરાગવિજ્ઞાનવડે તેઓ કેવળજ્ઞાનને અને મોક્ષસુખને પ્રાપ્ત કરે છે.

ચૈતન્યની અગાધ તાકાતવાળું, અને સર્વથા રાગ વગરનું એવું કેવળજ્ઞાન છે, તે કેવળજ્ઞાનનો સ્વીકાર રાગવડે થઈ શકતો નથી પણ જ્ઞાનસ્વભાવની સન્મુખતાથી જ થાય છે. જ્ઞાનસ્વભાવની સન્મુખ થતાં રાગથી જુદો પડ્યો એટલે પોતામાં ભેદજ્ઞાન થઈને સમ્યગ્જ્ઞાન થયું, ત્યાં સર્વજ્ઞની પણ સાચી ઓળખાણ થઈ. તે જ્ઞાન સાથે રાગ વગરનું વીતરાગીસુખ પણ ભેગું જ છે. સમ્યક્મતિશ્રુતજ્ઞાન તે રાગથી ભિન્ન

અનુભવમાં લીધો ત્યારે સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન એકસાથે પ્રગટ થયા. દેહથી ભિન્ન આત્મા જેણે ન જાણ્યો, ને દેહમાં જ પોતાપણું માનીને રોકાઈ ગયો તેને આત્માનું સમ્યગ્દર્શન કે સમ્યગ્જ્ઞાન થતું નથી. શરીરથી જુદો આત્મ ન જાણ્યો તો તે શરીરરહિત એવું સિદ્ધપદ ક્યાંથી પામશે? તે ભલે તેટલાં વ્રત-તપ કરે તોપણ મોક્ષને પામતો નથી. તે અજ્ઞાનીને સમ્યગ્જ્ઞાન વગર કરોડો જન્મોમાં તપ કરવાથી જેટલાં કર્મો ખરે છે, તેટલાં કર્મો (-તેનાથી પણ વધુ કર્મો) જ્ઞાનીને શુદ્ધજ્ઞાનના બળે એક ક્ષણમાં ટળી જાય છે. તેણે રાગાદિ બંધભાવોથી પોતાના આત્માને જુદો જાણ્યો છે, અને તે મોક્ષમાર્ગી થયો છે; સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રભાવે તેને અનંતા કર્મોની નિર્જરા થયા જ કરે છે.

સમ્યગ્જ્ઞાન જ આત્માને સુખનું કારણ છે. સમ્યગ્જ્ઞાન કહેતાં તેની સાથેનું ચારિત્ર પણ સુખનું કારણ છે-એમ સમજી લેવું; ને જ્ઞાન વગરનું કોઈ પણ આચરણ જીવને સુખનું કારણ થતું નથી-એમ જાણવું. તે સમ્યગ્જ્ઞાનમાં મતિ-શ્રુત વગેરે પાંચ પ્રકાર છે; તેમાંથી અવધિ-મનઃપર્યય તો હોય કે ન હોય; ખરું કામ તો સ્વસન્મુખ મતિ-શ્રુતજ્ઞાનવડે થાય છે. પરલક્ષ છોડીને, શુભવિકલ્પથી પણ છૂટું પડીને, જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને પોતાને સ્વજ્ઞેય બનાવીને જાણે, તે સમ્યક્ મતિ-શ્રુત છે, તે અતીન્દ્રિય આનંદસહિત છે, સ્વાનુભવમાં પ્રત્યક્ષ છે, ને તે મોક્ષના સાધક છે. હે ભાઈ! જ્ઞાનના અંતર્અભ્યાસવડે

સુખ તો આત્માનું જ્ઞાન કરવું તે છે. તેથી કહ્યું કે—

જ્ઞાન સમાન ન આન જગતમેં સુખકો કારન,
યહી પરમામૃત જન્મ-જરા-મૃત રોગ નિવારન.

અંતરમાં રાગથી પાર આત્માનું જ્ઞાન કરવું તે જ અતીન્દ્રિય આનંદ દેનારું અમૃત છે. ચોથા ગુણસ્થાને જ્યાં આવું સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ત્યાં કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત પણ ભેગી આવી ગઈ, કેમકે પૂર્ણ જ્ઞાનસ્વભાવના સ્વીકારપૂર્વક સમ્યગ્જ્ઞાન થયું છે. અહો! અચિંત્ય સામર્થ્યવાળા કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત તો રાગ અને જ્ઞાનના ભેદજ્ઞાનવડે જ થાય છે. જ્ઞાનસ્વભાવમાં પ્રતીત ઘૂસી ગઈ ત્યારે કેવળજ્ઞાનનો સાચો સ્વીકાર થયો; તેની પરિણતિ રાગથી છૂટી પડીને જ્ઞાનસ્વભાવમાં તન્મય થઈ; તેમાં હવે રાગનું કે પરનું કર્તૃત્વ રહ્યું નહીં. રાગ વગરના કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત કરે અને રાગાદિનું કર્તૃત્વ પણ રહે—એમ બને નહીં. કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત કરનાર જ્ઞાનમાં તો અનંતી ધીરજ ને વીતરાગતા થઈ ગઈ, તે જ્ઞાનમાં કોઈ પરભાવનું કર્તૃત્વ ન રહ્યું. સર્વે પરભાવોથી છૂટો હું તો જ્ઞાન છું-એવા ભેદજ્ઞાનવડે જ્ઞાની જીવ વીર થયો, તે પોતે તો હવે જ્ઞાતા થઈને સમ્યક્ જ્ઞાનરૂપે જ પરિણમે છે, રાગને આધીન થતો નથી, રાગથી તેનું જ્ઞાન દબાતું નથી, છૂટું જ રહે છે. આવા જ્ઞાનસિવાય જગતમાં સુખ નથી. અરે, જે જ્ઞાને મહાન્ અતીન્દ્રિય કેવળજ્ઞાનને પ્રતીતમાં લીધું તે જ્ઞાન પણ કેટલી અદ્ભુત તાકાતવાળું છે! તેમાં કેટલી શાંતિ!

પાર થઈને જ્ઞાનસ્વરૂપમાં એક ક્ષણ પણ જ્ઞાન એકાગ્ર થાય ત્યાં અનંતા કર્મો છૂટી જાય છે, ને તે જ્ઞાનમાં ચૈતન્યના અતીન્દ્રિય આનંદનું વેદન થાય છે. નિર્વિકલ્પ શુદ્ધ ઉપયોગરૂપ થઈને જ્ઞાન જયારે અતીન્દ્રિય આનંદના સ્વાનુભવમાં ઠર્યું ત્યારની તો શી વાત! તે સિવાયના કાળમાં પણ જ્ઞાનીને સુગમતાથી ઘણાં કર્મો ઝર્યા જ કરે છે. અજ્ઞાનીને કષ્ટ સહેવા છતાં મોક્ષના કારણરૂપ નિર્જરા થતી નથી ને જ્ઞાનીને કષ્ટ વગર સહજપણે કર્મો છૂટી જાય છે. અરે, મોક્ષના સાધનરૂપ નિર્જરામાં તે કાંઈ કષ્ટનું વેદન હોય કે આનંદનું વેદન હોય? તપમાં કષ્ટ નથી, આનંદ છે. કષ્ટ લાગે તેમાં તો આર્ત્તધ્યાન છે. ધર્મધ્યાનમાં તો આનંદ હોય, શાંતિ હોય. આવી શાંતિના વેદન વડે જ્ઞાનીને ક્ષણમાં અનંતા કર્મો નષ્ટ થઈ જાય છે.

અરે, જ્ઞાનની કિંમતની જગતને ખબર નથી. રાગથી જુદું પરિણમેલું સમ્યગ્જ્ઞાન અચિંત્ય તાકાતવાળું છે, પરમ શાંતિવાળું છે. ભગવાન! તું જાગ. તારા જ્ઞાનની જાગૃતદશા કર. એના વગરના શુભરાગથી તને કાંઈ લાભ થવાનો નથી. જયાં સમ્યગ્દર્શન નથી, જયાં આત્માનો આનંદ નથી, એવા અજ્ઞાનસહિત મહાવ્રત જીવોએ અનંતવાર ધારણ કર્યા ને નવમી ગ્રૈવેયક સુધી ગયો,–ત્યાં જઈને કેટલું સુખ પામ્યો? –જરા પણ ન પામ્યો. રાગના ફળમાં સુખ કયાંથી મળે? સુખ તો ચેતનવસ્તુમાં છે. ચેતનવસ્તુના શ્રદ્ધા–જ્ઞાન વગર

જ્ઞાની-ધર્માત્મા અવ્રતી ગૃહસ્થ હોય, તેને કુટુંબ-પરિવાર હોય, રાગ હોય, ત્યાગી ન હોય, છતાં અંતરમાં રાગથી પાર ચૈતન્યતત્ત્વ હું છું-એવા જ્ઞાન અને અનુભવના બળે તે કર્મને તોડતો જાય છે; તે ભેદજ્ઞાનના બળે અલ્પકાળમાં ચારિત્ર-દશા પ્રગટ કરી, મુનિ થઈ, રાગને સર્વથા તોડીને મુક્તિ પામશે. જુઓ તો ખરા, આ સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા! જ્ઞાન તો મહાન અમૃત છે; તેના જેવું સુખ જગતના કોઈ વિષયોમાં નથી, શુભરાગમાંય નથી. આવું જ્ઞાન જ જન્મ-મરણના રોગનો નાશ કરવા માટે પરમ ઔષધ છે.

દેવલોકમાં ૧૬ સ્વર્ગથી ઉપર નવ ગ્રૈવેયકનાં દેવ-સ્થાનો છે. ત્યાં મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ સાધુ થઈને અનંતવાર ગયો; જો કે નવગ્રૈવેયકમાં કાંઈ બધા જીવો મિથ્યાદૃષ્ટિ નથી, ત્યાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઘણા છે ને મિથ્યાદૃષ્ટિ તો થોડા છે. મહાવ્રત વગરનો જીવ ત્યાં જાય નહિ. આવા દેવલોકમાં અજ્ઞાની જીવ દ્રવ્યસાધુ થઈને મહાવ્રત પાળીને ગયો, પણ અંદર રાગથી ને પુણ્યથી જુદો પોતાનો આત્મા કેવો છે તે જાણ્યું નહિ, ૧૧ અંગ ૯ પૂર્વ સુધીનું શાસ્ત્રજ્ઞાન કર્યું પણ આત્મજ્ઞાન ન કર્યું, તેથી તે જરાય સુખ ન પામ્યો. દેવલોકમાં અસંખ્યવર્ષ રહ્યો પણ સુખ જરાય ન પામ્યો. હા, કોઈ જીવ ત્યાં આત્મજ્ઞાન પ્રગટ કરે ને સુખ પામે-તે જુદી વાત છે. પણ એ તો આત્મ-જ્ઞાનને લીધે સુખ પામ્યો છે, કાંઈ શુભરાગને લીધે નહીં. આત્મા પોતે સુખ છે તેમાં પરિણામ ન જોડે તો શાસ્ત્રનું

નથી ને રાગરૂપ પરિણામ જ વર્તે છે ત્યાં શાસ્ત્રભણતર કે વ્રત-મહાવ્રતથી પણ જીવને શું લાભ? તેમાં જ્ઞાનચેતનારૂપ આત્મા તો ન આવ્યો. અને આત્માના જ્ઞાન-શ્રદ્ધા-અનુભવ વગર સુખ ક્યાંથી હોય? ભાઈ, તું જ્ઞાનની કિંમત કરીને આત્માને જાણ; રાગથી જુદો પડી જ્ઞાનચેતનારૂપ થઈને આત્માનો સ્વાદ લે. રાગનો તો અનંતકાળથી તેં અનુભવ કર્યો પણ હવે રાગથી પાર ચૈતન્યનો તો સ્વાદ લે, એકવાર તો આ મધુર ચૈતન્યનો સ્વાદ ચાખી જો! તો તને વીતરાગ-વિજ્ઞાનરૂપ સાચું સુખ થશે...એવું કોઈ અપૂર્વ સુખ થશે કે રાગમાં તેં કદી અનુભવ્યું ન હોય. અંતરમાં રાગથી પાર ચૈતન્યસુખનો સ્વાદ કેવો છે તેના અનુભવનો વારંવાર અભ્યાસ કરવો જોઈએ; આત્માની ખરેખરી લગનથી એનો અભ્યાસ કરતાં અંદર જરૂર અનુભવ થાય છે...ને ભવદુઃખનો અંત આવે છે.

જે અજ્ઞાની ૧૧ અંગ ભણ્યો તેના પંચમહાવ્રત ચોકખા હતા, તેના માનેલા દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર ત્રણે સાચા હતા; તેને કુદેવ-કુગુરુ-કુમાર્ગની માન્યતા સ્વપ્નેય ન હોય; જૈનમાર્ગ સિવાય બીજા માર્ગને તે સ્વપ્નેય ન માને; કુદેવાદિને માને તેને તો કાંઈ ૧૧ અંગનું જાણપણું હોય નહીં. જૈનમાર્ગના વ્યવહારમાં આવ્યો પણ અંદર આત્મા તરફ જ્ઞાનને વાળીને આત્માને ન જાણ્યો, તો તે અજ્ઞાની જ રહ્યો, પરમાર્થથી બહાર જ રહ્યો એટલે મોક્ષના માર્ગમાં ન આવ્યો. તે શાસ્ત્રોને ભણ્યો પણ તેણે નિજાત્માને ન જાણ્યો, તેથી તે જરાય સુખ

અનુભવાયું,—જે અલ્પ સુખ પણ આવું અલૌકિક ! તે પૂર્ણ સુખની શી વાત! ચૈતન્ય પોતે અલૌકિક સુખનો સાગર છે -એમ ધર્મી પોતાના આત્માના સ્વભાવને જાણે છે. અહા, આ અલૌકિક ચૈતન્યતત્ત્વ, પૂર્ણ સુખનો સમુદ્ર, તેના અલૌકિક મહિમાની શી વાત! આવા આત્માની સન્મુખ થઈને પોતે પોતાનું જ્ઞાન કરવું તે જ પરમ સુખ છે. એના વગર જીવ ગમે તેટલું કરે પણ તેને સુખ લેશમાત્ર થાય નહીં.

આત્મા શુદ્ધ જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ છે; તેના જ્ઞાન વગર, રાગમાં ઊભો રહીને જીવે અનંતકાળથી અજ્ઞાનપૂર્વક જે કાંઈ આચરણ કર્યા તેમાં તે દુઃખી જ થયો. સંસારપરિભ્રમણના અનંતઅવતારમાં મનુષ્યભવ તો ક્યારેક મળે, એવો મનુષ્યભવ પામીને પણ અજ્ઞાનથી જીવે તે ગુમાવી દીધો; જીવ અનંતવાર મનુષ્યપણું પામ્યો અને તેમાં અનેક ભવમાં દિગંબર મુનિ થઈને મહાવ્રત પાળ્યા, શાસ્ત્રભણતર કર્યા, દેવ-ગુરુ-ધર્મની વ્યવહારશ્રદ્ધા કરી,-આટલું કરવા છતાં પણ તેને આનંદ કેમ ન આવ્યો? ને તેનું ભવભ્રમણ કેમ ન મટ્યું?-તો કહે છે કે તે બધા પરાશ્રિત ભાવોથી પાર ચૈતન્યતત્ત્વ આત્મા પોતે કોણ છે તે તેણે સ્વસન્મુખ થઈને કદી જાણ્યું નહીં, તેથી આત્મજ્ઞાન વગર તે જરાય સુખ ન પામ્યો, ને તેનું ભવભ્રમણનું દુઃખ ન મટ્યું. તે ઊંચા સ્વર્ગમાં ગયો પણ સ્વર્ગમાં જવાથી કાંઈ સુખ નથી મળી જતું. સુખ ન થયું એટલે કે ધર્મ ન થયો. ધર્મ થાય તેમાં

કરી ચૂકગો છો શુભ રાગે અજ્ઞાન પડ્યું છે એટલે રાગમાં સર્વસ્વ માનીને રાગ વગરના આત્મા જ્ઞાનસ્વભાવનો તું અનાદર કરી રહ્યો છો. સમ્યગ્જ્ઞાન વગર રાગમાં તો સુખ ક્યાંથી હોય? શુભરાગમાં એવી તાકાત નથી કે અજ્ઞાનરૂપી અંધકારને કે દુઃખને દૂર કરે. જ્ઞાનચીજ રાગથી જુદી છે; તે જ્ઞાનચેતનાના પ્રકાશવડે જ અજ્ઞાનઅંધારા ટળે છે ને સુખ પ્રગટે છે. નિજાનંદી જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્મા તરફ વળીને સમ્યગ્જ્ઞાનચેતના પ્રગટ કર્યા વગર સુખનો અંશ પણ પ્રાપ્ત ન થાય.

અતીન્દ્રિય આનંદનો પિંડ આત્મા પોતે છે; રાગમાં કાંઈ સુખ ભર્યું નથી. રાગમાંથી કે બહારથી સુખ લેવા માંગે તે તો, સુખની સત્તા આત્મામાં છે તેનો ઇન્કાર કરે છે. અરે, જ્યાં સુખ છે—જે પોતે સુખ છે—તેનો સ્વીકાર કર્યા વગર સુખ ક્યાંથી થાય?

શુભરાગમાં સુખ ભલે ન હોય, પણ દુઃખ તો નથી?

અરે ભાઈ! એમાં આકુળતારૂપ દુઃખ જ છે. જડમાં સુખ-દુઃખ કોઈ લાગણી નથી; ચૈતન્યતત્ત્વ પોતાના જ્ઞાનભાવ વડે સુખ વેદે છે, ને અજ્ઞાનભાવથી દુઃખ વેદે છે. ભેદજ્ઞાન તે સિદ્ધસુખનું કારણ; ને ભેદજ્ઞાનનો અભાવ એટલે કે અજ્ઞાન, તે સંસારદુઃખનું કારણ છે. જ્યાં ચૈતન્યના જ્ઞાનની શાંતિનું વેદન નથી ત્યાં કષાય છે,—ભલે અશુભ હો કે શુભ હો—પણ જે કષાય છે તે તો દુઃખ જ છે. શુભકષાય તે કાંઈ શાંતિ તો

કઈ રીતે હશે? આત્મા પર્યાયવાળો હશે કે પર્યાય વગરનો હશે? શુદ્ધોપયોગ જ મોક્ષનું કારણ હશે કે શુભરાગ પણ મોક્ષનું કારણ હશે?—ભગવાન જિનદેવે કહેલા દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયસ્વરૂપ યથાર્થતત્ત્વને જાણે તો જ્ઞાનમાં આવા પ્રકારનો કોઈ સંદેહ, વિપરીતતા કે અનધ્યવસાય રહે નહીં, એટલે કે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય. સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં ધર્મીજીવને આત્માના સ્વરૂપમાં કોઈ સંદેહ વગેરે રહેતા નથી, કેમકે સ્વસંવેદનથી પોતે સાક્ષાત અનુભવેલી વસ્તુ છે.

અહા, જગતની વચ્ચે નિરાલંબી લોક, તેના અસંખ્ય પ્રદેશમાં અનંતાનંત આત્માઓ, તેમાં પ્રત્યેક આત્મા જુદો-સ્વતંત્ર-સ્વાધીન, પોતાના અનંત ગુણ-પર્યાયો સહિત; —આવું અલૌકિક વસ્તુસ્વરૂપ ભગવાન સર્વજ્ઞના માર્ગ સિવાય બીજે ક્યાંય ન હોય. આત્મા કદી શરીરાદિરૂપ કે કર્મરૂપ થતો નથી. જડ સદા જડમાં, ચેતન સદા ચેતનમાં; બંનેના દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવરૂપ ચતુષ્ટય ત્રણેકાળે જુદા છે. આમ સ્વ-પરવસ્તુની ભિન્નતાના નિર્ણય વગર જ્ઞાનની વિપરીતતા મટે નહીં, એટલે સમ્યગ્જ્ઞાન થાય નહીં ને જન્મ-મરણ મટે નહીં. આત્મામેં સંશય હોગા તો સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં હોગા; અને આત્માકે સ્વરૂપકા યથાર્થ નિર્ણય હોગા તો સમ્યગ્જ્ઞાન હોગા-હોગા-હોગા. સમ્યગ્જ્ઞાન નહીં કરેગા તો મોક્ષ કભી નહીં હોગા; અને સમ્યગ્જ્ઞાન કરેગા તો મોક્ષ હોગા હી હોગા.-માટે 'आपो लख लीजे.'

ભૂતાર્થરૂપ તારો જે શુદ્ધસ્વભાવ તેનો તું આશ્રય કર.—એ જ સાચું તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શન છે. અજીવને પોતાથી ભિન્ન જાણે તો અજીવની શ્રદ્ધા કરી કહેવાય; પુણ્ય-પાપ-આસ્રવ-બંધને દુઃખરૂપ જાણીને તેનો આશ્રય છોડે તો પુણ્ય-પાપ-આસ્રવ-બંધતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરી કહેવાય; શુદ્ધજીવ તરફ વળીને સંવર-નિર્જરા પ્રગટ કરે ત્યારે સંવર-નિર્જરા-મોક્ષની શ્રદ્ધા કરી કહેવાય. આ રીતે શુદ્ધાત્માની સન્મુખતા વડે જ નવ તત્ત્વની સાચી શ્રદ્ધા થાય છે. તત્ત્વાર્થશ્રદ્ધાનનું કાર્ય તો આ છે કે ભેદજ્ઞાનવડે શુદ્ધઆત્માનો આશ્રય કરીને પરનો-વિકારનો આશ્રય છોડવો. આનંદરસનો સમુદ્ર આત્મા આવડો મહાન છે-એમ જાણે ને તેમાં ઉપયોગ ન વળે એમ કેમ બને? અહા, વીતરાગ કહેલો આત્મા, પોતાની જ વસ્તુ, તેને ન જાણે તો આ અનંતભવસમુદ્રમાં આ મનુષ્યભવ તો ક્યાં ડુબી જશે? અનંતકાળથી આત્મા એક ભવમાંથી બીજા ભવમાં જાય છે; આત્માને ઓળખીને મોક્ષ પામે ત્યારે જ ભવભ્રમણ અટકે; પછી મોક્ષમાં સિદ્ધભગવાનપણે અનંત-અનંત કાળ રહે. બાપુ! આવું આર્ય-મનુષ્યપણું, શ્રાવકનું ઉત્તમ કુળ, અને વીતરાગી જિનવાણીનું શ્રવણ તને મહાભાગ્યે મળ્યું છે; આવો સુયોગ તે તો ચિંતામણિ મળવા જેવું છે, તે તેને તું વ્યર્થ ગુમાવીશ નહીં.

૧૬ વર્ષની નાની વયમાં શ્રીમદ્રાજચંદ્રજી કહે છે કે—

અરે જીવ!

અમેરિકા વગેરેમાં બહારનો વૈભવ ભલે તેટલો હોય (અરે, સ્વર્ગના વૈભવની તો શી વાત!)–પણ આત્માના જ્ઞાન વગર એમાં ક્યાંય સુખનો છાંટોય મળે તેમ નથી; અધ્યાત્મવિદ્યા કે જે ભારતનો ખરો વૈભવ છે, તે જ સુખનું કારણ છે. માટે તેનો અભ્યાસ કરીને આત્માને ઓળખો.

અહા, જે વાણી ગણધરદેવ આદરથી સાંભળે છે, જે વાણી સાંભળવા સ્વર્ગના ઇન્દ્રો આ મનુષ્યલોકમાં ઊતરે છે, ચક્રવર્તી પણ ભક્તિથી જે વાણી સાંભળે છે, તે આત્માનું અદ્ભુત સ્વરૂપ બતાવનારી જિનવાણી તને અત્યારે અહીં સાંભળવા મળે છે; આત્માનું અચિંત્યસ્વરૂપ બતાવનારી આવી વાણી સાંભળવા મળી તો તેને ચિંતવીને, વસ્તુસ્વરૂપ સમજીને ચૈતન્યરત્નનું સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાન કરી લે. આવો મહાન સુયોગ મળ્યો છે તે આત્મજ્ઞાન વડે સફળ કર. જો તત્ત્વદૃષ્ટિ ન કરી, ને જીવન અજ્ઞાનમાં તથા વિષયોમાં ગુમાવી દીધું તો, હાથમાં આવેલ મનુષ્યભવરૂપી ઉત્તમ રત્ન ખોઈને તું પસ્તાઈશ. બાપુ! ધન-કુટુંબ-શરીર-આબરૂ બધાની દરકાર છોડીને જીવનમાં આત્માની દરકાર કર; આત્માનું સમ્યક્દર્શન ને સમ્યક્જ્ઞાન કેમ થાય તેના પ્રયત્નમાં લાગ.

જેમ એક લીલુંછમ ઝાડ હોય, તે બળીને રાખ થાય, તે રાખને કોઈ દરિયામાં ફેંકી દે, અથવા હવામાં ચારેકોર વેરવિખેર થઈ જાય; ફરીને પાછા તે બધા રજકણો ભેગા થાય

ને ફરીને તેવું જ ઝાડ બને-એ અનંતકાળે મુશ્કેલ છે; તેમ સંસારમાં કલ્પવૃક્ષ જેવું મનુષ્યપણું પામીને જો આત્માની દરકાર ન કરી ને અજ્ઞાનથી વિષયોમાં જ તે ગુમાવી દીધું તો ભવસમુદ્રમાં આત્મા એવો ડુબી જશે કે ફરી અનંતકાળે આવું મનુષ્યપણું મળવું મુશ્કેલ છે. ત્રસપણાનો કાળ જ થોડો (બે હજાર સાગરોપમ માત્ર) છે—એમાં તો કીડી—મકોડા વગેરે અસંજ્ઞીઅવતાર પણ આવી જાય, તેમાં મનુષ્યઅવતાર તો બહુ થોડા હોય. ત્રસના તે મર્યાદિત કાળમાં મનુષ્ય થઈને કાં તો આત્માને સાધીને મોક્ષ પામી જાય; અને નહિતર ત્રસ-પર્યાયનો કાળ પૂરો થતાં નિગોદાદિ એકેન્દ્રિય સ્થાવરપર્યાયમાં ચાલ્યો જાય. ત્યાંથી અનંતકાળે બહાર નીકળવું મુશ્કેલ છે. માટે હે જીવ! તું શીઘ્ર ચેત...ચેત!

અરે, મનુષ્ય થઈને પણ સાચી જિનવાણી સાંભળવા મળવી કેટલી મોંઘી છે! જિનવાણીના નામે પણ અત્યારે તો ઘણે ઠેકાણે વિપરીત ઉપદેશ ચાલી રહ્યો છે. પાણીમાં આગ લાગવા જેવું થયું છે;—શું થાય! આવા કાળે પણ, હે ભાઈ! તને આવી મીઠી અમૃત જેવી જિનવાણી મળી, વીતરાગી આત્મસ્વરૂપ બતાવનારી વાણી તને મળી, તો હવે આળસ છોડીને આત્માની ઓળખાણ કરીને આ ઉત્તમ યોગને તું સફળ કરી લે. મહાવીરપ્રભુના શાસનને પામવાનો સાચો લાભ લઈ લે.

અજ્ઞાનદશામાં જીવનો અનંતકાળ તો એકેન્દ્રિયપણામાં ગયો; તેમાંથી નીકળીને કીડી વગેરે ત્રસપર્યાય પામવી મોંઘી, તેમાં સંજ્ઞીપણું ને મનુષ્યપણું મળવું મોંઘું, તેમાં ભારત જેવો આર્યદેશ મળવો મોંઘો, તેમાં શ્રાવકનું કૂળ ને જૈનધર્મ મળવો મોંઘો, અને તેમાં આત્માનું સ્વરૂપ સમજાવનારી જિનવાણીનું શ્રવણ, સમયસાર જેવા પરમ અધ્યાત્મશાસ્ત્રનું શ્રવણ મળવું તે મોંઘું છે; આવું દુર્લભ આ બધુંય તને અત્યારે મળ્યું છે, ને તને આત્મહિતની બુદ્ધિ પણ જાગી છે-તો હવે આવા અવસરમાં તું ચુકીશ નહિ, આત્માને ઓળખીને સમ્યગ્જ્ઞાન કરજે (આપો લખ લીજે)-જેથી તારા ભવના આરા આવશે ને તને પરમ સુખની પ્રાપ્તિ થશે.

રત્નત્રયરૂપે પરિણમેલા જીવને પણ 'તીર્થ' કહેવાય છે, કેમકે જેનાથી તરાય તે તીર્થ છે; રત્નત્રયરૂપ નૌકાવડે તે સંસારને તરે છે માટે તે તીર્થ છે. અનુભવની પ્રીતિવાળા મુમુક્ષુ-જીવને આવા પરમાત્મા કે ધર્માત્મા પ્રત્યે પરમ પ્રીતિ ને બહુમાન આવે છે.

સુખી થવા કરોડો ઉપાયે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન કરો.
સુખને માટે ધન-વૈભવાદિ કાંઈ કામના નથી.

દુર્લભ મનુષ્યપણું અને જિનવાણીનું શ્રવણ પામીને આત્મજ્ઞાન કરવાનું કહ્યું. હવે કહે છે કે જીવને ધન-વૈભવ વગેરે સુખને માટે કાંઈ કામ આવતા નથી, એક સમ્યગ્જ્ઞાન જ સુખનું કારણ છે, ને તે પોતાનું સ્વરૂપ છે. માટે કરોડો ઉપાયવડે પણ સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન કરીને અંતરમાં સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરો.—

[ગાથા-૭]

धन-समाज गज-बाज राज तो काज न आवे,
ज्ञान आपको रूप भये फिर अचल रहावे।
तास ज्ञानको कारन स्व-पर विवेक बखानो,
कोटि उपाय बनाय भव्य ! ताको उर आनो ॥ ७ ॥

હે જીવ ! તારા હિતને માટે ધન-સમાજ કુટુંબ-પરિવાર હાથી-ઘોડા મોટર-બંગલા કે રાજ્ય-પ્રધાનપદ વગેરે તો કાંઈ કામ આવતા નથી; તેમજ તે કાયમ રહેતા પણ નથી; તારા હિતનું કારણ તો સમ્યગ્જ્ઞાન છે; તે જ્ઞાન આત્માનું પોતાનું સ્વરૂપ છે, એટલે તે જ્ઞાન થયા પછી અચળ રહે છે. સ્વ-પરના વિવેકરૂપ ભેદજ્ઞાન તે આવા સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ કહ્યું

છે શાસ્ત્રોએ આ ભેદજ્ઞાનને વખાણ્યું છે-પ્રશંસ્યું છે; માટે હે ભવ્યજીવો! તમે કરોડો ઉપાય વડે પણ આ ભેદજ્ઞાનને અંતરમાં પ્રગટ કરો. તેનાથી તમારું હિત અને મોક્ષ થશે.

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તે શું ચીજ છે? તેને ઓળખવી જોઈએ. શરીર અજીવ છે, પુણ્ય-પાપ તો આસ્રવ છે, તેનાથી જુદા ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને ઓળખવો. આત્મા આનંદકંદ જિનેન્દ્ર છે, તેને ઓળખવાથી જ મનુષ્યઅવતારની સફળતા છે, માટે કરોડો ઉપાય કરીને પણ, (ગમે તેવી પ્રતિકૂળતા આવે તે સહન કરીને પણ,) સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાનવડે આત્માને ઓળખો. સમયસારમાં તો એમ કહ્યું છે કે તું મરીને પણ ચૈતન્યતત્ત્વને જાણવાનો કુતૂહલી થા અને શરીરાદિથી ભિન્ન આત્માને અનુભવમાં લે. 'મરીને પણ' એમ કહીને ઉત્કૃષ્ટ પ્રયત્નની વાત લીધી છે, એટલે કે મરણ જેટલી પ્રતિકૂળતા આવી પડે તોપણ તેને ગણકાર્યા વગર, ચૈતન્યતત્ત્વને ઓળખવાનો ઉત્કૃષ્ટ રસ જગાડ.

અરે, જો પોતે પોતાના આત્માને ન ઓળખ્યો તો કરોડો-અબજો રૂપિયા હોય કે સારા પુત્ર-પરિવાર હોય તેથી શું? સમાજમાં માન-આબરૂ હોય ને લોકો વખાણ કરે તેથી આત્માને શું લાભ? અરે, બીજી ચીજ તો કામ ન આવે, પણ પોતાનો શુભભાવ પણ આત્માના હિતમાં કામ નથી આવતો. હિતનું કારણ તો એક જ છે કે રાગથી પાર આત્માનું સાચું જ્ઞાન કરવું. તે જ્ઞાન કોઈ બહારના ઉપાયથી નથી

આવતું પણ આત્માનું જ સ્વરૂપ છે; અને આત્મા સાથે સદા મોક્ષમાંય અવિચળપણે રહે છે. રાગ અને સંયોગ તો છૂટી જાય છે કેમકે તે આત્માનું સ્વરૂપ નથી. જ્ઞાન આત્માનું સ્વરૂપ છે, તે કદી છૂટતું નથી. સ્વ-પરના ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરતાં આવું સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે. માટે હે ભાઈ! કરોડો ઉપાય કરીને પણ આવા જ્ઞાનને અંતરમાં પ્રગટ કરો. ભલે બહારમાં ચારેકોરની હજારો પ્રતિકૂળતા હો, ધન ન હોય, કુટુંબ ન હોય, શરીર સરખું ન હોય, સમાજમાં માન-આબરૂ ન હોય, તિરસ્કાર થતો હોય, તોપણ સાચા જ્ઞાન વડે આત્માનું હિત થઈ શકે છે. માટે ધન-સમાજ-આબરૂ વગેરે હોય કે ન હોય, તે બધાનું લક્ષ છોડીને, તે બધાથી ભિન્ન એવા તારા જ્ઞાન-સ્વરૂપ આત્માને ઓળખવાનો સર્વ પ્રકારે ઉદ્યમ કર; કરોડો ઉપાય કરીને પણ આત્માને જાણ એટલે કે કરોડો પ્રતિકૂળતાની વચ્ચે પણ હિંમત ન હારતાં નિરંતર આત્માને જાણવાના પ્રયત્નમાં જ લાગ્યો રહે. બહારની કોઈ પ્રતિકૂળતા આત્માને જાણવામાં નડી શકતી નથી, તેમ જ બહારમાં ધન વગેરેની અનુકૂળતા આત્માને જાણવામાં મદદ પણ કરી શકતી નથી. બહારની પ્રતિકૂળતા કે અનુકૂળતા એ બંનેથી આત્મા જુદો છે. આવા જુદાપણાના અભ્યાસવડે સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન કરતાં સમ્યગ્જ્ઞાન થાય છે; તે જ્ઞાન જ તને શરણરૂપ છે; બીજા ભવમાં કે મોક્ષમાં પણ તે તારી સાથે જ રહેશે, કેમકે તે આત્માના સ્વભાવની ચીજ છે.

ધન-શરીર-રાજ-કુટુંબ એ કાંઈ આત્માના સ્વભાવની ચીજ નથી, તે તો બહારની ચીજ છે. રાગ પણ જ્યાં આત્માના સ્વરૂપની ચીજ નથી ત્યાં બીજાની શી વાત? આત્માના સ્વરૂપની ચીજ તો સમ્યગ્જ્ઞાન છે. સમ્યગ્જ્ઞાન કહેતાં અનંતા ગુણો પણ સાથે સમજવા. ભાઈ, તારો ચેતન-સ્વભાવ તને સુખનું કારણ છે. જડલક્ષ્મીના ઢગલા કાંઈ તને સુખનું કારણ નથી; તેના લક્ષે તું મમતા કરીશ તો તે તને પાપનું નિમિત્ત થશે. કદાચિત્ દાનાદિમાં રાગની મંદતા કરીશ તો તે રાગ પણ કાંઈ આત્માને શરણ દેનાર નથી. ચૈતન્ય-સ્વરૂપ આત્મા હું તેનાથી જુદો છું એમ જાણીને આત્મામાં ઉપયોગ જોડતાં જે અપૂર્વ અતીન્દ્રિય આનંદ વેદાય છે, તે આનંદ આપવાની તાકાત જગતના કોઈ પદાર્થમાં નથી. ધનના ઢગલા આત્માને હિતનું કારણ થતા નથી, તેમ નિર્ધનતા તે કાંઈ આત્માના હિતમાં નડતી નથી. અરે, આ શરીર જ આત્માનું નથી ત્યાં બીજાની શી વાત? જ્ઞાની તો શરીરને એક વસ્ત્રસમાન પોતાથી જુદું જાણે છે; શરીરરૂપી વસ્ત્ર ફાટે-તૂટે-બદલે તેથી કાંઈ આત્મા ફાટતો-તૂટતો કે મરતો નથી. ચારેકોરની શરીરની પીડા વચ્ચે પણ જેમાં વિશ્રામ લેતાં પરમ શાંતિનું વેદન થાય એવો હું આત્મા છું. બહારમાં શરીર સળગતું હોય ને અંદર આત્મા તો આનંદસમુદ્રમાં પરમ શાંતિ વેદતો હોય.—કેમકે શરીર જુદું છે, આત્મા જુદો છે. ... ીભા છે!

બહારમાં શરીર તો સળગે છે પણ તેઓ તો અંદર આત્માની શાંતિમાં ઠરી ગયા છે; તેમાં એવા મશગુલ છે કે શરીર બાળનાર પ્રત્યે ક્રોધનો વિકલ્પ પણ થતો નથી; અરે! સાથેના બીજા ભાઈઓનું શું થાય છે તે જોવાની પણ વૃત્તિ ઊઠતી નથી; આત્માની પરમ શાંતિમાં લીન થઈ, કેવળજ્ઞાન પ્રગટ કરીને મોક્ષ પામે છે. વાહ. જુઓ આત્માની તાકાત! એક જ કાળે શરીર બળે છે, આત્મા ઠરે છે,—એમ બંને તત્ત્વોની ક્રિયા તદ્દન જુદી છે. આમ ભેદજ્ઞાન કરીને આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન કરવું જોઈએ. આવું સમ્યગ્જ્ઞાન તે જ સાચો વિવેક છે. દેહ અને આત્મા એક છે, અથવા શુભરાગ જીવને જ્ઞાનનું સાધન છે-એવી બુદ્ધિ તે તો મોટો અવિવેક છે, તેમાં આત્માનું અહિત છે. ભલે બહારમાં બીજા અનેક ડહાપણ દેખાડતો હોય પણ જેને દેહથી ભિન્ન ને રાગથી ભિન્ન આત્માનું ભાન નથી તે જીવ પરમાર્થમાં અવિવેકી છે, તેને આત્માનું હિત થતું નથી. અને કોઈકને ભલે બહારનાં ડહાપણ કદાચિત ન આવડતા હોય, પણ અંતરમાં સ્વ-પરની ભિન્નતાના વિવેક વડે જેણે આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન કર્યું છે તે મહાન વિવેકી છે. સમ્યગ્જ્ઞાન તે જ સાચો વિવેક છે, તેમાં જ આત્માનું હિત છે.

ભલે મોટા રાજપાટ હોય પણ જો આત્માની દરકાર ન કરે, માંસ ખાય, શિકાર કરે, તો એવા પાપી જીવો નરકે જાય;-ત્યાં રાજ-પાટ વૈભવ તેને શું કરે? હજારો દેવો જેની સેવા કરતા હતા-એવો સુભૌમચક્રવર્તી પણ આત્માને ભૂલીને

વિષય-કષાયમાં તીવ્ર લીનતાને લીધે નરકમાં ગયો; ત્યાં તેને કોઈ સહાયરૂપ થયું નહીં, તો બીજાની શી વાત? આત્મા સિવાય બીજું બધું તો અશરણ છે-એમ જાણીને, તે રાજપાટને છોડીને અંતરમાં ચૈતન્યના શરણે અનેક જીવોએ આત્માનું હિત સાધ્યું છે. ભરતરાજ જેવા ચક્રવર્તી છ ખંડના રાજમાં ક્યાંય સુખ માનતા ન હતા, તેનાથી ભિન્ન આત્માના ચૈતન્યસુખને જાણતા હતા, તેથી રાજપાટ છોડીને આત્મામાં લીન થઈ મુક્તિ પામ્યા. આ રીતે જ્ઞાનીને બહારમાં રાજપાટ હોય, છતાં તેનાથી ભિન્ન આત્મા હું છું ને મારા આત્મામાં મારા અનંતગુણનું સામ્રાજ્ય છે,—એવું ભેદજ્ઞાન તેને વર્તે છે. રાજપાટને આત્માથી જુદા જાણીને જ્ઞાનીનું જ્ઞાન તેનાથી વિરક્ત જ વર્તે છે. રાજ અને રાગ બંનેથી જુદું પડેલું જ્ઞાન આત્માના સ્વભાવમાં એકત્વરૂપ થયું છે, તે અતીન્દ્રિય શાંતિ સહિત છે. અહા, આ સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા અપૂર્વ છે. તે જ સર્વત્ર સદાકાળ જીવને શરણરૂપ છે. બીજું કાંઈ જીવને આત્મહિત માટે કામ આવતું નથી. મરવા ટાણે હજારો નોકર-ચાકર ને સ્ત્રી-પુત્રાદિ સેવામાં હાજર હોય, સ્વર્ગમાં મોટા દેવ પાસે બીજા હજારો દેવો ખમા-ખમા કરીને સેવા કરતા હોય—પણ કોની સેવા? શરીરની સેવા કરે; અંદર આત્મા તો અજ્ઞાનને લીધે મિથ્યાભાવોથી દુઃખી થઈ રહ્યો છે, તેને બીજા શું કરે? શું નોકર-ચાકર, સ્ત્રી-પુત્ર, ધનના ઢગલા કે દેવો-તે કોઈ તે આત્માને અજ્ઞાનના દુઃખથી છોડાવવા

સમર્થ છે? -ના; માટે હે જીવ! તું વિચાર કે એ કોઈ ચીજ આત્માની શાંતિ માટે કામની નથી તો તે સિવાયની પોતાની ચીજ શું છે કે જે પોતાની શાંતિ માટે સદાય ગમે તે પ્રસંગે કામ આવે! -એવું તો સમ્યગ્જ્ઞાન છે, તે પોતે શાંતિસ્વરૂપ છે એટલે જ્યારે જોઈએ ત્યારે સદાય શાંતિ આપે છે, તે પોતાની જ ચીજ છે. હે ભાઈ! આવા સમ્યગ્જ્ઞાનને લક્ષમાં લઈને તેનો તું ઉદ્યમ કર. થોડોક ઉદ્યમ કરીને અટકી ન જઈશ, પણ કરોડો ઉપાય વડે પણ આવું સમ્યગ્જ્ઞાન કરજે.

અહો, મારું તો જ્ઞાન છે; જ્ઞાન તે હું છું, જ્ઞાન સિવાય બીજું કાંઈ મારું નથી. જ્ઞાન તેને કહેવાય કે જેમાં રાગનો અંશ પણ ન હોય. રાગના કોઈ અંશને જ્ઞાન પોતામાં ભેળવતું નથી. એકકોર જ્ઞાન તે આત્મા, બીજીકોર રાગ અને રાગનાં ફળ તે બધાય જ્ઞાનથી જુદા, આત્માથી જુદા,-એમ બે ભાગ પાડીને ભેદજ્ઞાન કરવું તે સમ્યગ્જ્ઞાનનો ઉપાય છે.

શુભાશુભરાગ પુણ્ય-પાપ કે તેનાં ફળ—એ કોઈ પોતાનું આત્મરૂપ નથી, તેથી તે કોઈ આત્માના હિતમાં કામ આવતાં નથી; તે બધાથી પાર પોતાનું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તે જ પોતાનું નિજરૂપ છે, તેમાં શુભાશુભવિકલ્પો નથી. આવું નિજરૂપ જ્ઞાન તે જ આત્માને સર્વત્ર શાંત દેનારું છે. આવું સમ્યગ્જ્ઞાન થયું તે આત્માની પોતાની ચીજ છે, તે આત્માના સ્વભાવમાંથી થયેલું છે તેથી આત્મા સાથે તે અચલ રહે છે. તેની સાથે સમ્યક્ શ્રદ્ધા-શાંતિ-સુખ-વીતરાગતા વગેરે અનંત-

સ્વભાવો છે; પરંતુ રાગ કે પુણ્ય તે કાંઈ જ્ઞાનમાં સમાતા નથી; તે તો જ્ઞાનથી જુદા છે, પરભાવ છે, ને બીજી ક્ષણે આત્માથી છૂટા પડી જાય છે. આત્માની સાથે તે અખંડ રહેનારાં નથી, કેમકે તે આત્માનું નિજરૂપ નથી.

અરે, ચૈતન્યચીજ અંદર અનંત ગુણસહિત છે તે જ મારું નિજરૂપ છે; મારા ચૈતન્યરૂપમાં શુભવિકલ્પનો એક અંશ પણ સમાય તેમ નથી; પુણ્ય પણ કાંઈ આત્માના હિતને માટે કામ આવતું નથી. –આ પ્રમાણે હે ભવ્યજીવ! તું શુભાશુભરાગથી પણ રહિત એવા ચૈતન્યમય નિજરૂપને ઓળખ. સ્વ-પરના વિવેકમાં રાગને પણ ચૈતન્યથી જુદો જાણવાનું આવ્યું. અહો, આવું સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન પ્રશંસનીય છે. સર્વે સંતોએ ભેદજ્ઞાનની પ્રશંસા કરી છે. કેવું ભેદજ્ઞાન?—કે જે ઉપયોગમાં રાગના કોઈ અંશને ન ભેળવે; રાગથી સર્વથા જુદો થઈને ઉપયોગ અંતર્મુખ થઈને ઉપયોગમાં જ તન્મયપણે ઠરે,–એવું ભેદજ્ઞાન અત્યંત પ્રશંસનીય છે. આવું ભેદજ્ઞાન જીવને અપૂર્વ આનંદ પમાડતું પ્રગટે છે, ને તે પરમ હિતરૂપ મોક્ષનું કારણ છે. આવા ભેદજ્ઞાન વગર શુભરાગ કરે તોપણ તેમાં આત્માનું હિત જરાય નથી; ઊલ્ટું એમાં સંતોષ માનીને મનુષ્યભવ હારી જવા જેવું છે.—

લક્ષ્મી અને અધિકાર વધતાં શું વધ્યું? તે તો કહો;
શું કુટુંબ કે પરિવારથી વધવાપણું એ નય ગ્રહો?
વધવાપણું સંસારનું, નરદેહને હારી જવો,
એનો વિચાર નહીં અરેરે! એક ક્ષણ તમને હવો!

ભાઈ, લક્ષ્મી વગેરેની મમતા આડે જો તું આત્માનું હિત સાધવાનું ભૂલી જઈશ તો આવા મનુષ્યઅવતારને તું હારી જઈશ. એ લક્ષ્મી વગેરેના વધવામાં કાંઈ આત્માનું સુખ નથી; અરે, પુણ્યનું વધવાપણું એ પણ સંસાર જ છે, એમાં કાંઈ આત્માનું સુખ નથી. બાપુ! અત્યારે તો હવે સંસાર છેદાય ને આત્માનું સુખ મળે એવો ઉપાય કર. સમ્યગ્જ્ઞાનવડે આત્માને ઓળખવાનો શીઘ્ર ઉદ્યમ કર. આત્માને ભેદજ્ઞાનપર્યાયરૂપી જે સુપુત્ર છે તે જ આત્માનું કલ્યાણ કરનાર છે. બહારના સુપુત્ર કાંઈ આત્માને શરણરૂપ થતા નથી. સંયોગો તો ચલાયમાન છે, તે ચાલ્યા જશે; સવારનો સંયોગ સાંજે નહિ દેખાય; સવારમાં જેનો રાજ્યાભિષેક થતો જોયો હોય, સાંજે જ તેની ચિત્તા બળતી દેખાય! એ સંયોગ કાંઈ આત્માની ચીજ નથી. જ્ઞાન તે આત્માનું નિજસ્વરૂપ હોવાથી આત્મા સાથે અચલ રહે છે. શુભરાગ પણ ચલાયમાન છે, તે કાંઈ અચલ નથી-સ્થિર નથી-શરણ નથી-આત્માનું નિજરૂપ નથી. રાગથી ભિન્ન આત્માના ધ્યાનવડે પરિણમેલું જ્ઞાન તે અચલ છે; તે આત્માનું નિજરૂપ હોવાથી આ લોકમાં કે પરલોકમાં પણ એવું ને એવું ટકી રહેશે. આત્મા જ પોતે પોતાના સ્વભાવથી તેવા જ્ઞાનરૂપ થયો તે હવે કેમ છૂટે? તે જ્ઞાન સદાય આત્મા સાથે અભેદ રહેતું થકું આત્માને પરમ સુખ આપે છે. માટે હે જીવ! તું સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કર. સર્વપ્રકારના ઉદ્યમવડે વારંવાર ભેદજ્ઞાનના અભ્યાસથી અંતર્મુખ થઈને તું જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો અનુભવ કર.

અહો, આ ભેદજ્ઞાન નિરંતર ભાવવા જેવું છે કેમકે સિદ્ધિનું કારણ આ ભેદવિજ્ઞાન જ છે. જે કોઈ જીવો મોક્ષ પામે છે તેઓ ભેદજ્ઞાનવડે જ મોક્ષ પામે છે. મારો આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, જ્ઞાનસ્વરૂપથી જુદા જે કોઈ શુભાશુભ રાગ કે ધન-કુટુંબ વગેરે સંયોગ તે હું નથી,-આવા ભેદજ્ઞાન વડે આત્માને અનુભવીને જ બધાય જીવો સિદ્ધ થયા છે; અને આવા ભેદજ્ઞાન વગર કોઈ જીવો સિદ્ધિ પામતા નથી. આ રીતે ભેદજ્ઞાન તે જ મુક્તિનો ઉપાય છે. કહ્યું છે કે—

भेदज्ञान–संवर जिन पायो
ते चेतन शिवरूप गहायो ।
भेदज्ञान जिनके घट नांही
ते जड जीव वंधे जगमांही ॥

આવું ભેદજ્ઞાન છે તે આત્માથી અભિન્ન છે, ને તે મોક્ષનું કારણ છે, માટે મુમુક્ષુઓએ ભેદજ્ઞાનની ભાવના નિરંતર કર્તવ્ય છે. આત્માના જ્ઞાન વગરના બહારના જાણપણાને કાંઈ ભેદજ્ઞાન કહેતા નથી, તે તો અજ્ઞાન અથવા કુજ્ઞાન છે. અરે, પોતાના આત્માને પરથી જુદો ન પાડે એને તે સાચું જ્ઞાન કોણ કહે? પરથી ભિન્ન પોતાના આત્માનું જ્ઞાન તે જ સાચું ભેદજ્ઞાન છે; નિજસ્વરૂપમાં એકતા કરીને રાગાદિથી જુદું પડયું તે જ સુજ્ઞાન છે. આવા ભેદજ્ઞાનવંત સુજ્ઞાની જીવ તે જ મુક્તિનો પંથી છે. જેને આવું ભેદજ્ઞાન નથી, દેહમાં ને રાગમાં એકતાબુદ્ધિથી જેનું જ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ પરિણમી

રહ્યું છે-એવો જીવ શુભ-અશુભકર્મોને બાંધીને સંસારમાં જ રખડે છે. માટે કહે છે કે હે ભાઈ! હે આત્મહિતના અભિલાષી! કરોડો ઉપાયે પણ તું આવું ભેદજ્ઞાન કર... તારા હિતનું આ ઉત્તમ કામ સૌથી પહેલાં કર.

આત્મામાં ઊતરીને જેણે સાચું ભેદજ્ઞાન પ્રગટ કર્યું, સ્વાનુભવથી જેણે આત્માનો નિર્ણય કર્યો, તેને સંયોગ ફરતાં તે નિર્ણય ફરે નહિ. સાચો નિર્ણય એવો ન હોય કે ધર્મસ્થાનમાં અથવા જ્ઞાની પાસે બેઠા હોય ત્યારે જ તે રહે ને બહાર જાય ત્યાં તે છૂટી જાય! સાચો નિર્ણય તો એવો હોય કે આત્મા જયાં જાય ત્યાં સાથે જ રહે; કોઈ સંયોગમાં છૂટે નહીં, કેમકે તે નિર્ણય સંયોગના આધારે થયો નથી પણ આત્માના સ્વભાવમાંથી આવ્યો છે. જ્ઞાનીને જે ભેદજ્ઞાન થયું છે તે સદાય સર્વપ્રસંગે રહે છે; તેણે આત્માને આત્મારૂપ જાણ્યો તે કદી છૂટતો નથી, ને પરને પરરૂપ જાણ્યા તેમાં કદી આત્મભાવ થતો નથી.—

નિજરૂપને છોડે નહીં, પરભાવ કંઈ પણ નવ ગ્રહે;
જાણે જુએ જે સર્વ-તે હું, એમ જ્ઞાની ચિંતવે.

અહા, આવું ભેદજ્ઞાન થયું તે તો આત્મારૂપ થઈ ગયું, તે હવે કેમ છૂટે? તે તો આત્માનું નિજસ્વરૂપ છે. હે ભાઈ! તું પુણ્ય-પાપ વગરના આવા તારા ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્મામાં નજર તો કર! તને તારું અચલસ્વરૂપ કોઈ પરમ અદ્‌ભુત દેખાશે, ને તારા આત્મામાંથી તને મુક્તિસુખનો સ્વાદ આવશે.

-આવા ભેદજ્ઞાનવાળો જીવ પ્રશંસનીય છે. મનના ઢગલા ઘણા હોય કે શાસ્ત્રનું ભણતર ઘણું હોય તેથી કાંઈ જીવ પ્રશંસનીય નથી. પણ અંદર જેણે અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવડે ચૈતન્ય-તત્ત્વની અનુભૂતિ કરી છે તે જીવ ત્રણ લોકમાં પ્રશંસનીય છે. શ્રી કુંદકુંદસ્વામી પણ તેની પ્રશંસા કરતાં કહે છે કે—

તે ધન્ય છે કૃતકૃત્ય છે શૂર વીર ને પંડિત છે,
સમ્યક્ત્વ સિદ્ધિકર અહો! સ્વપ્નેય નહિ દૂષિત છે.

આત્માના અનુભવરૂપ જે ભેદજ્ઞાન, તેનું સાધન પણ આત્માથી જુદું નથી; આત્માથી અભિન્ન એવું જ્ઞાન જ ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઘૂસીને આત્માને પરભાવોથી છૂટો ગ્રહણ કરી લ્યે છે, ને પરમ સુખને અનુભવે છે. આત્મા ચૈતન્યવસ્તુ છે, અસંખ્યપ્રદેશનો પિંડ છે, જ્ઞાન-સુખ વગેરે અનંત સ્વભાવો તેમાં ભર્યા છે; જેમ ચંદનમાં સર્વત્ર સુગંધ છે તેમ ચૈતન્યમાં સર્વત્ર જ્ઞાન-આનંદ છે; તેમાં દેહ નથી, રાગ નથી. આવી પોતાના અનંત ભાવોથી ભરેલી એક ચૈતન્યવસ્તુ હું છું.—આમ સ્વસન્મુખ થઈને જે સમ્યગ્જ્ઞાન થયું તે અંદરના ચૈતન્યદરિયામાંથી ઊછળ્યું છે, ચૈતન્યના અનંતગુણના રસને સાથે લેતું તે પ્રગટ્યું છે; ભેદજ્ઞાન છે તે આનંદસહિત પ્રગટે છે. જેમ સાકરની મીઠાશ ખ્યાલમાં આવે છે, તેમ ચૈતન્યના આનંદની કોઈ અતીન્દ્રિય મીઠાશ છે તેનો સ્વાદ ભેદજ્ઞાનીને આવે છે. શુભવિકલ્પમાં આકુળતા છે, તેના સ્વાદથી જુદો પરમ નીરાકુળ શાંતરસ આત્મામાં છે; તેને માટે આખા

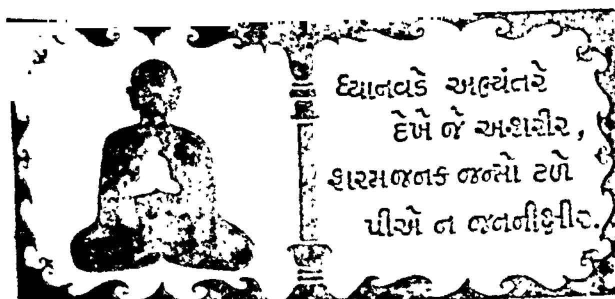
ઉપાય નથી, ઉપાય તો એક જ છે, પણ કરોડો પ્રકારની પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ, આત્માને ઓળખીને તેનો અનુભવ કરવો, ભેદજ્ઞાન કરવું-તે જ એક કર્તવ્ય છે.

જેના અંતરમાં સાચી જ્ઞાનકળા જાગી તે જીવને સંસાર પ્રત્યે સહજ વૈરાગ્ય થઈ જાય છે; વિષય-કષાયોમાં તેને સ્વપ્નેય સુખ કે મીઠાશ લાગતી નથી. તે ભલે ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય, પુણ્ય-પાપના ભાવો થતા હોય, છતાં જ્ઞાનબળને લીધે આત્માને પુણ્યપાપથી ભિન્ન જ્ઞાનસ્વાદરૂપ અનુભવે છે; પરની સાથે કાંઈ સંબંધ નથી એમ તેની જ્ઞાનપરિણતિ પરથી ને રાગથી અત્યંત નિર્લેપ રહે છે. ભગવાન આત્માના આનંદઅમૃત પાસે વિષય-કષાયોને ઝેર જેવા સમજે છે. ભરતચક્રવર્તી, રાજા રામ વગેરે સમ્યગ્દૃષ્ટિ હતા, તેમને અંતરમાં આવી દશા હતી. ઇંદ્ર જેનો મિત્ર, છન્નુહજાર જેને રાણીઓ, છખંડનું જેને રાજ્ય, તીર્થંકર જેના પિતા અને નવનિધાન જેના ઘરે, -છતાં તે ભરતચક્રવર્તી જાણતા હતા કે તેમાં અમારું કાંઈ જ નથી, અમારાથી તે બધાય ભિન્ન છે, તેમાં ક્યાંય અમે નથી; આવા ભેદજ્ઞાનની કળાવડે અંદરમાં ચૈતન્યના આનંદનો સ્વાદ લેતા હતા. આવું જ્ઞાન તે આત્માનું સ્વરૂપ છે, એકવાર પ્રગટ કર્યા પછી તે ભેદજ્ઞાનની ધારા આગળ વધીને અક્ષય કેવળજ્ઞાનને સાધે છે...ને પૂર્ણાનંદને પ્રાપ્ત કરે છે.

માટે કહે છે કે જગતમાં જે કોઈ જીવને આત્માનું સુખ જોઈતું હોય તે સર્વે જીવોએ અંતરમાં કરોડો ઉપાયથી સ્વ-

પરંતુ ભેદજ્ઞાન કરીને સમ્યગ્જ્ઞાન કરવું જોઈએ. કરોડો ઉપાયથી, એટલે કે અંતરના મહાન અપૂર્વ ઉદ્યમથી પરિણામને આત્મામાં જોડીને સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન કરવું. ત્રણેકાળે આવું સમ્યગ્જ્ઞાન તે જ મોક્ષનો ઉપાય છે; તેના વડે જ વિષયોની ઇચ્છારૂપ ભયંકર દાવાનળ બુઝાય છે ને પરમ આત્મશાંતિ પમાય છે.–એ વાત હવેની ગાથામાં કહેશે.

ત્રણે કાળે મોક્ષનો ઉપાય ભેદજ્ઞાન તેનાવડે જ વિષયોનો દાહ બુઝાય છે

જીવને સમ્યગ્જ્ઞાન જ પરમ સુખનું કારણ છે, જન્મ-મરણનો રોગ મટાડનાર તે અમૃત છે; તેના વગર સંસારમાં બીજું કોઈ શરણરૂપ નથી; માટે કરોડો ઉપાય વડે પણ આવું સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરો—એમ કહ્યું. હવે તે સમ્યગ્જ્ઞાનનો વિશેષ મહિમા સમજાવતાં કહે છે કે—

[ગાથા-૮]

जे पूरब शिव गये, जाहिं, अरु आगे जैहैं।
सो सब महिमा ज्ञानतनी मुनिनाथ कहैं हैं॥
विषयचाह दव-दाह जगतजन अरनि दझावे।
तास उपाय न आन ज्ञानघनघान बुझावै॥

જે અનંતા જીવો પૂર્વે મોક્ષમાં ગયા છે, અત્યારે જાય છે અને ભવિષ્યમાં જશે-તે બધો સમ્યગ્જ્ઞાનનો જ મહિમા છે—એમ મુનિનાથ કહે છે. જેમ આગ અરણીના જંગલને બાળી નાંખે તેમ વિષયોની ચાહનારૂપી ભયંકર દાવાનળ સંસારી જીવોને બાળી રહ્યો છે, તેને આ જ્ઞાનરૂપી મેઘધારા

જ બુઝાવીને શાંત કરે છે; જ્ઞાન સિવાય બીજો કોઈ તેનો ઉપાય નથી

આત્માના સાચા જ્ઞાનવડે ચૈતન્યસુખનો અનુભવ જ્યાં-સુધી ન થાય ત્યાંસુધી શુભ કે અશુભ પરવિષયોમાં સુખબુદ્ધિ રહ્યા જ કરે એટલે વિષયોની ચાહનાની બળતરામાં જીવ બળ્યા જ કરે, દુ:ખી થયા જ કરે. પણ સ્વ-પરની ભિન્નતા જાણીને જ્યાં આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ત્યાં ચૈતન્યસમુદ્રની અગાધશાંતિ પોતામાં દેખી, વિષયોથી પાર સુખ પોતામાં દેખ્યું; તે અપૂર્વ ચૈતન્યરસની ધારાવડે વિષયોની ચાહ છૂટી જાય છે; સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં આત્મા સિવાય બીજા કોઈ વિષયોમાં સુખબુદ્ધિ રહેતી નથી.—

જ્ઞાનકલા જિસકે ઘટ જાગી,
    તે જગમાંહી સહજ વૈરાગી;
જ્ઞાની મગન વિષયસુખ માંહી,
    યહ વિપરીત, સંભવે નાંહી.

ત્રણેકાળે ભેદજ્ઞાન વડે ચૈતન્યસુખનો અનુભવ કરી કરીને જ જીવો મોક્ષમાં જાય છે. પરથી ભિન્ન ચૈતન્યતત્ત્વની લો લગાડીને જેણે સમ્યક્ જ્ઞાનજ્યોત પ્રગટ કરી તે જ જીવો મોક્ષસુખ પામ્યા, પામે છે ને પામશે. વિદેહક્ષેત્રમાં કે ભરતમાં, ચોથા કાળે કે પંચમકાળે, જે કોઈ જીવો મોક્ષ પામ્યા-પામે છે કે પામશે તેઓ જ્ઞાનના સેવનવડે જ મોક્ષ પામ્યા-પામે છે ને પામશે. મુનિનાથ શ્રી કુંદકુંદસ્વામી કહે છે કે—

અધિક શું કહેવું અરે! સિધ્યા અને જે સિદ્ધશે;
વળી સિદ્ધતા સૌ નરવરો, મહિમા બધો સમ્યકત્વનો.

વળી અમૃતચંદ્રસ્વામી પણ કહે છે કે—

સિદ્ધો થયા જે જીવ તે સૌ ભેદજ્ઞાન પ્રભાવથી,
બંધ્યા અરે! જે જીવ તે સૌ ભેદજ્ઞાન-અભાવથી.

સમ્યગ્દર્શન કહો, ભેદજ્ઞાન કહો કે જ્ઞાનની આરાધના કહો, તે જ મોક્ષનો ઉપાય છે. મુનિઓના નાથ આમ કહે છે કે જ્ઞાનની આરાધના વડે જ મોક્ષ પમાય છે; આત્મા પોતાના જ્ઞાનની અનુભૂતિરૂપે પરિણમે તે જ મોક્ષનો હેતુ છે.—આમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણેય સમાઈ જાય છે. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ ત્રણેય જ્ઞાનમય છે, રાગ વગરનાં છે, તેમાં રાગનો કોઈ અંશ સમાતો નથી. રાગથી ખસીને ચૈતન્ય-ભાવમાં વસવું તે જ મોક્ષનો પંથ છે.

સંતની વાત ટૂંકી ને ટચ;
સ્વમાં વસ... પરથી ખસ.

આખોય મોક્ષમાર્ગ જ્ઞાનમય છે. જ્ઞાનની શ્રદ્ધા, જ્ઞાનનું જ્ઞાન, ને જ્ઞાનનું જ આચરણ, એ રીતે જ્ઞાનની અનુભૂતિમાં મોક્ષમાર્ગ સમાય છે. જ્ઞાનના અનુભવથી જુદું કોઈ મોક્ષનું કારણ નથી.

અહો, જ્ઞાનનો મહિમા તો જુઓ! જ્ઞાન એટલે આખો આત્મા; તેને ઓળખતાં સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ને મોક્ષમાર્ગ ખુલ્યો;

મુનિઓએ તેને મોક્ષના માર્ગમાં સ્વીકાર્યો. મુનિઓના નાથ એવા અરિહંત ભગવંતોએ, તેમજ ગણધરદેવ વગેરે મોટા-મોટા મુનિવરોએ ભેદજ્ઞાનને જ મોક્ષનું કારણ જાણીને તેની પ્રશંસા કરી છે. આવા મોક્ષમાર્ગને ઓળખીને જે ભેદજ્ઞાન પ્રગટ કરે તેણે જ અરિહંતોની અને મુનિઓની આજ્ઞા સ્વીકારી છે. જે આનાથી વિરુદ્ધ બીજી રીતે મોક્ષમાર્ગ માને, શરીરની ક્રિયાને કે શુભરાગને મોક્ષનું કારણ માને, તેણે વીતરાગ મુનિઓની કે અરિહંતોની આજ્ઞા માની નથી. બાપુ! મોક્ષ-માર્ગમાં અમે શુભરાગની પ્રશંસા નથી કરતા, અમે તો વીતરાગી જ્ઞાનની જ પ્રશંસા કરીએ છીએ. ચોથા ગુણસ્થાને જે સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે પણ રાગથી ભિન્ન હોવાથી વીતરાગી જ છે.—આવા સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા તો જાણે નહિ ને બહારમાં શુભરાગનો મહિમા કરીને તેમાં એકાકાર રહે તેવા જીવોએ ભગવાન અરિહંતના માર્ગને જાણ્યો નથી, મુનિઓને તે ઓળખતો નથી, ને મુક્તિમાર્ગને પણ તે જાણતો નથી. ભાઈ! મુક્તિના મારગડા અંદર ચૈતન્યના સ્વભાવમાંથી આવે છે, રાગમાંથી નથી આવતા.

આત્માના સાચા જ્ઞાન વગર રાગની મીઠાશ છૂટે નહિ ને વિષયોની બાહ્યરૂપી આગ બુઝાય નહીં. જ્યાં ચૈતન્યની શાંતિરૂપ મેઘજળ નથી ત્યાં વિષયોમાં બળતા જીવોની આગ ક્યાંથી બુઝાય? બાપુ! આત્માને ભૂલીને તું સંસારમાં રાગની આગમાં બળી રહ્યો છે, (राग आग दहै सदा, तातैं समा-

રાગનો મહિમા આવે, તે જીવ વીતરાગી-મોક્ષને કઈ રીતે સાધી શકે? આત્માના બેહદ ચૈતન્યસ્વભાવ પાસે રાગાદિ વિભાવોનો કોઈ મહિમા નથી, એ તો ચૈતન્યસ્વભાવથી વિપરીત છે; ચૈતન્યભાવમાં રાગભાવની તો નાસ્તિ છે. આવા સ્વભાવને સમજ્યા વગર સમ્યગ્જ્ઞાન થાય નહિ; સમ્યગ્જ્ઞાન વગર મોક્ષમાર્ગ થાય નહીં ને વિષય-કષાયરૂપ અગ્નિ બુઝાય નહીં. આ રીતે સમ્યગ્જ્ઞાન તે મોક્ષનું કારણ છે. સમ્યગ્જ્ઞાનને મોક્ષનું કારણ કહેતાં તેની સાથે સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યક્-ચારિત્ર પણ સમજી લેવા.

અરે, સ્વયંભૂસમુદ્રમાં અસંખ્ય પશુઓ પણ આવા આત્માનો અનુભવ કરીને મોક્ષમાર્ગી થયેલા અત્યારે વિદ્યમાન છે. પુણ્ય-પાપથી પાર ચૈતન્યસ્વભાવી અમે છીએ, આ દેહ અમે નથી, એકલો શાંત ચૈતન્યરસ તે જ અમે છીએ —એવું સ્વભાવરસનું વેદન તે જીવોને વર્તે છે. હે ભવ્ય! આવો મનુષ્યઅવતાર પામીને તું પણ મોક્ષને માટે આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન કર. આ તારાથી થઈ શકે એવું છે. પશુપર્યાયમાં જીવોએ જે કર્યું તે મનુષ્યપર્યાયમાં તારાથી કેમ ન થઈ શકે? આત્મા ક્યાં પશુ કે મનુષ્ય છે? આત્મા તો બધાય ચૈતન્યસ્વરૂપી, ભગવાન જેવા છે. ભગવાને જે કર્યું તે તારાથી પણ થઈ શકે તેવું છે.

હું જ્ઞાનાનંદસ્વરૂપ આત્મા છું, રાગાદિ વિકાર તે ચૈતન્યથી ભિન્ન છે, શરીરાદિ જડ તદ્દન જુદા છે,—એવું જેને

વિષયાગ્નિમાં બાળે છે. અરે, દુઃખની આગમાં ઝંપલાવીને તે અજ્ઞાની પોતાને સુખી માને છે! ઇચ્છા અને વિષયો વગરની મારી ચૈતન્યવસ્તુ, તે પોતે જ સુખસ્વરૂપ છે-એવું ભાન કરીને સમ્યગ્જ્ઞાનરૂપી મેઘધારા વડે ધર્મીજીવ વિષય-ચાહના ભયંકર અગ્નિને બુઝાવી નાંખે છે. અને આત્માના આવા સમ્યગ્જ્ઞાન વગરનો જીવ દ્રવ્યલિંગી સાધુ થઈને પણ, રાગની રુચિને લીધે વિષયની ઇચ્છાના અગ્નિમાં જ બળી રહ્યો છે; તેને બહારમાં ભલે વિષયોની સામગ્રી ન હોય— છતાં પણ તે જીવ વિષયોથી છૂટ્યો એમ જ્ઞાની કહેતા નથી, કેમકે વિષય સામગ્રીના કારણરૂપ એવો જે શુભરાગ તેના વેદનમાં તો તેને મીઠાસ પડી છે; તે શુભરાગના ફળમાં તો બાહ્યવિષયસામગ્રી જ મળશે, તેના ફળમાં કાંઈ ચૈતન્યસુખ નહીં મળે. આ રીતે અજ્ઞાનીને વિષયદાહ સળગે છે; ત્યારે જ્ઞાની ચોથાગુણસ્થાનવર્તી અવ્રતી ગૃહસ્થ હોય તોપણ સમ્યગ્જ્ઞાનની ધારા વડે તેણે વિષયચાહરૂપી દાવાનળને બુઝાવી દીધો છે. રાગમાં કે તેના ફળમાં ક્યાંય તેને મીઠાશ નથી; તેથી બાહ્યમાં રાજપાટની સામગ્રી વચ્ચે બેઠેલા હોય છતાં પણ અંતરમાં ખરેખર તે જીવનું જ્ઞાન વિષયોથી વિરક્ત જ વર્તે છે. અહા, જુઓ તો ખરા સમ્યગ્જ્ઞાનનો મહિમા! સમ્યગ્જ્ઞાન થતાં ચૈતન્યમાં શીતળ-શાંતિના ફૂવારા ઊછળે છે, તે શાંતિની ધારા વિષયકષાયના અગ્નિને બુઝાવી દે છે. સમ્યગ્જ્ઞાન વિના બીજા કોઈ ઉપાયે જીવને વિષય-કષાય મટે

નહીં ને સુખ-શાંતિ થાય નહીં. માટે હે જીવ! તું શીઘ્ર સમ્યગ્જ્ઞાનનું સેવન કર—એમ સંતોનો ઉપદેશ છે.

અરે ભગવાન! તને સંસારના બીજા કામોનો તો અવસર મળે છે, ને આત્માના હિત માટે અવસર નથી મળતો! એમ જો તું કહેતો હો, તો તને આત્માના હિતની દરકાર જ નથી; તને જેવો પરનો રસ છે તેવો આત્માનો રસ નથી. જો ખરેખર તને આત્માનો રસ હોય તો બીજા હજાર કામ છોડીને પણ આત્માના જ્ઞાન માટે ઉદ્યમ કર. બીજા કામનો રસ છોડીને આત્માની ઓળખાણ માટે કરોડો ઉદ્યમ કરીને પણ તું સમ્યગ્જ્ઞાન કર. ભાઈ, અત્યારે તને ઉત્તમ યોગ મળ્યો છે. આવો સુયોગ મળવો ફરી કઠણ છે. માટે તું આ અવસરમાં 'આપો લખ લીજે' આત્માને જરૂર ઓળખી લેજે, તેમાં આળસ કરીશ મા. કેમકે—'યહ નરભવ ફિર મિલન કઠિન હૈ જો સમ્યક્ નહીં હોવે.'

આત્માના અજ્ઞાનથી ચારગતિમાં ભમતા જીવે સૌથી વધુ ભવ તો તિર્યંચ ગતિમાં કર્યાં છે; તે ઉપરાંત સ્વર્ગ—નરક—મનુષ્યના પણ અનંત અવતાર કર્યા છે; તેમાંય મનુષ્ય કરતાં નરકના અવતાર અસંખ્યગણા કર્યા છે, ને નરક કરતાંય સ્વર્ગના અવતાર અસંખ્યગુણા કર્યા છે. સરેરાશ અસંખ્ય અવતાર સ્વર્ગના ને નરકના કરે ત્યારે મનુષ્યનો એક અવતાર મળે. આવી મનુષ્યઅવતારની દુર્લભતા છે. ને આવા દુર્લભ મનુષ્ય-અવતારમાં પણ જૈનધર્મનો વીતરાગી ઉપદેશ સાંભળવા

જરાય નથી. ભાઈ, દુનિયાને રાજી રાખવા તું તારું જીવન આપી દે છે પણ દુનિયા કાંઈ તારી સાથે નહીં આવે; રાગ કે પુણ્ય પણ તને અંદર શાંતિ નહીં આપે, ને તે કાંઈ કાયમ નહીં રહે. રાગ અને સંયોગ બધું ક્ષણમાં પલટી જશે, તે કાંઈ તારી સ્વકીય ચીજ નથી. સ્વકીય ચીજ તો જ્ઞાન છે. જ્ઞાન જ તારું સ્વકીય કાયમી સાથીદાર છે.

અરે, તારે તારું હિત સાધવાનો આ અવસર છે, તો તેમાં વિકારથી જ્ઞાનને ભિન્ન કરવાનો અવસર શું તને નહિ મળે? જો વિકારથી જ્ઞાનને ભિન્ન કરવાનો પ્રયત્ન નહીં કર તો તને મોક્ષનો અવસર કયાંથી આવશે? સળગતા સુકા વનની જેમ રાગની આગમાં સળગતો આ સંસાર,-તેનાથી છૂટવા માટે તારા ચૈતન્યગગનમાંથી તું સમ્યગ્જ્ઞાનના શાંત ચૈતન્યજળની મેઘધારા વરસાવ.

આત્માના અનુભવથી અંતરમાં જયાં શાંત ચૈતન્યરસની ધારા પ્રગટી ત્યાં ધર્મી કહે છે કે-

અબ મેરે સમકિત-સાવન આયો...
અનુભવ-દામિની (વીજળી) દમકન લાગી,
સુરતિ ઘટા ઘન છાયો...
સાધકભાવ-અંકૂર ઊઠે બહુ, જિત-તિત હરષ છવાયો...
અબ મેરે સમકિત સાવન આયો.

—અમારા આત્મામાં સમ્યક્ત્વરૂપી શ્રાવણમાસ આવતાં હવે મોહની ગ્રીષ્મ ઋતુનો ઊકળાટ શમી ગયો છે ને શાંત-

રસની ઘનઘોર ધારા અસંખ્ય પ્રદેશમાં સર્વત્ર વરસી રહી છે; મોહની ધૂળ હવે ઊડતી નથી; સ્વાનુભવરૂપી વીજળી ઝબકવા લાગી છે. ને ધર્મના નવીન આનંદમય અંકુરા ફૂટ્યા છે. આમ ધર્મીને સમ્યગ્જ્ઞાનની મેઘધારા વર્ષે છે ને પરમ આનંદ થાય છે. જેને પોતામાં આવી સમ્યગ્જ્ઞાનધારા વરસતી નથી એવો અજ્ઞાની મોહના ઊકળાટમાં બળે છે, તેને તો દુષ્કાળ છે. જ્ઞાનની મેઘવૃષ્ટિ વગર એને શાંતિ ક્યાંથી થાય? માટે હે જીવ! તું સમ્યગ્જ્ઞાન કર.

આત્માને સમજાય અને જે સમજતાં શાંતિ થાય એવી આ વાત છે. એકકોર વીતરાગી શાંતરસનો દરિયો, બીજીકોર સંસારના રાગરૂપી દાવાનળ,–તે બંનેને ભિન્ન જાણનારું સમ્યગ્જ્ઞાન રાગના દાવાનળને બુઝાવી નાંખે છે, ને આત્માને શાંતિમાં ઠારે છે. જ્યાં આવું સમ્યગ્જ્ઞાન થયું જ્ઞાનીને રાગની મજા ઊડી ગઈ, હવે તેને જ્ઞાનની અતીન્દ્રિય શાંતિમાં જ મજા આવે છે. આવી શાંતિના વેદન વગર આત્માને કદી કષાયો શાંત પડે જ નહીં—ભલે ત્યાગી થાય, વ્રત પાળે કે શાસ્ત્રોનું રટણ કરે,–એ તો બધું પોપટિયું જ્ઞાન છે.

પોપટીયું જ્ઞાન એટલે શું?

એક હતો પોપટ. તેના માલિકે તેને બોલતા શીખડાવ્યું કે 'બિલ્લી આવે તો ઊડી જવું....બિલ્લી આવે તો ઊડી જવું...' એક વાર ખરેખર બિલાડી આવી, ને પોપટને મોઢામાં પકડ્યો, તોપણ બિલાડીના મોઢામાં પડ્યો-પડ્યો પણ

વાળું છે, જ્ઞાનનું જ્ઞાન તે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવવાળું છે, જ્ઞાનનું ચારિત્ર તે પણ મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવવાળું છે.—આ રીતે રાગથી ભિન્ન જ્ઞાનના પરિણમનમાં મોક્ષમાર્ગ સમાવી દીધો છે. જ્ઞાન તેને જ કહ્યું કે જે મોક્ષનું કારણ થાય. જે મોક્ષનો હેતુ ન થાય તેને જ્ઞાની જ્ઞાન કહેતા નથી; એ જ રીતે ચારિત્ર પણ તેને કહેવાય કે જે મોક્ષનો હેતુ થાય; જે મોક્ષનો હેતુ ન થાય તેને (શુભરાગના આચરણને) ખરેખર ચારિત્ર કહેવાય નહીં, કેમકે તે કાંઈ જ્ઞાનનું ચારિત્ર નથી, તે તો રાગનું ચારિત્ર છે. અહો, જેમાં મોક્ષમાર્ગ સમાય છે એવા જ્ઞાનને તો અજ્ઞાનીઓ ઓળખતા નથી, તે શુભરાગને મોક્ષમાર્ગ તરીકે સેવે છે, તેઓ અજ્ઞાનથી સંસારમાં જ રખડે છે.—ભલે સ્વર્ગમાં જાય પરંતુ ત્યાં પણ વિષયોની આગમાં જ તે સળગે છે; સ્વર્ગનાય વિષયોમાં કાંઈ સુખ નથી, તેમાં પણ દુઃખ જ છે. સુખ તો સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં છે; તેમાં રાગ નથી, વિષયો નથી. સમ્યગ્દર્શન તે રાગનું નથી, જ્ઞાનનું જ છે; સમ્યગ્જ્ઞાન તે રાગનું નથી, જ્ઞાનનું જ છે; સમ્યક્ચારિત્ર તે રાગનું નથી; જ્ઞાનનું જ છે. જ્ઞાન-પરિણમનમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે સમાય છે, તેમાં રાગ સમાતો નથી; અને રાગમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રહેતા નથી. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે રાગ વગરના છે. આવા જ્ઞાનભાવની શ્રદ્ધા વગર, તેના જ્ઞાન વગર, તેના ચારિત્ર વગર મોક્ષમાર્ગ આવશે ક્યાંથી? શું રાગમાંથી કે

પુણ્યમાંથી મોક્ષમાર્ગ આવશે?-ના. મોક્ષમાર્ગમાં એની તો કાંઈ જ કિંમત નથી. જે કર્તા થઈને રાગને કરે છે તે જ્ઞાનને કરતો નથી. (-રાગથી જુદા જ્ઞાનપણે તે પરિણમતો નથી), ને જે જ્ઞાતા થઈને જ્ઞાનને કરે છે તે રાગનો કર્તા થતો નથી, તેનાથી જુદો જ રહે છે. જ્ઞાનભાવમાં રાગભાવનું કર્તૃત્વ કેમ હોય? ન જ હોય. તેથી કહ્યું છે કે—

કરે કરમ સોહી કરતારા;
જો જાનૈ સો જાનનહારા.
કરતા સો જાને નહીં કોઈ,
જાનૈ સો કરતા નહીં હોઈ.

એક જ્ઞાનધારા અને બીજી રાગધારા-તેમને પરસ્પર કર્તા-કર્મપણું હોઈ શકે નહીં; તેમજ એક કર્તા તે બંને ભાવોને કરે-એમ બને નહીં. રાગથી જુદો પડીને જ્ઞાનપણે પરિણમ્યો તે જ્ઞાની જ્ઞાનને જ પોતાના કર્મપણે કરે છે પણ રાગકર્મને કરતો નથી, તેનાથી જુદો અકર્તા જ રહે છે; ને જે રાગનો કર્તા થઈને તેમાં તન્મય પરિણમે છે તે જીવ જ્ઞાની નથી, તે અજ્ઞાની છે. જ્ઞાની રાગના કાળે રાગથી ભિન્ન ચૈતન્યપણે જ પોતાને જાણે છે, ને તે ચૈતન્યમાં તન્મય થઈને જ્ઞાનપણે જ પરિણમે છે, તેમાં રાગનુંય કર્તૃત્વ નથી તો દેહની ક્રિયા તો ક્યાંય દૂર જડમાં ગઈ. શરીર તો ધૂળનો ઢગલો છે, તેનો કર્તા ચેતનપ્રભુ કેમ હોય? ચેતનપ્રભુને રાગનુંય કર્તૃત્વ શોભતું નથી. તે તો રાગથી ભિન્ન પોતાના ચૈતન્યભાવમાં

અતીન્દ્રિય શાંતિસહિત શોભે છે આવું ભેદજ્ઞાન તે પ્રશંસનીય છે, તે વખાણવા જેવું છે. જેણે ભેદજ્ઞાન કર્યું તે ધન્ય છે, તે સુપુત્ર છે, તે જ ખરો વિદ્વાન છે.

અરે, તારું સત્યસ્વરૂપ તો ઓળખ-ભાઈ! આવો અવસર પામીને જો તારા સત્યસ્વરૂપને તેં ન ઓળખ્યું તો તેં શું કર્યું? આત્માના જ્ઞાન વગર પશુના જીવનમાં ને તારા જીવનમાં શો ફેર? અને તિર્યંચગતિમાં પણ જે જીવ ભેદજ્ઞાન કરે છે તે જીવ પ્રશંસનીય છે,-તે દેવ જેવો છે. અરે, જેણે પોતાના ચૈતન્યરસની મીઠાશ ચાખી તેને રાગમાં કે પરમાં પોતાપણું માનવાનું ક્યાં રહ્યું? ને તેમાં ક્યાંય મીઠાશ ક્યાં રહી? ચૈતન્ય સિવાય બીજે ક્યાંય અતીન્દ્રિય આનંદની મીઠાશ છે જ નહીં. માટે ભેદજ્ઞાનવડે જ્ઞાની પોતાના ચૈતન્યના પરમ ઉપશમરસનો સ્વાદ ચાખીને આખા જગતથી ને રાગથી પણ ઉદાસીન વિરક્ત વર્તે છે. અહો, જે આવું ભેદજ્ઞાન કરે તેનો બેડો ભવથી પાર છે.

> અહો, આત્માના સ્વસંવેદન-પ્રત્યક્ષનું કોઈ અપાર સામર્થ્ય છે; સ્વસંવેદનથી અંતરમાં ચૈતન્યરસ ચાખ્યા પછી હવે અમારું ચિત્ત બીજે ક્યાંય લાગતું નથી. ચૈતન્યરસના સ્વાદ પાસે આખું જગત નીરસ લાગે છે.

લાખો વાતોમાં સારભૂત એક જ વાત

પુણ્ય-પાપથી ભિન્ન ચિદાનંદ આત્માને અંતરમાં ધ્યાવો અને જગતના બધા દંદ-ફંદ છોડો

સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધનાના ઉપદેશમાં છેલ્લે ખાસ ભલામણ કરતાં સારભૂત વાત કહે છે:—

[ગાથા ૯]

पुण्य–पाप फलमांहि हरखो–विलखो मत भाइ,
यह पुद्‌गल–परजाय उपजे विनसे फिर थाइ ।
लाख बातकी बात यहै निश्चय उर लावो,
तोडि सकल जग दंद-फंद नित आतम ध्यावो ॥ ९ ॥

જુઓ, સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું છે? કે પુણ્ય-પાપથી જુદું છે. હે ભવ્યજીવો! તમે પુદ્‌ગલથી ભિન્ન અને પુણ્ય-પાપથી પણ ભિન્ન એવા ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને જાણીને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરો. આવા જ્ઞાનપૂર્વક હે ભાઈ! તમે પુણ્ય-પાપના ફળમાં હર્ષ-વિષાદ ન કરો, કેમકે તે તો પુદ્‌ગલની પર્યાય છે, તે ઉપજીને નાશ થાય છે, ને ફરીને પાછી પ્રગટ થાય છે. લાખો વાતોના સારરૂપ એવી આ એક વાત છે તેને નિશ્ચયથી અંતરમાં ધારણ કરો,—દુનિયાના બધા દંદ અને ફંદ તોડીને અંતરમાં પોતાના આત્માને સદાય ધ્યાવો.

આત્માને જાણનારું સમ્યગ્જ્ઞાન છે તે પરમઅમૃત છે; તે સમ્યગ્જ્ઞાન પુણ્ય-પાપથી જુદું છે. માટે કહે છે કે હે આત્માર્થી ભાઈ! તમે પુણ્યના ફળમાં હરખો નહીં ને પાપના ફળમાં વિલખો નહીં. પૂર્વે શુભાશુભભાવથી પુણ્ય-પાપરૂપ કર્મો બંધાયા, તેના ફળમાં જે પુદ્‌ગલસંયોગ મળ્યા, તે કાંઈ જીવના વર્તમાન પ્રયત્નનું ફળ નથી, તેમજ તેમાં જીવને સુખ-દુઃખ નથી; જ્ઞાનથી તે જુદા છે, માટે તેમાં હર્ષ-વિષાદ ન કરો; પણ બંનેથી જુદા એવા જ્ઞાનનું સેવન કરીને પુણ્ય-પાપમાં સમભાવ રાખો. મિથ્યાદૃષ્ટિ પુણ્યફળમાં સુખ અને પાપફળમાં દુઃખ માને છે, એટલે તેમાં હર્ષ-શોક કરે છે. જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માની દૃષ્ટિ થઈ ત્યાં ધર્મી જીવ પુણ્ય-પાપ બંનેને જ્ઞાનથી જુદા જાણે છે. લાખો વાતોના સારભૂત આ એક જ વાત છે કે જગતના સકળ પુણ્ય-પાપના દ્વંદ્વ અને ફંદ તોડીને જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને નિત્ય ધ્યાવો. આ વાત નિશ્ચય કરીને ચોક્કસપણે અંતરમાં ધારણ કરો.

પુણ્યફળ તો બળેલા અનાજના ઊકડિયા જેવા છે; જેમ બળેલી ખીચડી તો કાગડા-કૂતરા ખાય, માણસ ન ખાય, તેમ આત્માના ગુણ દાઝયા એટલે કે તેમાં વિકૃતિ થઈને રાગ થયો ત્યારે પુણ્ય બંધાયા; તે રાગ કે તેનાં ફળ એ કાંઈ ધર્મીનો ખોરાક નથી; ધર્મી તો રાગથી જુદી ચૈતન્યશાંતિને જ વેદે છે. અજ્ઞાની તે રાગમાં ને રાગના ફળમાં સુખ માનીને તેને વેદે છે. આત્મા પોતાની શાંતિમાંથી ખસીને જ્યારે બહાર નીકળ્યો ત્યારે શુભરાગરૂપ કષાયભાવ થયો, તેનાથી પુણ્ય

ફળમાં કેવળજ્ઞાનાદિ અનંત ચૈતન્યસંપદા મને સહેજે મળશે, પછી બાહ્ય સંપદાનું શું કામ છે? અને બાહ્ય સંપદા ખાતર જો પાપકર્મનો આસ્રવ થતો હોય તો એવી બાહ્ય સંપદાને મારે શું કરવી છે? હું ભગવાન-આત્મા પોતે બેહદ ચૈતન્ય-સંપદાનો ભંડાર છું—એમ આત્માનાં સમ્યક્શ્રદ્ધા જ્ઞાનાદિ કર્યાં તે શ્રાવકનાં રત્નો છે. આવા અચિંત્ય રત્નનો પટારો મારી પાસે છે તોપછી બહારની જડલક્ષ્મીનું શું કામ છે? સમ્યક્ત્વાદિના પ્રતાપે મારા અંતરમાં સુખ-શાંતિરૂપ સમૃદ્ધિ વર્તે જ છે પછી મારે બીજા કોઈનું શું કામ છે? અને જેને અંતરમાં શાંતિ નથી, સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનાદિ રત્નોની સંપદા જેના અંતરમાં નથી, તો બહારની સંપદાના ઢગલા તેને શું કરશે? સાચી સંપદા તો તે છે કે જેનાથી આત્માને શાંતિ મળે; એટલે આત્માના સમ્યક્શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-વીતરાગતા તે જ સાચી સંપદા છે. આવી સંપદાવાળા સુખીયા ધર્માત્મા બહારની અનુકૂળતા-પ્રતિકૂળતા બંનેને પોતાથી જુદી જાણે છે, એટલે તેને તેમાં હર્ષ-શોક થતો નથી, જ્ઞાન જુદું ને જુદું રહે છે. આવું સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન અંતરમાં પ્રગટ કરવું તે બધાનો સાર છે.

મૂઢ લોકો બાહ્યલક્ષ્મીને જ સર્વસ્વ માને છે, તે લક્ષ્મી ખાતર અડધું જીવન વેડફી દે છે ને અનેકવિધ પાપ બાંધે છે, તેમાં સુખ તો કદી મળતું નથી. બાપુ! જ્ઞાનાદિ અનંત ચૈતન્યરૂપ તારી સાચી લક્ષ્મી તારા આત્મામાં ભરી જ છે,

યશ ગવાતા હોય, અરે! દેવલોકમાં ઉત્કૃષ્ટ સર્વાર્થસિદ્ધિની ઋદ્ધિ હોય,-તોપણ તેથી શું? તે સંયોગમાં ક્યાં આત્મા છે? આત્મા તો જુદો છે; આત્માનો આનંદ આત્મામાં છે— એમ ધર્મી જાણે છે ને તેના જ્ઞાનમાં તેનું જ વેદન વર્તે છે. પુણ્યફળને કારણે તે પોતાને સુખી માનતા નથી. જેમ કોઈ અરિહંતોને તીર્થંકર પ્રકૃતિના ઉદયથી સમવસરણાદિનો અદ્‌ભુત સંયોગ હોય છે, પણ તેને કારણે કાંઈ તે અરિહંત ભગવાન સુખી નથી, તેમનું સુખ તો આત્માના કેવળજ્ઞાનાદિ પરિણમનથી જ છે, એટલે તે 'સ્વયંભૂ' છે, તેમાં કોઈ બીજાની અપેક્ષા નથી; તેમ નીચલીદશામાં પણ સર્વત્ર સમજવું. સમ્યગ્દૃષ્ટિ પોતાના શુદ્ધ ચૈતન્યપરિણમનથી જ સુખી છે, પુણ્યથી કે બાહ્યસંયોગથી નહીં.

ભાઈ, સંસારમાં પુણ્ય-પાપનાં ફળ એ તો ચલતી-ફિરતી છાયા જેવા છે. આજ મોટો ઝવેરી હોય ને કાલે ભીખારી થઈને પૈસા માંગતો હોય; આજે ભીખારી હોય ને કાલે મોટો રાજા થઈ જાય,—એ ક્યાં જ્ઞાનનું કામ છે? ને એમાં ક્યાં કાંઈ નવું છે? એ તો જડ-પુદ્‌ગલની રમત છે. આત્મા તો જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, તેમાં નથી તો પુણ્ય કે નથી પાપ; પુણ્ય-પાપના કારણરૂપ રાગ પણ તેના જ્ઞાનસ્વભાવમાં નથી. આવા પોતાના સ્વરૂપને કરોડો ઉપાયે પણ ઓળખવું, અને જગતના ઝંઝટ છોડીને અંતરમાં તેને ધ્યાવવું—તે જ લાખો વાતોનો સાર છે. એના વગર બીજી લાખો વાતો ભલે

આત્મા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે તેને જાણો. પરચીજ આત્માના અધિકારની નથી, માટે પરની ચિંતા છોડીને સદાય પોતાના આત્માને પુણ્ય-પાપથી જુદો ધ્યાવો. પુણ્ય-પાપ કે સંયોગ કોઈ શાશ્વત નથી. આત્મા જ શાશ્વત તત્ત્વ છે, તેને દષ્ટિમાં લેવું તે જ સમ્યગ્દષ્ટિનું સત્ત્વ છે, તે જ સમ્યગ્દષ્ટિનું કાર્ય છે. વચ્ચે પુણ્ય-પાપના ભાવ આવે તે કાંઈ સમ્યગ્દષ્ટિનું કાર્ય નથી, તે કાંઈ ચૈતન્યનું સત્‌તત્ત્વ નથી, તે કાંઈ ચૈતન્ય સાથે શાશ્વત રહેનારા નથી.

વેદન ત્યાં પણ કરે છે. હર્ષ-શોકથી પાર આત્માના આનંદનો સ્વાદ તેણે ચાખ્યો છે. નરકના સંયોગ મને અનિષ્ટ ને સ્વર્ગના સંયોગ ઈષ્ટ - એમ તે માનતો નથી; મારું જ્ઞાન બધા સંયોગથી જુદું છે, કોઈ બાહ્ય ચીજ મને ઈષ્ટ કે અનિષ્ટ નથી. પોતાનો મોહ અનિષ્ટ છે, જ્ઞાન જ ઈષ્ટ છે. જીવમાં તો જ્ઞાનની છાપ છે, કોઈ સંયોગની છાપ જીવમાં નથી કે આ સંયોગ હોય તો જીવને ઠીક ને આ સંયોગ હોય તો અઠીક! જીવ તો જ્ઞાન છે, જ્ઞાનને તો બધું જ્ઞેય છે; જ્ઞાનને કોઈ સંયોગ ઠીક-અઠીક નથી. આમ ધર્મી પોતાને પરથી ભિન્ન જ્ઞાનપણે જ અનુભવે છે.

'સમય બદલાય છે જ્યારે...બધું પલટાય છે ત્યારે!'- જાણે સંયોગ પલટતાં આત્મા જ આખો પલટી ગયો! એમ અજ્ઞાની સંયોગને જ જોઈને હર્ષ-શોક કર્યા કરે છે. પણ ભાઈ! સંયોગમાં તું ક્યાં છો? સંયોગ પલટતાં તું ક્યાં પલટી ગયો છો? તું તો જ્ઞાનરૂપ જ રહ્યો છો. સંયોગથી ભિન્ન જ્ઞાનસ્વરૂપને લક્ષમાં તો લે. તો તને સંયોગમાં હર્ષ-શોકની બુદ્ધિ છૂટી જશે, ને જ્ઞાનની ભાવનાથી અપૂર્વ શાંતિનું વેદન થતાં સંસારના જન્મ-મરણના ફેરા મટી જશે. માટે ભેદજ્ઞાન કરીને આવી જ્ઞાનભાવના નિરંતર કરવી તે જ જગતમાં સાર છે. જ્ઞાનની ભાવના ભાવતાં ને પુણ્ય-પાપના ફળમાં હર્ષ-શોક કરતો નથી. પરચીજની મમતા કરે ત્યારે જ તેને ભલી-બૂરી માને અને તેને હર્ષ-શોક થાય. પણ પર

ચીજ મારામાં છે જ નહિ, હું તો જ્ઞાન છું—એમ પરથી ભિન્ન આત્માના સ્વભાવને માને તો તેમાં હર્ષ-શોક થાય નહીં, જન્મ-મરણનું દુઃખ થાય નહિ. ને સંસારના ફંદથી છૂટીને આત્માની અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટે.

સિદ્ધાંત એ છે કે આત્માનો જ્ઞાનસ્વભાવ જ ભલો છે-સુંદર છે, ને સમસ્ત પુણ્ય કે પાપ વિકાર તે બુરો છે. એ સિવાય બીજી કોઈ ચીજ ભલી-બૂરી નથી. આમ જ્ઞાનને જ સુંદર ભલું માનીને, પરને ભલું-બૂરું ન માનવું ને તેમાં હર્ષ-શોક ન કરવા. જે પરને હિતરૂપ કે અહિતરૂપ માને તેણે આખા જગત પ્રત્યે રાગ-દ્વેષ કરવા જેવા માન્યા એટલે તેને અનંતાનુબંધી રાગ-દ્વેષ થયા. જ્યારે પરથી ભિન્ન પોતાના જ્ઞાનસ્વભાવને જાણે અને તેને જ ભલો-સુંદર-સુખરૂપ માને ત્યારે તેમાં સ્વસન્મુખતા થાય, પરમાં રાગ-દ્વેષનો અભિપ્રાય છૂટીને સમભાવ પ્રગટે. માટે જ્ઞાનસ્વરૂપનો નિર્ણય કરીને તેની સન્મુખ થવું તે જ લાખો વાતોનો સાર છે, તે જ સુખી થવાનો માર્ગ છે.

પુણ્યના ફળમાં સામગ્રી મળી તે હિતકર, ને પાપના ફળમાં સામગ્રી ગળી તે અહિતકર—એમ જ્ઞાની માનતા નથી; તે બંનેથી જુદો હું જ્ઞાનાનંદ-આત્મા છું તેનું જ્ઞાન કર્યું તે જ મને હિતકર છે, બીજું કોઈ હિતકર નથી. અજ્ઞાન અહિતકર હતું તેનો તો નાશ થયો છે. અજ્ઞાનીને પણ પરચીજ કાંઈ અહિતકર નથી, તેને તેનું અજ્ઞાન જ અહિતકર

છે. બીજી ઢાળમાં કહ્યું હતું કે મિથ્યાદર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રવશ જીવ જન્મ-મરણનાં દુઃખો ભોગવે છે માટે તેને તજો.

રાગાદિ તો પ્રગટપણે દુઃખ છે; રાગ—અશુભ હો કે શુભ હો— બંનેમાં દુઃખ જ છે; પણ અજ્ઞાની તેને સુખ માનીને સેવે છે, ને તેના ફળમાં સુખ માને છે.—

રાગાદિ પ્રગટ યે દુઃખદૈન, તિનહી કો સેવત ગિનત ચૈન.

અને-

આતમહિત હેતુ વિરાગ-જ્ઞાન, તે લખૈ આપકૂં કષ્ટદાન.

જુઓ, આ અજ્ઞાનીનાં લખણ! ભાઈ, રાગથી જુદું તારું જ્ઞાન જ તને સુખ દેનાર છે. પુણ્ય-પાપ તો આસ્રવ છે, તે તો સંસારનું કારણ છે, તેમાં સુખ કેમ હોય? ભેદજ્ઞાન સમાન કોઈ સુખ નથી, ભેદજ્ઞાન સિવાય કોઈ મોક્ષનું કારણ નથી. માટે હે મોક્ષાર્થી જીવો! સર્વ પ્રયત્નથી આવા આત્માનું જ્ઞાન કરીને તેને જ ધ્યાવો. સકળ જગતના દંદ-ફંદ છોડીને, અંતરમાં લાખ ઉપાયે પણ પોતાના આત્માને લક્ષમાં લ્યો, તેને જ ધ્યાવો; તે જ બધી વાતનો સાર છે; લાખો શાસ્ત્રોનો સાર તેમાં સમાય છે.

'સકળ જગત' કહેતાં, સંસારમાં પુણ્યનાં ફળ હો કે પાપનાં ફળ હો,-તે બધા તેમાં આવી ગયા; આત્માનું જ્ઞાન તે બધાથી જુદું છે. એટલે શ્રીમદ્‌રાજચંદ્રજી કહે છે કે—

સકળ જગત તે એઠવત અથવા સ્વપ્ન સમાન,
તે કહીએ જ્ઞાનીદશા બાકી વાચાજ્ઞાન.

સકળ જગતથી જુદા શુદ્ધ-બુદ્ધ-ચૈતન્યઘન સુખધામ એવા પોતાનો જ્યાં અનુભવ છે ત્યાં જ જ્ઞાનીદશા છે; એવા અનુભવ વગરનું તો બધું થોથા (પોપટિયું જ્ઞાન) છે. તે કાંઈ સાર નથી. સાર તો સમ્યગ્જ્ઞાન છે કે જે મરણ ટાણે પણ જીવને સમાધિ પમાડે છે.

મરણકાળ આવે, શરીર કાંઈ કાર્ય ન કરે, શ્વાસ પણ સરખો ન લેવાય, છતાં તે કાંઈ આત્માના ધ્યાનમાં નડતું નથી. આત્મા ઉપર જેની દૃષ્ટિ છે તે બાહ્યપ્રતિકૂળતા વખતે પણ અંદર સમ્યગ્જ્ઞાન અને શાંતિ રાખી શકે છે. શરીર ભલે અનુકૂળ ન રહો; શરીર ઠીક રહે તો જ આત્માનું ધ્યાન થાય-એમ નથી. નહિતર તો જ્ઞાન કરતાં શરીરની કિંમત વધી જાય. શરીર ભલે સરખું હોય કે ન હોય, ભલે સળગતું હોય, પણ જ્ઞાન સરખું હોય તો આત્માનું ધ્યાન અને શાંતિ થઈ શકે છે (પાંડવવત્; ગજસુકુમારવત્.) શરીર ધ્યાનમાં નડતું નથી ને મદદ પણ કરતું નથી. કોઈ અજ્ઞાની હોય, પુણ્ય કરીને સ્વર્ગમાં જાય ત્યાં તે દેવને અસંખ્યવર્ષ સુધી સુંદર નીરોગી વૈક્રિયિક શરીર વગેરે સ્વર્ગના અનુકૂળ સંયોગો હોવા છતાં તે સમ્યગ્દર્શન નથી પામતો, તો ત્યાં પુણ્ય કે તેના ફળે તેનું શું હિત કર્યું? અને કોઈ જીવ પાપ કરીને નરકમાં ગયો, ત્યાં અસંખ્યવર્ષ નરકની ભયંકર પ્રતિકૂળતાના સંયોગ વચ્ચે પણ, તેનાથી ભિન્ન ચૈતન્યનું ભાન કરીને સમ્યગ્દર્શન પામી ગયો,-તો તેમાં પ્રતિકૂળ

સંયોગો તેને ક્યાં નડ્યા? સંયોગો તો જુદા છે, તે ચૈતન્યને સ્પર્શતા નથી.

અરે, નરકમાં પ્રતિકૂળતાની શી વાત! જ્યાં શરીરમાં કરોડો ભયંકર રોગ છે, અસંખ્યવર્ષ સુધી ખાવાનો દાણો કે પીવાનું પાણી મળતું નથી, શરીરના તલ-તલ જેવડા કટકા થઈ જાય છે; જમદૂત (હલકા કુતૂહલી દેવો) નારકીને પકડીને બાંધે, ગાંસડાની જેમ લોઢાના કોથળામાં પૂરે, ઉપરથી મોઢું બંધ કરીને ઘણથી ટીપે, ને પછી તે કોથળાને અગ્નિના ભઠ્ઠામાં લાકડીવાની જેમ શેકે, છતાં આવી પ્રતિકૂળતાની વચ્ચે પણ, તેમાં કોઈ જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ-ધર્મી હોય તો તે જાણે છે કે અરે, મારા ચૈતન્યને આ સંયોગ સ્પર્શતા નથી; આ પ્રતિકૂળતાનો પ્રવેશ મારા ચૈતન્યભાવમાં નથી. હું તો તેનાથી જુદો જ્ઞાનાનંદ સ્વરૂપ આત્મા છું. વળી કોઈ જીવ તે વખતેય આવું ભાન પ્રગટ કરીને સમ્યગ્દર્શન પામી જાય છે. બહાર શરીર તો કોથળાની અંદર ભઠ્ઠામાં બળે છે, તે જ વખતે અંદર ચૈતન્યતત્ત્વ અતીન્દ્રિય શાંતિમાં ઠરે છે! જુઓ તો ખરા, ચૈતન્યતત્ત્વનો સ્વભાવ! તે પ્રતિકૂળસંયોગમાં આત્મા ભીંસાઈ ગયો નથી, જુદો ને જુદો છે.

તે પ્રતિકૂળ સંયોગ વખતે પણ, પૂર્વભવમાં કોઈ મુનિરાજ પાસેથી ચૈતન્યની વાત સાંભળી હોય તેના સંસ્કાર જાગી ઊઠે કે અરે, હું અહીંયા સંયોગ અને દુઃખના વેદનમાં જ આ રહેવાનું આત્માનું સ્વરૂપ નહીં! કે અંદર કોઈ શાંતિ

જો સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરે તો તેનાથી આત્માનું પરમ હિત છે, ને તે આત્માની વસ્તુ હોવાથી આત્મા સાથે અચળ રહે છે, તેનો વિયોગ થતો નથી. પુણ્યના ફળરૂપ સંયોગ તો છૂટી જાય છે.

અરે જીવ! તું વિવેક તો કર કે કઈ ચીજ મળવાથી તારું હિત છે? ધન-સ્ત્રી વગેરેનો સંયોગ કે ભગવાનનો ને ગુરુનો સંયોગ,—તે કોઈ પણ સંયોગ તને હિત આપે તેમ નથી. તું પોતે સંયોગથી ભિન્ન આત્માનું જ્ઞાન કર, તે જ્ઞાન જ તને હિતરૂપ છે. શ્રી દેવ-ગુરુ પણ તને એમ જ કરવાનું ફરમાવે છે, અને એમ કરવું તે જ શ્રી દેવ-ગુરુનો પરમાર્થ વિનય છે. હવે જેમ પુણ્યનો સંયોગ હિત આપતો નથી તેમ, પાપના ફળમાં અસાતા વગેરે પ્રતિકૂળતા હોય તો તે કાંઈ હિતમાં રોકતી નથી; તે વખતે પણ અંદર ભેદજ્ઞાન કરે તો જીવ પોતાનું હિત કરી શકે છે. સંયોગ શું કરે? નરકમાં પણ જીવ સમ્યગ્દર્શન પામે છે—ત્યાં સંયોગ એકકોર પડ્યા રહે છે ને તેનું લક્ષ છોડીને જીવ અંદર પોતામાં ઊતરી જાય છે, ત્યાં અપૂર્વ શાંતિ પ્રગટે છે. એ નરકમાં કેવી-કેવી પ્રતિકૂળતા વચ્ચે જીવ સમ્યગ્દર્શન પામે છે? તે વાત પહેલાં કહેવાઈ ગઈ છે. (જુઓ પાનું ૧૩૧-૧૩૫)

સંયોગ સંયોગમાં રહ્યા, આત્મામાં તેનો પ્રવેશ નથી. સંયોગ વખતે જેમ આર્તધ્યાન ને રૌદ્રધ્યાન કરી શકે છે, તેમ લક્ષ બદલીને સંયોગથી ભિન્ન આત્માના લક્ષે ભેદજ્ઞાન

ફરીને ધર્મધ્યાન પણ કરી શકે છે. ખરેખર પ્રતિકૂળતા દુઃખનું કારણ નથી ને ખરેખર અનુકૂળતા સુખનું કારણ નથી; છતાં તેને દુઃખ-સુખનું કારણ માનનાર જીવ મિથ્યાત્વના મહાન પાપને સેવતો થકો સંયોગબુદ્ધિથી અનંતા રાગ-દ્વેષ કરે છે ને અનંતા કર્મોથી બંધાય છે.

સંયોગથી જુદો આત્મા જાણીને આત્માની ભાવના કરનાર જીવને ભવિષ્યમાં એવા પ્રતિકૂળ સંયોગ પણ આવતા નથી. સંયોગની ભાવના કરનારો જીવ, સ્વભાવની ભાવના છોડી, સ્વભાવનો વિરાધક થઈ, એવા કર્મો બાંધશે કે ભવિષ્યમાં મહા પ્રતિકૂળ સંયોગ આવશે. માટે કહે છે કે હે ભાઈ! તું અત્યારે આવો સુયોગ પામીને લાખ પ્રતિકૂળતા વચ્ચે પણ, અને બહારનાં લાખ કામ છોડીને પણ, તારા આત્માને ઓળખીને તેને ધ્યાવ. આત્મા પુણ્ય-પાપના સંયોગથી જુદો, પોતે પરમ શાંત-નિરાકુળ જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. આવા આત્માને લક્ષમાં લઈને તેમાં વળેલી પર્યાય સંયોગને સ્પર્શતી નથી, રાગ-દ્વેષ કરતી નથી; તેને હર્ષ-શોક કરાવે એવી કોઈ સંયોગમાં તાકાત નથી.

'પુણ્ય-પાપના ફળમાં હર્ષ-શોક ન કરવો.'—પણ તે ક્યારે બને? કે પુણ્ય-પાપથી પાર ચિદાનંદતત્ત્વ હું છું, ને સંયોગ મારાથી જુદા છે—તે મને સુખ-દુઃખનું કારણ નથી એવું ભેદજ્ઞાન કરે, ત્યારે જ હર્ષ-શોક ટળવાનું બને. બાકી એકલા સંયોગ સામે જોઈને 'હર્ષ-શોક ન કરવો' એમ બની શકે નહીં.

પ્રશ્નઃ-જ્ઞાનીનેય હર્ષ-શોક તો થતા દેખાય છે?

ઉત્તર:-તે જ્ઞાનમાં નથી થતા, જ્ઞાનથી ભિન્નપણે થાય છે. ધર્મી જાણે છે કે જેમ સંયોગ જુદા છે તેમ જે હર્ષ-શોક થાય છે તે પણ મારા જ્ઞાનથી જુદા છે; તે હર્ષ-શોક પરના કારણે માનતા નથી, ને જ્ઞાનમાં તેને લાવતા નથી; એટલે તેને તે ઘણા અલ્પ છે, ને તે પણ સમ્યગ્જ્ઞાન-ધારાથી તો જુદાપણે જ છે. અજ્ઞાની એક તો—પરસંયોગને કારણે રાગ-દ્વેષ થવાનું માને છે (-પુત્રાદિ જન્મે ત્યાં હરખ થાય જ, ને પુત્રાદિ મરે ત્યાં શોક થાય જ—એમ પરને કારણે હર્ષ-શોક થવાનું તે માને છે), તથા બીજું—તે હર્ષ-શોકાદિને જ્ઞાનથી ભિન્ન નથી જાણતો, પણ 'હર્ષ-શોક જ હું' એમ તે-રૂપે પોતાને અનુભવતો થકો તેને જ્ઞાન સાથે એકમેક માને છે, એટલે તેને જ્ઞાનને ભૂલીને મિથ્યાત્વસહિતના રાગ-દ્વેષ થાય છે, તે અનંત દુઃખનું કારણ છે. અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને અલ્પ હર્ષ-શોક વખતે તેનાથી જુદી સમ્યગ્જ્ઞાનધારા વર્તે છે તે જ્ઞાનધારા અનંત સુખમય મોક્ષનું કારણ થાય છે.—આમ જ્ઞાની-અજ્ઞાની બંને વચ્ચે મોટો ફેર છે.

સમ્યગ્દૃષ્ટિ ચક્રવર્તી હોય તે ચક્રવર્તીના વૈભવમાં ક્યાંય સ્વપ્નેય સુખ માનતા નથી, તેથી તેમાં રાગ કરવાનો તેનો અભિપ્રાય નથી; અજ્ઞાની પરસંયોગને સુખનું કારણ માને છે તેથી તેને તેના રાગનો અભિપ્રાય છૂટતો નથી, એટલે તે રાગને કેમ છોડે? જ્ઞાની-અજ્ઞાનીનું માપ અંદરના અભિપ્રાય

અનુસાર છે, બહારના સંયોગ ઉપરથી તેનું માપ નથી. જ્યારે કૈલાસપર્વત પરથી ઋષભદેવ ભગવાન નિર્વાણ પામ્યા ત્યારે ભરતને જરાક ખેદ થયો, તે ખેદ ભગવાનના વિયોગને કારણે નથી થયો, તેમજ જ્ઞાનધારામાં પણ તે નથી થયો; જ્ઞાનધારા તે વખતેય તે ખેદથી જુદી જીવંત વર્તે છે. અને અજ્ઞાની તો પ્રતિકૂળ પ્રસંગને જ દુઃખનું કારણ સમજીને દ્વેષ કરે છે, તથા તે દ્વેષથી જુદી જ્ઞાનધારા તેને રહેતી નથી, દ્વેષમાં જ લીન થઈને તે અજ્ઞાનરૂપે પરિણમે છે. એકને એક પ્રસંગમાં ખેદ બંનેને થયો—છતાં એકને તે વખતે ખેદથી જુદી જ્ઞાનધારા વર્તી રહી છે ને તે જ્ઞાનધારા વડે તે મોક્ષને સાધી રહ્યા છે; બીજાને તે ખેદમાં ને સંયોગમાં એકત્વબુદ્ધિથી અજ્ઞાન વર્તી રહ્યું છે, તે સંસારનું જ કારણ છે. અરે, તે અજ્ઞાની કદાચ ખેદ ન કરે ને પુત્રમરણ વગેરે પ્રસંગે શાંતિ રાખે તોપણ, ભિન્ન ચૈતન્યના ભાન વિના તે દુઃખના જ માર્ગે છે, ભેદજ્ઞાન વગર સુખ ક્યાંથી મળે!

અહા, ભેદજ્ઞાન કોઈ અંતરની અપૂર્વ વસ્તુ છે!—તે ચૈતન્યતત્ત્વને કોઈ રાગ-દ્વેષમાં કે સંયોગમાં ભેળવતું નથી. જુદું ને જુદું રાખે છે. આવું ભેદજ્ઞાન પ્રગટ્યું તેની દશા જ પલટી ગઈ. તેના ભાવો સ્વચ્છ થઈ ગયા. હવે રાગ-દ્વેષ રહ્યા તે અનંતમા ભાગના છે. જ્ઞાન તેનાથી જુદું રહીને આનંદનું ભાન થઈ ગયું છે; અનંતી તાકાતવાળી તે જ્ઞાનધારા પોતામાં રાગ-દ્વેષને અંશમાત્ર પ્રવેશવા દેતી નથી.

અહા, મારો પરમ આનંદ મારામાં છે, તે ક્યાંય બીજેથી લાવવાનો નથી—એમ જેણે પોતામાં પોતાનો આનંદ દેખ્યો, તે બહારના કોઈ સંયોગથી આનંદ માનતો નથી એટલે તેમાં તેને હર્ષ થતો નથી. અજ્ઞાની પોતાના આત્માના આનંદને દેખતો નથી ને સંયોગમાં આનંદ માને છે તેથી તેમાં હર્ષ કરે છે. તે જ રીતે કોઈ સંયોગને જ્ઞાની પ્રતિકૂળ માનતા નથી એટલે તેને દુઃખનું કારણ માનતા નથી ને તેથી તેને જ્ઞાનમાં ખેદ થતો નથી; અજ્ઞાની સંયોગને પ્રતિકૂળ અને દુઃખનું કારણ માને છે તેથી અજ્ઞાનીપણે તે ખેદ કરે છે, જ્ઞાનરૂપે રહી શકતો નથી.

એકકોર ચૈતન્યનું અસ્તિત્વ;
બીજીકોર સંયોગનું અસ્તિત્વ;

બંનેનું અસ્તિત્વ પોતપોતામાં જુદેજુદું છે;—એમ જે ાી જાણતો તે અજ્ઞાની તેમના અસ્તિત્વને એકબીજામાં ભેળસેળ કરે છે; પણ બધા સંયોગો ચૈતન્યથી તદ્દન ભિન્ન છે—એવી ભિન્નતાના ભાન વગર જીવને કદી સમભાવ થાય નહીં ને સુખ પ્રગટે નહીં. સંયોગથી પોતાની ભિન્નતા જાણે તો જ પોતે ચૈતન્યભાવરૂપે રહીને રાગ-દ્વેષ વગરનો સમભાવ રાખી શકે ને સુખી થઈ શકે. આ રીતે ભેદજ્ઞાન તે જ સુખનો ઉપાય છે. માટે હે ભવ્ય! તું બીજી લાખ વાતો છોડીને, જગતના દંદ-ફંદ છોડીને, તારા જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માને અંતરમાં ધ્યાવ. આત્માનું જ્ઞાન-ધ્યાન કરતાં વીતરાગી સમભાવ થશે

જ કર્મો સહેજે ટળી જશે. એના વગર વ્રતાદિ કરવા છતાં કર્મોથી છૂટકારો થતો નથી ને કિંચિત્ સુખ મળતું નથી. માટે કહે છે કે—

લાખ બાતકી બાત યહૈ નિશ્ચય ઉર લાવો,
તોર સકલ જગદંદ-ફંદ નિજ આતમ ધ્યાવો.

આત્માના સ્વભાવની મીઠી-મધુરી ભાવના વારંવાર ઘૂંટવા જેવી છે. જૈનધર્મના બધા ઉપદેશનો સાર આ છે કે પોતાના આત્માને જગતના પદાર્થોથી ભિન્ન, તેમજ રાગ-શુભભાવોથી પણ ભિન્ન, જ્ઞાન-આનંદસ્વરૂપ જાણીને, તેને જ ધ્યાવીને તેમાં એકાગ્ર થવું.—આમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર આવી જાય છે, તે જ મોક્ષનો માર્ગ છે; તે જ મુમુક્ષુનું કર્તવ્ય છે.

જેમ સમ્યગ્દર્શનના વર્ણનમાં નિઃશંકતા વગેરે આઠ અંગ કહ્યા (-વીતરાગવિજ્ઞાન ભાગ ૩ પાનું ૧૨૯ થી ૧૫૯), તેમ સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે પણ જ્ઞાનાચારરૂપ આઠ અંગ હોય છે; તે આઠ અંગ સહિત સમ્યગ્જ્ઞાનને આરાધવું. જ્ઞાનના આઠ અંગ નીચે પ્રમાણે છે—

૧. યોગ્ય કાળ: જ્ઞાનસ્વાધ્યાય માટે જે યોગ્ય કાળ હોય તેનો વિચાર-વિવેક કરીને, સ્વાધ્યાય કરવો તે કાળ-આચાર છે.

૨. વિનય: [illegible], શ્રીગુરુ પ્રત્યે તથા શાસ્ત્ર પ્રત્યે વિનયપૂર્વક જ્ઞાનની ઉપાસના કરવી તે વિનય-આચાર છે.

૩. ઉપધાન: ઉપવાસ-એકાસન વગેરે યોગ્ય અનુષ્ઠાન સહિત જ્ઞાનની ઉપાસના કરવી; અમુક તપની ધારણા સહિત જ્ઞાનને આરાધવું.

૪. બહુમાન: જ્ઞાનનો ખૂબ આદર, જ્ઞાનદાતા ગુરુનો પણ ખૂબ આદર-બહુમાન, અને જ્ઞાનના હેતુભૂત શાસ્ત્રાદિનું પણ બહુમાન કરવું, -એ રીતે બહુમાનપૂર્વક જ્ઞાનનું આરાધન થાય છે.

૫. અનિહ્નવ: જે દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રના નિમિત્તે પોતે જ્ઞાન પામ્યો તેમના ઉપકારને પ્રસિદ્ધ કરે, તેમના નામાદિકને છૂપાવે નહિ, એવો જ્ઞાનનો અનિહ્નવ આચાર છે.

૬-૭-૮. શબ્દશુદ્ધિ, અર્થશુદ્ધિ, અને શબ્દ-અર્થ બંનેની સંધિ, જેમ છે તેમ એ ત્રણે પ્રકારને બરાબર જાણીને જ્ઞાનની આરાધના કરવી તે જ્ઞાનના ત્રણ આચાર છે.

—આ રીતે આઠપ્રકારની આચારશુદ્ધિ વડે સમ્યગ્જ્ઞાનને આરાધવું.

આત્માના જ્ઞાન વિના જીવે અનંતકાળમાં પુણ્ય-પાપ જે કાંઈ કર્યું તે બધું ધર્મને માટે નિષ્ફળ ગયું, તેમાં સુખ જરાય ન મળ્યું, એકલું દુઃખ મળ્યું; માટે હે જીવ! તું હવે તો ચેત...ને તે પુણ્ય-પાપથી પાર જ્ઞાનસ્વરૂપ આત્માનો વિચાર કરીને તેની ઓળખાણ કર. પુણ્ય-પાપથી સંસાર મળશે, પુણ્ય-પાપથી આત્મા નહિ મળે; માટે તે સાર નથી.

શાસ્ત્રોઅનુસાર ઘણાં તત્ત્વોનું વર્ણન તેમાં કર્યું છે. તેમાં કહે છે કે આત્માને જાણ્યા વગર શુક્લલેશ્યા (-શુક્લધ્યાન નહિ પણ શુક્લલેશ્યા) કરીને અનંતવાર જીવ નવમી ગ્રૈવેયક સુધી ગયો પણ જરાય સુખ ન પામ્યો. જો કે ગ્રૈવેયકમાં જનારા બધાય જીવો કાંઈ અજ્ઞાની નથી હોતાં, ઘણાં તો જ્ઞાની હોય છે; પણ અજ્ઞાનીને સંસારમાં સૌથી ઊંચું સ્થાન નવમી ગ્રૈવેયક સુધીનું હોય છે, તેનાથી ઊંચું સ્થાન સંસારમાં પણ તેને હોતું નથી. નવમી ગ્રૈવેયક જનાર જીવને બહારમાં દિગંબરપણું હોય, પંચમહાવ્રતનું બરાબર પાલન હોય, દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્રની વ્યવહાર શ્રદ્ધા ચોખ્ખી હોય, શાસ્ત્ર-ભણતર વ્યવહારે સાચું હોય, શુક્લલેશ્યા હોય;-એવો જીવ નવમી ગ્રૈવેયકે જઈ શકે. આવું કરીકરીને મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયક ગયો. (સમ્યગ્દૃષ્ટિને તો અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયકમાં જવાનું હોતું જ નથી, તેને તો એક-બે ભવમાં સંસારભ્રમણથી છૂટકારો થઈ જાય છે;) અજ્ઞાની સંસારમાં ભમતાં અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયક સુધી ગયો, શુક્લલેશ્યા કરવા છતાં તે લેશ પણ સુખ ન પામ્યો;-કેમ ન પામ્યો? કેમ કે સુખનું સાચું કારણ તેની પાસે ન હતું. પંચ મહાવ્રતનો શુભરાગ તે કાંઈ સુખનું કારણ નથી. તે શુભરાગમાં આત્મા ક્યાં આવ્યો? આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન વગર સુખ કદી ન મળે. પંચમહાવ્રતનો રાગ તે કાંઈ સુખ નથી; તે રાગથી પાર આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે સુખ

પોતામાં અંદર ઊંડે...ઊંડે જ્યાં રાગનો પ્રવેશ નથી એવો ભૂતાર્થ ચૈતન્યસ્વભાવ, તેમાં ઘૂસીને આત્માની સ્વાનુભૂતિ થાય છે. અહીં સોનગઢ-જિનમંદિરમાં સીમંધર ભગવાનની પ્રતિષ્ઠા થઈ તેની વર્ષગાંઠનો દિવસ (ફાગણ સુદ બીજ) આવતીકાલે છે, ને આજે અહીં આત્માની સ્વાનુભૂતિવડે ચૈતન્યપ્રભુને પોતામાં પધરાવવાની આ વાત છે. અંતરમાં આત્માની ઓળખાણ વગર ભગવાનને પણ સાચા ઓળખાય નહીં. પરથી ભિન્ન રાગથી પાર અપાર ગુણસંપન્ન આત્માની શ્રદ્ધા કરવી તે જ મોક્ષમહેલનું પહેલું પગથિયું છે. જેણે આવી શ્રદ્ધા કરી તેણે અનંત ભગવંતોને પોતાના અંતરમાં સ્થાપીને મોક્ષ તરફ મંગલ પ્રયાણ કર્યું. સમ્યગ્દર્શનમાં આત્માના સિદ્ધ જેવા અતીન્દ્રિય આનંદનો સ્વાદ આવે છે, તેના વગર જ્ઞાન-ચારિત્ર વગેરે કંઈ સાચું હોતું નથી. શાસ્ત્રનાં ભણતર કે શુભરાગનાં આચરણ એ બધાં સમ્યગ્દર્શન વગર નિરર્થક છે; સમ્યગ્દર્શન વગરનાં તે બધાં મિથ્યાજ્ઞાન ને મિથ્યાચારિત્ર છે, એટલે તે સંસારનાં જ કારણ થાય છે, મોક્ષનાં કારણ થતાં નથી. માટે કહે છે કે હે ભાઈ! તું આવા પવિત્ર સમ્યગ્દર્શનને તથા સમ્યગ્જ્ઞાનને ઉદ્યમથી ધારણ કર. આ અવસરમાં લાખ-કરોડ ઉપાય બનાવીને પણ, બીજી બધી બહારની વાત પડતી મુકીને અને અંતરમાં પોતાના આત્માની દરકાર કરીને આવા શ્રદ્ધા-જ્ઞાન કર, તને અપૂર્વ આનંદ થશે. અધિક શું કહીએ ? લાખો વાતોનો સાર એટલો જ છે કે હે સૂજ્ઞપુરુષો ! અનંતકાળ તો સમ્યગ્દર્શન વગર

વીતી ગયો, પણ હવે આવા અવસરમાં સમ્યગ્દર્શન વગર જરાપણ કાળ ગુમાવશો નહિ. વીરપ્રભુના જિનશાસનમાં આવો અવસર પામીને હવે તો સમ્યગ્દર્શન પ્રગટ કરો. શીઘ્ર ચેતી જાઓ...દુનિયાને રાજી કરવા માટે કાળ ન ગુમાવો; પોતાનો આત્મા શું છે તે તરફ લક્ષ કરીને તેનું આરાધન કરો, તેનો સમ્યક્ અનુભવ કરો. સમ્યક્ત્વરત્નની પ્રાપ્તિનો આ અવસર છે, તે ઉત્તમ રત્નવડે મોક્ષ પમાય છે. અનંતકાળ તો દુઃખમાં ગયો....'ગઈ સો ગઈ'...પણ હવે તો સમ્યગ્દર્શન કરીને આત્માના સુખનો અનુભવ કરો. અનંતા જીવો આવો અનુભવ કરીકરીને મોક્ષમાં ગયા છે, તમે પણ આત્માને ઓળખીને તે જ માર્ગે આવો.

અંતરમાં તેને જ ભજી-ભજીને સમ્યગ્દર્શન પામ્યા છે, ને જેઓ પામશે તેઓ પણ તેની જ સન્મુખ થઈને પામશે. —સમ્યગ્દર્શન માટે આ ત્રણેકાળનો નિયમ છે, તે બધાય જીવોને લાગુ પડે છે. આ સિવાય બીજા કોઈ ઉપાયથી સમ્યક્‌દર્શન પમાતું નથી, ને સમ્યગ્દર્શન વગર મોક્ષ નથી. માટે હે ભવ્યજીવો! તમે લાખ વાતે પણ શુદ્ધ આત્માના સ્વભાવની સન્મુખ થઈને તેના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન પ્રગટ કરો.

અહો, જુઓ તો ખરા! સંતો કેવા પ્રેમથી આત્માના હિતની પ્રેરણા આપે છે! અરે, આવા આત્માનો પ્રેમ લાવીને જીવે તેની વાત કદી સાંભળી નથી. સાંભળી ખરેખર ત્યારે કહેવાય કે પોતામાં તેવો ભાવ પ્રગટ કરીને અંદર અનુભવ કરે. ચૈતન્યની વાત સાંભળવા છતાં જે જીવ વિષય-કષાયના વેદનરૂપ ભાવમાં જ રોકાઈ રહે એટલે કે બંધભાવમાં જ રોકાઈ રહે ને અબંધરૂપ ચૈતન્યભાવ પ્રગટ ન કરે તેણે એકત્વ આત્માની વાત ખરેખર સાંભળી નથી, તેણે તો કામ-ભોગ—બંધની વિકથા જ સાંભળી છે, તેનો જ પ્રેમ કર્યો છે; અનાદિકાળથી જીવે તે જ કર્યું છે. પરથી જુદો થઈને ચૈતન્યના એકત્વમાં જે આવ્યો તેણે જ અપૂર્વ ભાવે એકત્વ-સ્વભાવની વાત યથાર્થ સાંભળી છે, ને તેણે જ અનુભવી—જ્ઞાનીની સાચી સેવા કરી છે. એ સિવાય માત્ર શુભભાવ-કર્યા તેને સમ્યગ્જ્ઞાનીની સેવા પણ કહેતા નથી; એણે 'જ્ઞાન'ની સેવા નથી કરી, એણે તો રાગને જ સેવ્યો છે. માટે કહે છે.

ભાવ થાય તે વખતેય પોતાના શુદ્ધઆત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન છૂટતા નથી; સમ્યક્‌શ્રદ્ધા-જ્ઞાન તો પુણ્ય-પાપથી છૂટા જ છે. આત્માના ધ્યાન વડે આવા સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન પ્રગટ કરીને ધર્મી તેને નિત્ય ધ્યાવે છે. આ જ શ્રાવકોનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. શ્રાવકને-ધર્મી ગૃહસ્થને પણ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં ધ્યેયપણે નિરંતર પોતાનો આવો શુદ્ધઆત્મા (પુણ્ય-પાપ વગરનો) વર્તે છે. શુદ્ધઆત્માનું આવું ધર્મધ્યાન ગૃહસ્થને પણ હોય છે.

જગતના સકલ દંદ-ફંદને તોડવાનું કહ્યું, ને પુણ્ય-પાપના ફળમાં હર્ષ-શોક છોડવાનું કહ્યું; તો જગતના તે ફંદને કોણ છોડે?-કે પુણ્ય-પાપથી પાર ચૈતન્યતત્ત્વ હું છું એમ જેણે અંતરમાં જાણ્યું હોય, તે જ પોતાના આત્માને ધ્યાવીને સંસારના ફંદાથી છૂટી જાય છે. જેને પુણ્યના ફળમાં મીઠાશ લાગે, શુભરાગમાં રસ લાગે, તે જીવ સંસારના ફંદને તોડી શકે નહિ.

ભગવાન! તારા આત્મામાં જ સિદ્ધભગવાન બેઠા છે, કેવળજ્ઞાન તારા આત્મામાં બેઠું છે; તારે બીજા પાસેથી શું લેવું છે? ચૈતન્યતત્ત્વનો આશ્રય કરતાં તું પોતે સાદિ-અનંતકાળ સુધી કેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધદશારૂપે પરિણમ્યા કર-એવો જ તારો અચિંત્ય સ્વભાવ છે. હવે તારે રાગ પાસેથી કે બીજા કોઈ પાસેથી શું લેવાનું છે? અનંત અતીન્દ્રિય આનંદ, અનંત કેવળજ્ઞાન, અનંત સમ્યકત્વ-એવું સામર્થ્ય તારા ગુણમાં જ છે,-આવા અનંત ગુણનો પિંડ તું મહાન

છે. જ્ઞાન વગરના વ્રતાદિને તો 'બાલવ્રત' કહેલ છે.

જીવોનું મરણ-જીવન તો તેના આયુકર્મને આધીન છે, પણ આ જીવને કષાયનો અભાવ હોવાથી તેના હિંસાદિના આરંભ-પરિણામ હોતાં નથી. કોઈ આરંભમાં એક પણ ત્રસ જીવ મરતો દેખાય તો વ્રતધારી-શ્રાવક તેવો આરંભ કરે નહિ. કીડી માત્રને મારવાથી ઘણું ધન મળતું હોય, કે કોઈ પણ ત્રસ જીવને મારવાથી રોગાદિ આપદા દૂર થતી હોય-તોપણ, જીવનના લોભથી પણ, ધર્મીજીવ તેવી જીવહિંસાનો સંકલ્પ કરે નહિ, હું આને મારું એવો મનમાં વિકલ્પ પણ તેને ન આવે,-ત્યારે અહિંસાવ્રત કહેવાય. બીજો જીવ (વાછડું વગેરે) બહુ દુઃખથી પીડાતો હોય ત્યાં તેને દુઃખથી જલ્દી છોડાવવા ગોળીથી ઠાર કરી નાંખવાનો વિચાર તે પણ ત્રસહિંસા જ છે, એવા પરિણામ ધર્મીને હોય નહીં. માત્ર શરીર છૂટી જવાથી કાંઈ દુઃખથી છૂટી જવાતું નથી, કેમકે જીવ કાંઈ આ શરીર પૂરતો જ નથી; આ શરીર છોડીને બીજા ભવમાં તે પોતાના પુણ્ય-પાપ અનુસાર સુખ-દુઃખ ભોગવે છે. માટે એને મારવાનો વિચાર આર્યને હોય નહિ. એ જ પ્રમાણે સર્પાદિક હિંસક જીવો જીવતા રહેશે તો બીજા ઘણા જીવોને મારી નાંખશે,—માટે તે સર્પાદિકને હણી નાંખવા યોગ્ય છે—એવો વિચાર પણ તત્ત્વથી વિરુદ્ધ છે, ધર્મીને એવો વિચાર હોય નહિ. કોઈ સિંહાદિક હૂમલો કરે ત્યાં રક્ષા માટે તેનો પ્રતિકાર કરે તે જુદી વાત છે—જોકે તે પણ હિંસા તો છે જ, પણ કોઈ જીવને

❋ સંસારની ગતિના મુખ્ય બે પ્રકાર : સુગતિ ને દુર્ગતિ.

❋ હિંસાના પણ બે પ્રકાર-

૧. શુભભાવજનિત અર્થાત્ પ્રશસ્ત કષાયરૂપ હિંસા.

૨. અશુભભાવજનિત અર્થાત્ અપ્રશસ્તકષાયરૂપ હિંસા.

આ રીતે જીવના અકષાય કે સકષાય, (વીતરાગ કે રાગાદિ) પરિણામ સાથે અહિંસા કે હિંસાનો સંબંધ છે, પણ પરજીવના જીવન કે મરણની સાથે આ જીવની અહિંસા કે હિંસાનો સંબંધ નથી. એટલે પરજીવનું જીવન કે મરણ તેના આયુષ્યઅનુસાર થાઓ,—પણ જે જીવને અકષાય-વીતરાગભાવ છે તે જીવ અહિંસક છે, અને જે જીવને સકષાય-રાગાદિભાવ છે તે જીવ હિંસક છે. આ ભગવાન વીરનાથે જૈન શાસનમાં કહેલો અહિંસા અને હિંસાનો મહાન સિદ્ધાન્ત છે. તેમાં જે રાગાદિ હિંસા છે તે અધર્મ છે, અને વીતરાગભાવરૂપ જે અહિંસા છે તે પરમધર્મ છે. આવા અહિંસા ધર્મનો ઉપદેશ તે સર્વે જીવોને માટે હિતકારી હોવાથી, તે જ 'ઇષ્ટ-ઉપદેશ' છે, તે જ ભગવાન મહાવીરનો ઉપદેશ છે.

વીતરાગભાવરૂપ અહિંસા તે ઇષ્ટ ફળવાળી છે,
ને મોક્ષ તે ઇષ્ટ છે.

રાગાદિભાવરૂપ હિંસા તે અનિષ્ટ ફળવાળી છે,
ને સંસાર તે અનિષ્ટ છે.

હવે આવી અહિંસા તથા હિંસાનું સ્વરૂપ વધુ સ્પષ્ટ સમજવા માટે દૃષ્ટાંત લઈએ :-

એક જંગલમાં ૪૦ લુટારાઓ રહેતા હતા; તેઓ ક્રૂર પરિણામી અને માંસાહારી હતા. જંગલમાં શિકારની શોધમાં તેઓ ફરતા હતા.

દશામાં તેઓ કાંઈ પ્રતિકાર નહીં કરે.—આમ દુષ્ટ વિચાર-
પૂર્વક તેણે લોખંડના ધગધગતા દાગીના પાંડવોના શરીરમાં
પહેરાવ્યા, ને એ રીતે તેમને જીવતા બાળી નાંખવાનો ઘોર
ઉપસર્ગ કર્યો. માથા પર ધગધગતા લોઢાના મુગટ પહેરાવ્યા
તેથી માથું સળગવા લાગ્યું; હાથ-પગના દાગીનાથી હાથ-પગ
પણ સળગવા માંડ્યા. તે વખતે—

(૧) યુધિષ્ઠિર-ભીમ-અર્જુન તો ચિદાનંદતત્ત્વની શાંત અનુ-
ભૂતિમાં એવા લીન થઈ ગયા કે ઉપસર્ગ ઉપર લક્ષ
પણ ન ગયું. અગ્નિના ભડકા વચ્ચે પણ ચૈતન્યના શાંત-
રસમાં તેઓ એવા ઠરી ગયા કે તે જ વખતે ક્ષપકશ્રેણી
માંડી, સંપૂર્ણ વીતરાગ થઈ, કેવળજ્ઞાન પામ્યા, અને
તત્ક્ષણ મોક્ષ પામ્યા. તેમને રાગની ઉત્પત્તિ થઈ જ નહિ;
તેથી તેઓ પરમ અહિંસક રહ્યા; તેમનો ચૈતન્યભાવ
જરાય હણાયો નહિ.

) બીજી તરફ નકુલ અને સહદેવ એ બે ભાઈઓએ જો
કે શાંતિથી ઉપસર્ગ સહન કર્યો, દુશ્મન ઉપર ક્રોધ ન
કર્યો; પણ તેમને એટલી વૃત્તિ ઊઠી કે આ ઉપસર્ગમાં
અમારા મોટા ભાઈઓનું શું થતું હશે?—આ પ્રકારે
ંજ્વલનરૂપ બંધુ-મોહ રહી ગયો એટલે એટલા રાગની
પત્તિ થઈ, ને તેઓ વીતરાગપણે રહી ન શક્યા,
ળજ્ઞાન ન પામ્યા; પણ એટલા વિકલ્પ પૂરતી ચૈતન્ય-
ની સૂક્ષ્મહિંસાને લીધે તેમને સંસારમાં સર્વાર્થ-

જૈનસિદ્ધાંત અનુસાર-હિંસા-અહિંસાનું આવું સત્ય-સ્વરૂપ જે નથી જાણતો, તે વીતરાગભાવરૂપ અહિંસાધર્મને ઓળખતો નથી, અને રાગાદિ હિંસાભાવો—કે જેના વડે જીવના ચૈતન્યપ્રાણ હણાય છે-તે રાગને (શુભરાગને) તે અહિંસા-ધર્મ માને છે. આ રીતે હિંસાને જ તે અહિંસા માનતો હોવાથી તે જીવને મિથ્યાત્વ છે; ને મિથ્યાત્વ તે સૌથી મોટી હિંસાનું સેવન છે. જેણે હિંસાને જ અહિંસા માની લીધી (રાગને જ વીતરાગતા માની લીધી)-એના જેવું મોટું પાપ બીજું કયું હોઈ શકે?

માટે જેણે સાચા અહિંસક થવું હોય તેણે—

* કોઈ પણ રાગને પરમધર્મરૂપ અહિંસા માનવી ન જોઈએ.
* જેટલો રાગ તેટલી હિંસા-એમ સમજીને તે હિંસા છોડવી જોઈએ.
* અને જેટલી વીતરાગતા તેટલી અહિંસા-એમ સમજીને તેને આદરવી જોઈએ.

આવી વીતરાગી અહિંસા વડે જ ભવથી તરાય છે;

તેથી ન કરવો રાગ જરીયે ક્યાંય પણ મોક્ષેચ્છુએ,
વીતરાગ થઈને એ રીતે તે ભવ્ય ભવસાગર તરે.
(પંચાસ્તિકાય-૧૭૨)

આવી વીતરાગી અહિંસા તે વીરોનો ધર્મ છે.

મહાવીરશાસનની વીતરાગી અહિંસાનો જય હો.

*　　*　　*

મુનિરાજને ખાઈ જવા માટે વાઘ ગૂફા પાસે આવ્યો. ભૂંડને તેનો ખ્યાલ આવી ગયો એટલે તરત જ વચ્ચે આવીને તેણે વાઘને રોકયો.

વાઘ એના પર તૂટી પડયો...વાઘ અને ભૂંડ બંને લડયા; ખૂબ લડયા. ક્રૂર વાઘનાં સામે પણ ભૂંડે બરાબર ટક્કર ઝીલી; તેના મનમાં એક જ ધૂન હતી કે પ્રાણ આપીને પણ હું મુનિને બચાવીશ. બંને ખૂબ લડે છે,-એક તો મુનિના રક્ષણ માટે લડે છે, ને બીજો મુનિના ભક્ષણ માટે લડે છે. લડતાં-લડતાં બંનેએ એક-બીજાને મારી નાંખ્યા ...બંનેએ એકબીજાની હિંસા કરી. વાઘ તો મરીને દુર્ગતિ ગયો; સુવર મરીને સુગતિમાં ગયું; મુનિરાજ તો ધ્યાનમાં જ વીતરાગપણે બિરાજી રહ્યા ને કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવીને મોક્ષગતિ પામ્યા.

હવે તેનું પૃથક્કરણ

આ દૃષ્ટાંતમાં ત્રણ પાત્રો છે:—

૧. વાઘનો જીવ:-જે મુનિરાજને મારવાના અપ્રશસ્ત દ્વેષ-કષાયમાં વર્તે છે.

૨. સુવરનો જીવ:-જે મુનિને બચાવવાના પ્રશસ્ત રાગ-કષાયમાં વર્તે છે.

૩. મુનિરાજ:-જેઓ અકષાય વીતરાગભાવમાં વર્તે છે.

હવે આમાં હિંસા-અહિંસા કયા પ્રકારે છે તે જોવા માટે, જયારે આપણે સુવર અને વાઘની સરખામણી કરશું

તેને આપણે પ્રશંસનીય કહેશું, ને તેને જ મોક્ષનું કારણ કહેશું.

તે વીતરાગભાવની સામે ભૂંડનાં રાગભાવને આપણે 'પરમ' અહિંસા નહીં કહીએ, અપિતુ તેને પણ 'હિંસા'ની કક્ષામાં જ મુકીશું. ભલે તે રાગને 'પ્રશસ્ત' વિશેષણ લગાડીએ તોપણ તેને હિંસા તો કહેવી જ પડશે, કેમકે જેટલો કષાય છે તેટલી હિંસા છે. પીત્તળને પ્રશસ્ત વિશેષણ લગાડીને 'પ્રશસ્ત-પીત્તળ' એમ કહીએ તેથી કાંઈ તે સુવર્ણની જાતમાં તો ન જ આવે; તેમ કોઈ રાગાદિ-હિંસાને પ્રશસ્ત વિશેષણ લગાડીએ તેથી કાંઈ તે 'અહિંસા' ન બની જાય.

એટલે શુભરાગવાળો તે ભૂંડનો જીવ પણ, આગળ વધીને જ્યારે રાગ વગરનો ચૈતન્યભાવ પ્રગટ કરશે ત્યારે જ તે વીતરાગભાવરૂપ અહિંસા-ધર્મમાં આવશે, ને તે પરમ અહિંસા ધર્મ વડે તે મોક્ષને સાધશે. આ રીતે "अहिंसा परमो धर्मः" છે.

મુનિના વીતરાગભાવને અને ભૂંડના રાગભાવને આપણે એકકક્ષામાં નહીં મુકી શકીએ, કેમકે બંનેની જાત એક-બીજાથી વિરુદ્ધ છે.

મુનિને મારવાના ભાવની અપેક્ષાએ બચાવવાનો ભાવ તે ઉત્તમ હોવા છતાં, બંનેની એક કક્ષા છે. (જેમ એક જ વર્ગમાં ભણતા વિદ્યાર્થીઓમાં એક પહેલો નંબર હોય

શરીરથી ને રાગાદિભાવોથી ભિન્ન, ચૈતન્યમય આત્મતત્ત્વને જે જાણતો નથી અને જીવને રાગાદિ-સંયુક્ત જ માને છે એવા અપ્રતિબુદ્ધ-જિજ્ઞાસુને, આચાર્યદેવ સર્વજ્ઞ-જ્ઞાનની સાક્ષીથી અને પોતાના સ્વાનુભવથી પ્રતિબોધે છે કે: હે ભાઈ! 'જે નિત્ય ઉપયોગસ્વરૂપ છે તે જીવ છે' એમ સર્વજ્ઞ ભગવાનના જ્ઞાનમાં આવ્યું છે, આગમમાં પણ ભગવાને સ્પષ્ટ એમ પ્રકાશ્યું છે, ને અનુભવમાં પણ જીવ સદા જ્ઞાનસ્વરૂપે જ અનુભવાય છે. પોતાનું ઉપયોગપણું છોડીને જીવ કદી પુદ્‌ગલરૂપ તો થઈ જતો નથી; જેમ અંધકારને અને પ્રકાશને એકપણું નથી પણ જુદાપણું જ છે, તેમ ચેતનપ્રકાશ વગરના એવા રાગાદિભાવોને અને ચેતનપ્રકાશરૂપ ઉપયોગને કદી એકપણું નથી પણ સદા જુદાપણું જ છે. આમ તારા ઉપયોગલક્ષણ વડે તારા જીવને તું સમસ્ત જડથી ને રાગથી જુદો જાણ, ને ઉપયોગસ્વરૂપે જ પોતાને અનુભવમાં લઈને હે જીવ! તું અત્યંત પ્રસન્ન થા...આનંદિત થા.

અરે, અત્યાર સુધી ઉપયોગસ્વરૂપને ભૂલીને, રાગાદિરૂપે જ મેં મને માનીને મારી હિંસા કરી ને તેથી ચારગતિમાં હું દુઃખી થયો. પણ હવે સર્વજ્ઞમાર્ગી શ્રીગુરુઓના પ્રતાપે મારા સ્વતત્ત્વનું મને ભાન થયું કે અહો! હું તો સદા ઉપયોગસ્વરૂપ જ રહ્યો છું; મારું ઉપયોગસ્વરૂપ હણાયું નથી.–આમ ઉપયોગસ્વરૂપની અનુભૂતિ રાગાદિથી અત્યંત

[illegible]ન હોવાથી તે પરમ અહિંસારૂપ છે. એટલે ઉપયોગ-રૂપનો અનુભવ (શુદ્ધઉપયોગ) તે જ પરમ અહિંસા-ધર્મ છે.

સર્વમાન્ય મહાશાસ્ત્રમાં શ્રી ઉમાસ્વામી કહે છે કે:

'ઉપયોગો લક્ષણમ્'

ઉપયોગ જેનું લક્ષણ છે તે જીવ છે. [illegible]

[illegible]

[illegible]

* વગર પ્રયોજને પાપની પ્રવૃત્તિઓ—જેવી કે લડાઈની વાતો, બીભત્સ ફિલ્મો જોવાનું, ભૂમિ ખોદવી, વગર મફતનું ધોધમાર પાણી ઢોળવું, ફૂલ-ઝાડ તોડવા, બીજા પ્રાણીઓને દુઃખ થાય તેવી રમત રમવી, કોઈ લડતા હોય તેને ઉત્તેજન આપવું, કે બીજાની નિંદામાં રસ લેવો-એવા પ્રકારની અનર્થરૂપ પાપપ્રવૃત્તિનો ત્યાગ તે અનર્થદંડ-પરિત્યાગવ્રત છે. (અનર્થદંડ વ્રત એમ ટૂંકામાં બોલાય છે, પણ પૂરું નામ 'અનર્થદંડ-પરિત્યાગ' છે. એ જ રીતે 'ચોવિયાર' ટૂંકામાં કહેવાય છે, ખરેખર ચોવિધ-આહારનો ત્યાગ તે પ્રત્યાખ્યાન છે.-એમ દરેકના ભાવ સમજવા જરૂરી છે.)

ત્યારપછી, સામાયિક, પ્રૌષધઉપવાસ, ભોગોપભોગ-પરિમાણ અને અતિથિસંવિભાગ (-મુનિ વગેરેને આહાર-દાનની ભાવના)-એ ચાર શિક્ષાવ્રત છે, તેના અભ્યાસ વડે શ્રાવક મુનિપણાની ભાવના પુષ્ટ કરે છે. તેને દર્શનપડિમા અને વ્રતપડિમા ઉપરાંત આગળ વધતાં સામાયિકપડિમા, પ્રૌષધઉપવાસ, સચિત્તત્યાગ, રાત્રિભોજનત્યાગ, બ્રહ્મચર્ય, આરંભત્યાગ, પરિગ્રહત્યાગ, ઉદ્દિષ્ટભોજનત્યાગ, અને અનુ-મતિત્યાગ-એમ કુલ ૧૧ પડિમા હોય છે. જોકે આમાં રાત્રિ-ભોજનત્યાગ વગેરે સદાચારો તો સામાન્ય ગૃહસ્થોનેય હોય છે પણ પડિમાવાળા શ્રાવકને તે બધું અતિચાર રહિત, પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક હોય છે. શ્રાવકને વસ્ત્રધારણ હોય છે, પરંતુ મુનિ થયા પછી શરીર પર કોઈ પ્રકારનું વસ્ત્રધારણ રહેતું નથી, માટે જૈનમુનિને નિર્ગ્રંથ કહેવાય છે.

ઓછા શ્રાવકો છે. સંમૂર્છન સિવાયના ગર્ભજ મનુષ્યો તો સંખ્યાતા જ છે ને તેમાં પણ સમ્યગ્દૃષ્ટિઓ અને શ્રાવકો તો ઓછા હોય છે. આમ છતાં મનુષ્યમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવોની સંખ્યા અબજોની હોવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. અઢીદ્વીપની બહાર જે અસંખ્ય દ્વીપ-સમુદ્રો છે તેમાં તો ભોગભૂમિની રચના છે, એટલે ત્યાં ઉપજેલા જીવોને વ્રત કે શ્રાવકપણું હોતું નથી; પણ છેલ્લા સ્વયંભૂરમણ સમુદ્રમાં કર્મભૂમિ જેવી રચના છે, તેમાં રહેલા તિર્યંચોને પંચમગુણસ્થાનનું શ્રાવકપણું થઈ શકે છે. તે વ્રતી-શ્રાવક તિર્યંચો સામાયિક પણ કરે છે, તેમને સામાયિક વ્રત હોય છે. કાંઈ અમુક શબ્દો બોલવા એનું જ નામ સામાયિક નથી, પરંતુ અંદરમાં અકષાયભાવ થતાં ચૈતન્યઆંથી સમતારસના ઝરણાં ઝરે છે-તેનું નામ સામાયિક છે. સમતાભાવરૂપ આત્મપરિણતિ થઈ શ઼ઈ તે જ સામાયિક છે. વાહ, સમ્યગ્દર્શન પછી તિર્યંચને પણ સામાયિક હોય; દરિયામાં માછલાંને પણ સામાયિક હોય, સિંહને પણ સામાયિક હોય! જુઓને, રાજા રાવણનો હાથી-ત્રિલોકમંડન (જેને રામ અયોધ્યા લઈ આવ્યા હતા) તે પણ જાતિસ્મરણ અને સમ્યગ્દર્શનસહિત વ્રતધારી શ્રાવક થયો હતો. મહાવીરના આત્માને સિંહના ભવમાં સમ્યગ્દર્શન થયું અને વ્રતધારી શ્રાવક થઈને તેણે સમાધિમરણ કર્યું.

પંચમગુણસ્થાની શ્રાવક ગૃહસ્થી પણ હોઈ શકે, તેને સ્ત્રી-પુત્રાદિ પણ હોય; કોઈ સ્ત્રી પણ શ્રાવિકા હોય, તે રસોઈ

નિંદાનાં વચન કે ઘાતકવચન તે અસત્ય છે, તેથી તે શ્રાવકને નહિ. હાલતાચાલતાં વગર પ્રયોજને જુઠું બોલે-એવું શ્રાવકને હોય નહિ. એ જ રીતે વ્રતી શ્રાવક પારકી વસ્તુને ચોરે નહિ, પરસ્ત્રીથી અત્યંત વિરક્ત રહે, ને સ્વસ્ત્રીમાં પણ મર્યાદા હોય. તથા દેશકાળ અનુસાર પરિગ્રહની મર્યાદા રાખે.—જોકે સ્થૂળપણે હિંસાદિ પાપોનો ત્યાગ તો સાધારણ સજ્જનને પણ હોય, પરંતુ આ શ્રાવકને તો નિયમપૂર્વક તેનો ત્યાગ હોય છે; પ્રાણ જાય તોય તેમાં દોષ લાગવા ન દે; એ રીતે તેને ગુણની શુદ્ધિ વધી ગઈ છે. જ્ઞાનમાં-સ્થિરતામાં-શાંતિમાં-વીતરાગતામાં તે સર્વાર્થસિદ્ધિના દેવ કરતાંય આગળ વધી ગયો છે; ચારિત્રના ચમકારથી તેનો આત્મા મોક્ષમાર્ગમાં શોભી રહ્યો છે.

જુઓ, આ જૈનની શ્રાવકદશા! હું શુદ્ધ આનંદ ચેતના-સ્વરૂપ છું-એવા અનુભવપૂર્વકના વીતરાગભાવની આ વાત છે.-જયાં અનંતાનુબંધી તેમજ અપ્રત્યાખ્યાનના ક્રોધ-માન-માયા-લોભ-રાગ-દ્વેષ-કષાયો સર્વથા છૂટી ગયા છે ત્યાં હિંસાદિ પાપોનો સાચો ત્યાગ છે, ને તેને સાચાં વ્રત હોય છે. તેના વ્રતમાં રાગ વગરની અલૌકિક શાંતિ હોય છે. આવું પાંચમું ગુણસ્થાન નરકમાં કે સ્વર્ગમાં હોતું નથી; તિર્યંચને પાંચમા ગુણસ્થાન સુધીની દશા હોય છે, છઠ્ઠું નથી હોતું; મનુષ્યને બધા (૧૪) ગુણસ્થાનો હોય છે, તેથી તે ઉત્તમ છે.

સમ્યક્ત્વાદિ ગુણોવડે જીવની શોભા છે; સમ્યક્ત્વ ઉપરાંત

આત્માનું જ્ઞાન જ નથી ત્યાં ચારિત્રદશા કેવી? એવા અજ્ઞાનીના વ્રત-તપને તો બાલવ્રત ને બાલતપ કહીને મોક્ષમાર્ગમાં તેનો નિષેધ કર્યો છે. (જુઓ, સમયસાર ગા. ૧૫૨)

અણુવ્રતી-શ્રાવકને પંચમગુણસ્થાને સ્થૂળ હિંસાદિ પાપોનો તો સર્વથા ત્યાગ થઈ ગયો છે; અને જે સૂક્ષ્મ હિંસાદિ રહી ગયા છે તેને પણ તે પાપ સમજે છે, તેને કાંઈ તે કરવા જેવું નથી માનતો. તે પાપોનો તેને ખેદ છે ને સર્વસંગત્યાગી મુનિપદની ભાવના છે. તે અણુવ્રતી-શ્રાવક પ્રાણ જાય તોપણ પારકી વસ્તુને ચોરતો નથી; સંસાર સંબંધી સમસ્ત પરસ્ત્રી પ્રત્યે તેનું ચિત્ત સર્વથા વિરક્ત છે, તેને પરસ્ત્રીના સેવનનો વિકલ્પ પણ ન આવે; દેવાંગનાને દેખીને પણ તેનું ચિત્ત લલચાય નહિ.—એટલી નિર્વિકલ્પ શાંતિનો સ્વાદ તેને નિરંતર વર્તે છે.

તેણે પરિગ્રહની મમતા છોડીને તેની મર્યાદા કરી નાંખી છે. મર્યાદા બહારના કોઈ પરિગ્રહની વૃત્તિ જ તેને ઊઠતી નથી; અત્યારે તો જુઓને, ધનને ખાતર લોકો કેવી અનીતિ ને અન્યાય પ્રવૃત્તિ કરે છે? ધર્મી શ્રાવકને એવું હોય નહિ; તે સોનાના ગંજ દેખે કે હીરાના ઢગલા દેખે—છતાં તે લેવાની વૃત્તિ પણ ન ઊઠે-એટલી નિષ્પરિગ્રહતા તેને થઈ ગઈ છે, એટલે બહારમાં તેવો ત્યાગ સહજ હોય છે. શ્રદ્ધા-જ્ઞાનમાં તો સર્વે સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવોએ સર્વે પરદ્રવ્યને પોતાથી સર્વથા ભિન્ન જાણ્યા છે, તેમાં એક રજકણમાત્રનું સ્વામિત્વ

વીતરાગતા કેવી?—ને વીતરાગતા વિના વ્રત કેવાં? તેણે તો હજી રાગથી જુદા ચૈતન્યસ્વભાવને જાણ્યો જ નથી તો તે રાગને છોડશે ક્યાંથી? ને ચૈતન્યમાં ઠરશે ક્યાંથી?-માટે ભેદવિજ્ઞાન જ ચારિત્રનું મૂળ કારણ છે—એ વાત બરાબર સમજવી.

જ્યાં રાગના એક કણની પણ રુચિ છે ત્યાં વીતરાગી ચૈતન્યનો અનાદર છે, તેને ચારિત્રનો પણ અનાદર છે, એટલે મિથ્યાત્વ છે, અને તે ઘોર સંસારનું મૂળ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ તો આત્માના મોક્ષસ્વભાવને પ્રતીતમાં લઈને, વિકારના કોઈપણ અંશને પોતાના સ્વભાવમાં સ્વીકારતો નથી; પછી શુદ્ધતા વધતાં રાગનો ત્યાગ થતો જાય છે, તે મોક્ષનું કારણ છે; ને જીવદયા વગેરે સંબંધી શુભરાગ રહે તેટલું પુણ્યકર્મના બંધનું કારણ છે, તે મોક્ષનું કારણ નથી; આ રીતે મોક્ષ અને બંધ બંનેના કારણને તે ધર્મીજીવ ભિન્ન ભિન્ન ઓળખે છે, તેમને એકબીજામાં ભેળવતો નથી.

અરે અત્યારે તત્ત્વજ્ઞાન જીવોને દુર્લભ થઈ ગયું છે; અને તત્ત્વજ્ઞાન વગર મિથ્યાત્વના મહા અનર્થમાં ડુબેલા હોવા છતાં પોતાને વ્રતી-ચારિત્રી માનીને બીજા ધર્માત્માઓ પ્રત્યે તીરસ્કાર કરે છે, તે તો મહાન દોષમાં પડ્યા છે, જૈનધર્મની પદ્ધત્તિની તેને ખબર નથી. જૈનધર્મમાં તો એવી પદ્ધત્તિ છે કે પહેલાં તત્ત્વજ્ઞાન હોય ને પછી વ્રત હોય. સમ્યગ્દર્શન પહેલાં વ્રત-ચારિત્ર હોવાનું જે માને છે તે જૈનધર્મના ક્રમને જાણતો નથી.

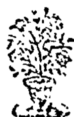
ન કર, ને વીતરાગીશાંતિનું વેદન કર-એ જ તારું પ્રયોજન છે. અહા, જ્યાં ચૈતન્યનો પ્રેમ જાગ્યો ત્યાં કષાયો સાથે કટ્ટી થઈ; પ્રશસ્ત કે અપ્રશસ્ત બધા રાગભાવો તે કષાયમાં આવી ગયા, તેનાથી ચૈતન્યભાવને ભિન્ન જાણીને તેનો જેણે પ્રેમ કર્યો તેણે મોક્ષની સાથે મિત્રતા કરી. પછી તે ધર્માત્માને જે રાગ રહે તે ઘણા જ મંદ રસવાળો હોય છે, એટલે તેને તીવ્ર હિંસા-જુઠું-ચોરી-અબ્રહ્મ કે પરિગ્રહનાં પાપ હોતાં નથી. અહા, ધર્મી-શ્રાવકનું જીવન તો કેવું હોય! જિનેશ્વર ભગવંતનો દાસ, ને સંસારથી ઉદાસ; અંતરની ચૈતન્યલક્ષ્મીનો સ્વામી ને જગત પાસે અયાચક; જગત પાસેથી મારે કાંઈ જોઈતું નથી, મારી સુખસમૃદ્ધિનો બધો વૈભવ મારામાં જ છે-આવી અનુભુતિની જેને ખુમારી છે, તે શ્રાવક જગતની નિંદા-પ્રશંસા સાંભળીને અટકી જતો નથી; લોકોના ટોળાં વિરોધ કરે તેથી આ જીવને વિભાવ થઈ જતો નથી, કે લોકોના ટોળાં પ્રશંસા કરે તેથી કાંઈ આ જીવને ગુણ થઈ જતો નથી;-આમ જાણીને તે સમભાવી મધ્યસ્થપણે પોતાના હિતમાર્ગે ચાલ્યો જાય છે.

જેનો ભાવ મોહ અને કષાયમાં જ વર્તે છે, દુનિયાના લોકો તેની પ્રશંસા કરે તોપણ તેથી તેને જરાય લાભ નથી.

અને જેનો ભાવ મોહાદિ રહિત શુદ્ધ વીતરાગરૂપ થયો છે, દુનિયાના લોકો તેની નિંદા કરે તોપણ તેથી તેને જરાય નુકશાન નથી.

હાથ થાય—એવી પ્રવૃત્તિ તે અનર્થદંડ છે; શ્રાવક તેવું ન કરે. સામાનો ભાવ એની પાસે રહ્યો, મારે શા માટે કોઈનું અનિષ્ટ ચિંતવવું? લડાઈમાં કોઈ હારે-જીતે એવો હાર-જીતનો નિષ્પ્રયોજન કષાય ધર્મી-શ્રાવક ન કરે, કેમકે તે અનર્થકારી છે, પોતાને તેમાં કાંઈ પ્રયોજન નથી. અમુક જીવ પાપી છે માટે તેનું નખ્ખોદ નીકળી જાય તો સારું—એવા વિચાર શ્રાવકને હોય નહિ. તેમજ હિંસક લડાઈ, બીભત્સ સિનેમા, રેડિયો, ગંજીપત્તા, વિષયકષાયપોષક નોવેલ—એવામાં તે રસ લયે નહિ. એને તો પોતાના વીતરાગી ચૈતન્યરસનો રંગ લાગ્યો છે, ત્યાં બીજા અનર્થકારી પાપ કાર્યોનો રસ કેવો?

જુઓ તો ખરા, આ પરિણામની સર્યાદા! જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ-વ્રતી થયો તેને ઉપરના રાગ-દ્વેષના વિચાર પણ ન આવે. મનમાં પાપના વિચાર ન કરે, વચનથી પણ પાપ-પોષક ઉપદેશ ન આપે, તથા કાયાથી પણ તેવા પાપકાર્યોમાં ન પ્રવર્તે. આ રીતે અનર્થકારી કાર્યોનો તેને મન-વચન-કાયાથી ત્યાગ થઈ ગયો છે. અરે, એ તો વીતરાગમાર્ગનો પથિક! એના નિર્દોષ જીવનની શી વાત!

બાંધી લ્યે છે; મર્યાદા કરતાં વધારે પરિગ્રહનું મમત્વ છોડી દે છે.

* અતિથિ સંવિભાગવ્રત: ભોજનના સમયે શ્રાવક હંમેશા મુનિને યાદ કરીને આહારદાનની ભાવના કરે; મુનિ પધારે તો તેમને આહાર કરાવીને પછી હું જમું! એમ સદાય તેને ભાવના હોય. મુનિરાજ ઉપરાંત સાધર્મી ધર્માત્મા-શ્રાવકોને પણ આદરપૂર્વક જમાડે.

વ્રતધારી શ્રાવકને આવા ભાવો સહેજે હોય છે, તેને શિક્ષાવ્રત કહેવાય છે; તે વ્રતો મુનિપણાના અભ્યાસની શિક્ષા આપે છે.

રાગ અને ચૈતન્યની ભિન્નતાનો જ્યાં અનુભવ હોય ત્યાં જ રાગ-દ્વેષ વગરના વીતરાગી સમભાવરૂપ સામાયિક હોય. જ્ઞાનચેતના કહો, કે સમભાવ કહો. શ્રાવક દરરોજ બેઘડી પોતાના પરિણામને ચૈતન્યમાં સ્થિર રાખવાનો પ્રયોગ કરે ને નિર્વિકલ્પ થઈને સ્વભાવમાં ઉપયોગ જોડે,—એવી સામાયિક છે. શ્રાવક ધ્યાન ધરીને સામાયિકમાં બેઠો હોય ત્યારે ઉપદ્રવ થાય તોપણ ડગે નહિ; સામાયિકના કાળે શ્રાવકને પણ વસ્ત્રથી ઢંકાયેલા મુનિ સમાન કહ્યો છે. આવી સામાયિક એ તો મોક્ષનું કારણ છે. અત્યારે તો ઘણા લોકો તેને ભૂલીને માત્ર બહારમાં સ્થિર બેસવું તેને સામાયિક માની રહ્યા છે.—એમાં શુભરાગ હોય તેનાથી પુણ્ય બંધાય, પણ તે કાંઈ મોક્ષનું કારણ ન થાય.

સામાયિકાદિ વ્રત તેને હોતાં નથી. જ્ઞાનસ્વભાવની અનુભૂતિ વડે મિથ્યાત્વાદિ શલ્ય દૂર કરીને, સામાયિકાદિ થાય છે. અહો, હું તો જ્ઞાન! જ્ઞાનમાં વિષયો કેવા? ને નિંદા કે અપજશ પણ કેવો? અહા, પાંચમા ગુણસ્થાને ધર્માત્માને અપજશ અનાદેય કે દુર્ભગ પ્રકૃતિનો ઉદય જ નથી. જુઓ તો ખરા, વીતરાગપરિણામની તાકાત! જયાં આવી વીતરાગતા વર્તતી હોય ત્યાં અપજશાદિનો ઉદય શેનાં આવે? એ તો જશ-અપશજથી પાર પોતાના સમભાવમાં બિરાજે છે.

ધર્માત્માને મુનિવરો પ્રત્યે તેમજ સાધર્મી-શ્રાવકો પ્રત્યે ઘણો જ પ્રેમ છે. ભોજન સમયે રોજ તેને યાદ કરે ને ભાવના ભાવે કે કોઈ મુનિરાજ પધારે, કોઈ ધર્માત્મા-શ્રાવક પધારે તો તેમને જમાડીને પછી હું જમું. અહા, રત્નત્રયના સાધક તે સંતો ધન્ય છે. એવા સંતને જમાડવાનો પ્રસંગ આવતાં ધર્મીને બહુ જ પ્રસન્નતા થાય...રત્નત્રય પ્રત્યે તેની ભક્તિ ઊછળી જાય છે.

આ રીતે શ્રાવકને ૧૨ વ્રત હોય છે તેમાં પરિણામની જેટલી શુદ્ધતા છે તેટલા નિશ્ચયવ્રત છે અને તેની સાથે શુભરાગ બાકી રહ્યો તેમાં વ્રતનો ઉપચાર છે, એમ નિશ્ચય-વ્યવહારનું સ્વરૂપ જાણવું. શુદ્ધતા તે મોક્ષનું કારણ છે, ને શુભરાગ તે સ્વર્ગનું કારણ છે; બંને ભાવોને ભિન્ન ઓળખવા; અને વ્રતોનું પાલન કરવું. ૧૪.

આનંદકંદ શુદ્ધઆત્મા, કાયા અને કષાયોથી ભિન્ન, તેનું જ્યાં ભાન થયું ત્યાં સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન થયા; ત્યાં વ્રત હોય કે ન હોય-તોપણ મોક્ષમાર્ગ તો શરૂ થઈ ગયો. પછી આત્મશુદ્ધિ જેમજેમ વધતી જાય છે તેમતેમ કષાય છૂટતા જાય છે ત્યાં ગુણસ્થાનઅનુસાર વ્રત-મહાવ્રત હોય છે. જ્યારે એમ નક્કી થઈ જાય કે હવે આ દેહની સ્થિતિ લાંબો વખત ટકવાની નથી, મરણનો સમય નજીક આવ્યો છે, ત્યારે શ્રાવક સંલ્લેખના કરે છે એટલે કે ચૈતન્યભાવનાની ઉગ્રતા વડે ક્રમેક્રમે તે કષાયોને તથા આહારાદિને છોડે છે, ને વીતરાગી સમભાવપૂર્વક આરાધકભાવસહિત સમાધિમરણ કરીને સ્વર્ગમાં જાય છે. સ્વર્ગના દિવ્ય વૈભવો વચ્ચે પણ સમ્યગ્દર્શનના બળે આત્માની આરાધના ચાલુ રાખીને તે ઉત્તમ મનુષ્ય થાય છે ને ત્યાં મુનિ થઈ ઉત્કૃષ્ટ આરાધના વડે કેવળજ્ઞાન પ્રગટાવી મોક્ષપદને પામે છે. મંગળમય વીતરાગ-વિજ્ઞાનનું આ ફળ છે, માટે હે ભવ્ય જીવો! વીતરાગ-વિજ્ઞાનને સેવો.

સંસારભ્રમણમાં અજ્ઞાનીજીવે ચૈતન્યની શાંતિનો સ્વાદ અનંતકાળમાં કદી ચાખ્યો નથી; તત્ત્વને જાણ્યા વગર એણે બહારના સંયોગને સુખ માન્યું છે. અરે ભાઈ! પંચમગુણસ્થાની માછલું દેવલોકના ઈન્દ્ર કરતાંય વધુ સુખી છે,-તો તું વિચાર તો ખરો કે એ સુખ શેનું હશે? ક્યાંથી આવતું હશે એ સુખ! એ સુખ ક્યાંયથી આવતું નથી, સ્વયમેવ આત્મા

ત્રચારિત્રનો ઉપદેશ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ-શ્રાવકને જેટલી શુદ્ધતા છે તેટલા સંવર-નિર્જરા છે, અને જેટલો રાગ છે તેટલા આસ્રવ-બંધ છે. સમ્યગ્દૃષ્ટિ શ્રાવકને નિયમથી સ્વર્ગનું જ આયુષ્ય બંધાય છે, ને મરીને તે સ્વર્ગમાં જ જાય છે, બીજી કોઈ ગતિમાં જતો નથી. સ્વર્ગનો અવતાર તે રાગનું ફળ છે, શુદ્ધતાના ફળમાં અંદરની શાંતિ મળે છે. શુદ્ધતાના ફળમાં સંસાર કે ભવ ન હોય, શુદ્ધતાનું ફળ તો મોક્ષ છે. શ્રાવકને રાગ બાકી રહી ગયો તેથી તેને સ્વર્ગનો અવતાર થયો. ત્યાંથી નીકળી તે મનુષ્ય થશે; ને મુનિ થઈને સંપૂર્ણ વીતરાગી ચારિત્ર પ્રગટ કરશે ત્યારે જ મોક્ષ પામશે. વીતરાગી ચારિત્ર વગર કોઈ જીવ મોક્ષ પામે નહિ, ને સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન વગર કોઈને ચારિત્ર હોય નહિ; માટે પ્રથમ સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધના કરીને પછી સમ્યક્ ચારિત્રની આરાધના કરવી,—એમ ઉપદેશ છે.

[આ રીતે છહઢાળાની ચોથી ઢાળમાં સમ્યગ્જ્ઞાનનું તથા શ્રાવકનાં વ્રતોનું વર્ણન કર્યું.]

મુનિ સકલવ્રતી બડભાગી, ભવ-ભોગનતેં વૈરાગી;
વૈરાગ્ય-ઉપાવન માઈ ચિંતો અનુપ્રેક્ષા ભાઈ.

૭૯૯. ચોથી ઢાળમાં શેનો ઉપદેશ છે?

સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધના તથા દેશવ્રતનો ઉપદેશ છે.

૮૦૦. સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું છે?

સ્વ-પરને પ્રકાશવા માટે સૂર્યસમાન છે.

૧. સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યારે થાય છે?

સમ્યગ્દર્શનની સાથે જ થાય છે.

૨. સમ્યક્ દર્શન-જ્ઞાન બંને સાથે થવા છતાં જ્ઞાનની જુદી આરાધના કરવાનું કેમ કહ્યું?

કેમકે હજી કેવળજ્ઞાનને સાધવાનું બાકી છે-તેથી.

૩. દર્શનની આરાધના ક્યારે પૂરી થાય?

ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ થાય ત્યારે.

૪. જ્ઞાનની આરાધના ક્યારે પૂરી થાય?

કેવળજ્ઞાન થાય ત્યારે.

૫. ચોથા ગુણસ્થાને ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ થયા પછી ઉપરના ગુણસ્થાને તેની શુદ્ધતા વધે?

ના; ક્ષાયિકભાવમાં વૃદ્ધિ કે હાનિ હોતી નથી.

૬. મોક્ષમાર્ગમાં સાચું જ્ઞાન કોને કહેવામાં આવે છે?

જે સ્વ-પરને જાણે ને મોક્ષને સાધે તેને.

૭. સમ્યગ્દર્શન દ્રવ્ય-ગુણ-પર્યાયમાં ભેદ પાડે છે?

ના; તે એક અભેદ આત્માને જ સ્વીકારે છે.

૮. દુનિયામાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ક્યાં છે?

એકમાત્ર સર્વજ્ઞ વીતરાગ જિનદેવના માર્ગમાં જ છે.

૮૨૧. સમ્યક્શ્રદ્ધા અને સમ્યગ્જ્ઞાનની આરાધનામાં શું વિશેષતા છે?

બંને આરાધના એકસાથે શરૂ થાય છે, પણ બંનેની પૂર્ણતા એકસાથે થતી નથી, ક્રમ પડે છે.

૨૨. રાગને કોણ જાણે છે?

રાગથી જુદું એવું જ્ઞાન જ રાગને જાણે છે.

૨૩. જ્ઞાન અને રાગ કેવા છે?

બંનેનો સ્વભાવ તદ્દન જુદો છે. રાગમાં ચેતકપણું નથી; જ્ઞાન તો સ્વ-પરનું ચેતક છે.

૨૪. રાગને જાણતાં જ્ઞાન તેમાં તન્મય થાય છે?

ના; રાગને જાણનારું જ્ઞાન તેનાથી જુદું જ રહે છે.

૨૫. રાગ કેવો છે?

રાગ ખરેખર સ્વતત્ત્વ નથી, મંગળરૂપ નથી.

૨૬. વીતરાગ-વિજ્ઞાન કેવું છે?

તે સ્વતત્ત્વ છે, મંગળરૂપ છે, જગતમાં સારરૂપ છે.

૨૭. મિથ્યાત્વસહિતનું શુભઆચરણ હોય તો તે કેવું છે?

તે મિથ્યાઆચરણ છે, સંસારનું કારણ છે.

૨૮. તે શુભરાગથી જીવને સુખ તો મળે ને?

ના; રાગથી કિંચિત્ પણ સુખ મળે નહિ, દુઃખ મળે.

૨૯. મોક્ષનું પહેલું પગથિયું કયું છે?

સમ્યગ્દર્શન ને સમ્યગ્જ્ઞાન.

૩૦. તેને ક્યારે ધારણ કરવા?

શીઘ્ર, અત્યારે હમણાં જ!

૮૩૧. જીવ અનાદિથી શું કરી રહ્યો છે?

અજ્ઞાનથી સંસારદુ:ખ જ ભોગવી રહ્યો છે.

૩૨. તે કદી સ્વર્ગમાં ગયો હશે?

હા, અનંતવાર ગયો છે.

૩૩. સ્વર્ગમાંય તે સુખી કેમ ન થયો?

ત્યાં પણ તેણે સમ્યગ્દર્શન ન કર્યું તેથી.

૩૪. જીવને માટે અપૂર્વ શું છે?

સમ્યગ્દર્શનની પ્રાપ્તિ.

૩૫. સંસારની ચારગતિની રખડપટીથી થાકયો હોય તેણે શું કરવું?

સમ્યગ્દર્શન ને આત્મજ્ઞાન.

૩૬. મોક્ષસુખને ચાહનો હોય તેણે શું કરવું?

સમ્યગ્દર્શન ને આત્મજ્ઞાન.

૩૭. સમ્યગ્દર્શન ને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કયાંથી થાય?

પોતામાંથી થાય છે, બીજા પાસેથી થતી નથી.

૩૮. દેવ-ગુરુ-શાસ્ત્ર શું કહે છે?

'તું અમારી સામે ન જો; તારી સામે જો.'

૩૯. સમ્યગ્દર્શનની સાથે શું હોય છે?

અનંતાનુબંધીના અભાવરૂપ ચારિત્રનો અંશ હોય છે.

૪૦. જીવને સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું?

તે મોક્ષના માર્ગમાં ચાલવા માંડયો.

૪૧. સમ્યગ્દર્શન સાથે મુનિદશા હોય-એવો નિયમ છે?
ના; ભજનીય છે. હોય કે ન પણ હોય.

૪૨. મુનિદશામાં સમ્યગ્દર્શન હોય-એવો નિયમ છે?
હા; સમ્યગ્દર્શન વગર મુનિપદ હોય નહિ.

૪૩. અજ્ઞાની પુણ્ય કરીને સ્વર્ગે જાય તો તે સુખી છે?
ના; તે પણ અનાદિની સંસારની ચાલ છે.

૪૪. તો મોક્ષમાર્ગની ચાલ કઈ છે?
સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર તે મોક્ષમાર્ગની ચાલ છે.

૪૫. અહીં સમ્યગ્જ્ઞાનને કોનું કાર્ય કહ્યું છે?
સમ્યગ્જ્ઞાન તે સમ્યગ્દર્શનનું કાર્ય છે.

૪૬. સમ્યગ્જ્ઞાનને શુભરાગનું કાર્ય કેમ ન કહ્યું?
કેમકે રાગ વડે તે થતું નથી. રાગ તો સમ્યગ્જ્ઞાનથી વિરુદ્ધ જાત છે.

૪૭. સમ્યગ્દર્શન અને સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ શું છે?
આત્માનું સ્વરૂપ, જેમ છે તેમ શ્રદ્ધવું તે સમ્યગ્દર્શનનું લક્ષણ છે, ને જેમ છે તેમ જાણવું તે સમ્યગ્જ્ઞાનનું લક્ષણ છે.

૪૮. ધર્માત્માનું સ્વસંવેદન કેવું છે?
અતીન્દ્રિય છે, આનંદરૂપ છે, મોક્ષનું કારણ છે.

૪૯. એવું સ્વસંવેદન કયા ગુણસ્થાને થાય?
ચોથા ગુણસ્થાનથી તે શરૂ થઈ જાય છે.

૫૦. સ્વસંવેદન થતાં શું થાય છે?

એકસાથે અનંતગુણમાં નિર્મળતા થવા માંડે છે.

૮૫૧. સમ્યગ્જ્ઞાન શું કરે છે?

બધાને જાણીને, પરભાવોથી ભિન્ન આત્માને સાધે છે.

૫૨ કોને દેખવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય?

આત્માના સાચા સ્વરૂપને દેખવાથી સમ્યગ્દર્શન થાય છે.

૫૩. સમ્યગ્દર્શન-પર્યાય ક્યાંથી થશે?

આત્મા પોતે તે-રૂપે પરિણમશે.

૫૪. સમ્યગ્દર્શન કેવું છે?

તે આત્માનું નિજસ્વરૂપ છે, જુદું નથી.

૫૫. સમ્યક્ત્વાદિ કોઈ ગુણ રાગમાં છે?

—ના; એટલે રાગથી તે પ્રગટે નહિ.

૫૬. સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું?

અનંતગુણમય પોતાનું સ્વઘર જીવે દેખી લીધું.

૫૭. આ વાત કેવી રીતે સાંભળવી?

સ્વભાવની હોંશથી સાંભળવી.

૫૮. આ સમજતાં શું થાય છે?

મોક્ષ તરફનું પરિણમન શરૂ થાય છે.

૫૯. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-આનંદની ખાણ ક્યાં છે?

જડમાં નથી, રાગમાં નથી, આત્મામાં છે.

૬૦. આત્માનું શુદ્ધસ્વરૂપ કેવું છે?

રાગની ભેળસેળ વગરનું, શુદ્ધ જ્ઞાનમય છે.

૬૧. સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેવી વસ્તુને જાણે છે?

સામાન્ય-વિશેષસ્વરૂપ જાણે છે.

૬૨. સમ્યગ્દૃષ્ટિને સન્દેહ હોય?

આત્માના સ્વરૂપમાં કે અનુભવમાં સંદેહ ન હોય.

૬૩. સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે શું હોય છે?

સમ્યક્દર્શન, અતીન્દ્રિયસુખ વગેરે હોય છે.

૬૪. સમ્યગ્જ્ઞાનીને શું નથી હોતું?

તેને શંકાદિ દોષ કે મરણાદિ ભય હોતાં નથી.

૬૫. મારે અનંતભવ હશે-એવી શંકા કોને હોય?

મિથ્યાદૃષ્ટિને હોય; સમ્યગ્દૃષ્ટિને ન હોય.

૬૬. જ્ઞાનની સાથે રાગ હોય?

અલ્પ હોઈ શકે; અનંત ભવ થાય એવો રાગ ન હોય.

૬૭. જ્ઞાનના અસ્તિત્વમાં રાગનું અસ્તિત્વ છે?

ના; જ્ઞાન જ્ઞાનપણે છે, રાગપણે નથી.

૬૮. ધર્મીને જે અલ્પરાગ છે તે કેવો છે?

તે પણ બંધનું જ કારણ છે, મોક્ષનું નહિ.

૬૯. જ્ઞાનમાંથી શું આવે?

જ્ઞાનમાંથી મોક્ષ આવે; જ્ઞાનમાંથી સંસાર ન આવે.

૭૦. અપૂર્વ સમ્યગ્જ્ઞાન શું કરે છે?

તે સંસારચક્રને બંધ કરીને મોક્ષચક્રને ચાલુ કરે છે.

૭૧. પુણ્ય કરે પણ આત્મજ્ઞાન ન કરે તો શું મળે?

એનાથી સ્વર્ગ મળે પણ જન્મ-મરણનો અંત ન આવે.

૭૨. મોક્ષને સાધવા માટેની કળા કઈ છે?

સમ્યગ્જ્ઞાન તે મોક્ષને સાધવાની અપૂર્વ કળા છે.

૨૭૩. જન્મ-મરણના દુઃખને મટાડનારું અમૃત કયું છે?

સમ્યગ્જ્ઞાન જન્મ-મરણ મટાડનાર પરમઅમૃત છે.

૭૪. વીતરાગી ભેદજ્ઞાન ક્યાંસુધી ભાવવું?

કેવળજ્ઞાન થાય ત્યાંસુધી ભેદજ્ઞાનને ભાવવું.

૭૫. સમ્યક્દર્શન-જ્ઞાનને કારણ-કાર્યપણું કઈ રીતે છે?

સહચર અપેક્ષાએ કારણ-કાર્યપણું છે.

૭૬. રાગાદિને સમ્યગ્જ્ઞાનનું કારણ કેમ ન કહ્યું?

તે અશુદ્ધ છે; રાગના અભાવમાં પણ સમ્યગ્જ્ઞાન રહે છે, તેથી રાગ તેનું કારણ નથી.

૭૭. જેમ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને કારણ-કાર્યપણાનો વ્યવહાર છે, તેવો બીજો કયો દાખલો છે?

અતીન્દ્રિયજ્ઞાન તે અતીન્દ્રિયસુખનું કારણ છે.

૭૮. આ કારણ-કાર્યમાં સમયભેદ છે? ......ના

૭૯. સમ્યક્ચારિત્રનું મૂળ કારણ કોણ છે?

સમ્યક્ શ્રદ્ધા-જ્ઞાનને ચારિત્રનું મૂળ કારણ કહ્યું છે, પણ રાગને ચારિત્રનું કારણ નથી કહ્યું.

૮૦. સમ્યગ્જ્ઞાન વગર જીવે શું કર્યું?

કોટિ જન્મમાં તપ તપ્યો, પણ શાંતિ ન પામ્યો.

૮૧. સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું છે?

તે વીતરાગ-વિજ્ઞાન છે; ત્રણલોકમાં સાર છે.

૮૨. જગતમાં સુખનું કારણ કોણ છે?

૯૦૨. સિંહને આત્માનો અનુભવ થાય?

હા; સિંહ વાઘ હાથી વાનર સર્પ હરણ વગેરેને પણ થાય. મહાવીરના આત્માએ સિંહના ભવમાં આત્મ-અનુભવ કર્યો હતો, ને પારસનાથના જીવે હાથીના ભવમાં કર્યો હતો.

૩. દુનિયામાં આત્મજ્ઞાનવાળા કેટલા માણસો હશે?

સમ્યગ્દૃષ્ટિ-મનુષ્યોની સંખ્યા સાત અબજ જેટલી છે.

૪. હાથી વગેરેને પૂર્વભવનું જાતિસ્મરણ થાય?

હા; આત્મજ્ઞાન થાય ને જાતિસ્મરણજ્ઞાન પણ થાય.

૫. એવું જ્ઞાન કયા હાથીને થયું હતું?

ત્રિલોકમંડન હાથીને, તેમજ પારસનાથના જીવને થયું હતું.

૬. બધા સાધક જીવોને કયા જ્ઞાન હોય?

સમ્યક્ મતિ-શ્રુતજ્ઞાન બધા સાધકજીવોને નિયમથી હોય છે.

૭. સામાના મનની વાત જાણી લ્યે તો?

—એ કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી; એવું જાણપણું (વિભંગજ્ઞાન) અજ્ઞાનીને પણ હોય છે; મોક્ષમાર્ગમાં તેની કિંમત નથી.

૮. મોક્ષમાર્ગમાં શેની કિંમત છે?

સ્વસંવેદનરૂપ વીતરાગ-વિજ્ઞાનનો પરમ મહિમા છે; તેના વડે મોક્ષમાર્ગ સધાય છે; તે આનંદરસમાં તરબોળ છે.

૯. કેવળજ્ઞાન કોને હોય છે?

સિદ્ધ તથા અરિહંત ભગવંતોને.

૧૦. કેવળજ્ઞાની ભગવંતો કેટલા છે?

અનંતાનંત છે.

૧૧. પરમઅવધિ, સર્વઅવધિ, વિપુલમતિ-મનઃપર્યય કોને હોય?

ચરમશરીરી મુનિવરોને જ હોય છે.

૧૨. પરમાત્મા થયા તેઓ પહેલાં કેવા હતા?

તેઓ પણ પહેલાં બહિરાત્મા હતા.

૧૩. પછી તેઓ કેવા થયા?

તેઓ જ અંતરાત્મા થઈને પરમાત્મા થયા.

૧૪. અંતરાત્મપણું અને પરમાત્મપણું કેવી રીતે થયું?

શુદ્ધોપયોગ વડે; વીતરાગ-વિજ્ઞાન વડે.

૧૫. 'નમો અરિહંતાણં'માં શું આવવું જોઈએ?

તેમાં સર્વજ્ઞસ્વભાવી આત્માની પ્રતીત આવવી જોઈએ.

૧૬. અત્યારે મનુષ્યલોકમાં કેટલા અરિહંતભગવંતો છે?

સીમંધરાદિ આઠલાખ અરિહંતો વિચરે છે.

૧૭. કેવળજ્ઞાન શુભરાગ વડે થાય?

ના; શરૂઆતનું સમ્યગ્જ્ઞાન પણ શુભરાગ વડે નથી થતું.

૧૮. રાગવડે જ્ઞાન થવાનું માને તો?

તો તેણે કેવળ-જ્ઞાનને ઓળખ્યું નથી, અરિહંતને ઓળખ્યા નથી; તેણે રાગ અને જ્ઞાનની ભેળસેળ કરી છે.

૯૧૯. રાગને કેવળજ્ઞાનનું કારણ માને તો ?

તો કેવળજ્ઞાન પણ રાગવાળું ઠરે ! કેમકે કારણ અને કાર્ય એક જાતના હોય.

૨૦. કેવળજ્ઞાનનું કારણ કોણ છે ?

રાગ અને જ્ઞાનની ભિન્નતાનો અનુભવ કરવો તે.

૨૧. કેવળજ્ઞાનનો સ્વીકાર રાગવડે થઈ શકે ?

ના; જ્ઞાનસ્વભાવની સન્મુખતાથી જ થાય.

૨૨. સર્વજ્ઞની સાચી ઓળખાણ કયારે થઈ ?

પોતામાં ભેદજ્ઞાન થઈને સમ્યગ્જ્ઞાન થયું ત્યારે.

૨૩. તે સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે શું છે ?

તેની સાથે રાગવગરનું વીતરાગી સુખ છે.

૨૪. ધર્માત્માના મતિ-શ્રુતજ્ઞાન કેવા છે ?

તે કેવળજ્ઞાનની જાતના છે; રાગથી જુદા છે.

૨૫. સમ્યગ્જ્ઞાન કેવું છે ?

કેવળજ્ઞાન સાથે કેલિ કરનારું, મોક્ષસુખ દેનારું પરમ-અમૃત છે.

૨૬. જીવન શેના માટે છે ?

સ્વહિત સાધવા માટે જ મુમુક્ષુનું જીવન છે.

૨૭. અજ્ઞાની સ્વર્ગમાં જવા છતાં સુખ કેમ ન પામ્યો ?

કેમકે, સુખનું કારણ જ્ઞાન તેની પાસે ન હતું.

૨૮. તે જીવ, પંચમહાવ્રત તો પાળતો હતો ?

પંચમહાવ્રતનો રાગ તે કાંઈ સુખનું કારણ નથી.

૯૨૯. સુખ માટે શું કરવું?

સુખ માટે બીજું કાંઈ શોધ મા, સમ્યગ્જ્ઞાન કર.

૩૦. રાગમાં, પુણ્યમાં કે પુણ્યફળમાં સુખ માને તે કેવો છે?

તેને સાચા જ્ઞાનની કે સાચા સુખની ખબર નથી.

૩૧. જ્ઞાનમાં વધુ સુખ, ને વિષયોમાં થોડું સુખ-એમ છે?

ના; સમ્યગ્જ્ઞાનમાં સુખ છે, બીજે ક્યાંય સુખ નથી.

૩૨. સમ્યગ્જ્ઞાનને અમૃત કેમ કહ્યું?

કેમકે અમર એવું મોક્ષપદ તેનાવડે પમાય છે.

૩૩. તે સમ્યગ્જ્ઞાન ક્યાંથી આવે છે?

આત્મામાંથી જ આવે છે; તે આત્માનો સ્વભાવ છે.

૩૪. જિનવચન કેવાં છે?

અમૃતપદને દેખાડનારા હોવાથી તે પણ અમૃત છે.

૩૫. આત્માનું જ્ઞાન કેવું છે?

આનંદસહિત છે; જેમાં આનંદ નહિ તે જ્ઞાન નહીં.

૩૬. જીવો સિદ્ધ થયા, થાય છે ને થશે-તે કઈ રીતે?

ભેદજ્ઞાનથી.

૩૭. જે જીવો બંધાયા છે તેઓ?

ભેદજ્ઞાનના અભાવથી જ બંધાયા છે.

૩૮. આ જાણીને શું કરવું?

અચ્છિન્નધારાથી ભેદજ્ઞાનને નિરંતર ભાવવું.

૩૯. ભેદજ્ઞાની જીવ શું કરે છે?

આત્માના આનંદમાં કેલિ કરતો-કરતો મુક્તિમાં જાય છે.

૯૪૦. ધર્મીજીવ આત્મસાક્ષીથી શું જાણે છે?

હવે મને જ્ઞાનકળા ઊપજી છે ને હું સિદ્ધપદને સાધી રહ્યો છું.

૪૧. આ જડ-માટીના ઘરમાં રહેવું આત્માને શોભે છે?

ના; આત્મા તો અનંત ચૈતન્યગુણમાં વસનારો છે.

૪૨. સમ્યગ્જ્ઞાનના પ્રસાદથી જીવને શું થશે?

તે અશરીરી થઈને સિદ્ધાલયમાં રહેશે; ફરીને કદી શરીરમાં કે સંસારમાં નહીં આવે.

૪૩. શરીરથી ભિન્ન આત્માને ન જાણે તો શું થાય?

તે શરીરરહિત એવા સિદ્ધપદને પામી ન શકે. નવા નવા શરીર ધારણ કરીને સંસારમાં જ રખડે.

૪૪. સમ્યગ્જ્ઞાન વગરના તપથી જીવને સુખ મળે?

ના; સમ્યગ્જ્ઞાન જ આત્માને સુખનું કારણ છે.

૪૫. ચિંતામણિ જેવો મનુષ્યઅવતાર પામીને શું કરવું?

'આપો લખ લીજે'-કોઈપણ રીતે આત્માને જાણ.

૪૬. શુભરાગથીયે સુખ ન મળ્યું-તો શું કરવું?

હે ભાઈ! તે રાગથી જુદો બીજો કોઈ સુખનો ઉપાય શોધ.

૪૭. તે ઉપાય કયો છે?

રાગથી જુદા ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માનું જ્ઞાન કરવું તે.

૪૮. કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત કરનારને રાગનું કર્તૃત્વ રહે?

-ના, રાગથી જુદો પડીને જ કેવળજ્ઞાનની પ્રતીત થાય.

૯૪૯. ભેદજ્ઞાની જીવ કેવો છે?

તે વીર છે, રાગથી તેનું જ્ઞાન દબાતું નથી.

૫૦. સાધકના મતિ-શ્રુતજ્ઞાન કેવા છે?

તે કેવળજ્ઞાનના અવયવ છે, કેવળજ્ઞાનની જાત છે.

૫૧. સાધકના જ્ઞાનમાં ક્રોધનું કર્તૃત્વ છે?

ના; કેવળજ્ઞાનની જેમ મતિ-શ્રુતમાં પણ ક્રોધનું કર્તૃત્વ નથી.

૫૨. અનંત આકાશનેય કેવળજ્ઞાન જાણી લ્યે?

હા; કેવળજ્ઞાનની સર્વોત્કૃષ્ટ ગંભીર તાકાત છે.

૫૩. ત્રણકાળ-ત્રણલોકને જાણવા છતાં રાગ-દ્વેષ કેમ નથી થતા?

-કેમકે જ્ઞાનનો સ્વભાવ રાગ-દ્વેષ કરવાનો નથી.

૫૪. જ્ઞાનના સ્વાદમાં કેવો રસ છે?

જ્ઞાનના સ્વાદમાં વીતરાગી ચૈતન્યરસ છે, અતીન્દ્રિય આનંદ છે.

૫૫. એ સ્વાદને કોણ જાણી શકે?

જ્ઞાનના સ્વાદને સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ જાણી શકે છે.

૫૬. કોણ સર્વજ્ઞદેવના પુત્ર છે?

ગણધર મોટાપુત્ર છે, અવિરત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ નાના પુત્ર છે.

૬૭. સાધકનું જ્ઞાન કેવું છે?

ભલે નાનું-પણ મોક્ષનું સાધક છે; મોહ વગરનું છે.

૫૮. સમ્યગ્દર્શન વગર જે તપ તપે તેને શું થાય?

તે કષાયમાં 'તપે' છે, પણ ચૈતન્યની શાંતિમાં ઠરતો નથી.

૯૫૯. ધર્માત્માને તપમાં શું થાય છે?

તેને ચૈતન્યના પ્રતપનરૂપ પરમ શાંતિનું વેદન થાય છે.

૬૦. એક કરોડપૂર્વમાં કેટલા વર્ષ થાય?

૭૦૫૬૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦,૦૦૦૦૦૦૦ (૨૧ અંક)

૬૧. જ્ઞાનીને શેના બળે નિર્જરા થાય છે?

રાગ વગરની જ્ઞાનચેતનાના બળે નિર્જરા થાય છે.

૬૨. જ્ઞાનચેતના કેવી છે?

મોક્ષસુખ દેનારી છે; સંસારને કટ કરનારી છે.

૬૩. અજ્ઞાની મહાવ્રત કરીને શું પામ્યો?

સુખ જરાય ન પામ્યો, એકલું દુઃખ પામ્યો.

૬૪. તે સુખ કેમ ન પામ્યો?

–કેમકે સુખના કારણરૂપ જ્ઞાનચેતના તેની પાસે ન હતી.

૬૫. તે દુઃખ કેમ પામ્યો?

–કેમકે રાગમાં એકત્વથી તે મિથ્યાત્વને સેવતો હતો.

૬૬. તપ અને નિર્જરામાં કષ્ટ છે? કે આનંદ?

તપ અને નિર્જરા મહાન આનંદરૂપ છે, તેમાં કષ્ટ નથી.

૬૭. શુભરાગ છે તે ચેતનની જાત છે?

ના; તે ચેતનસ્વભાવની જાત નથી, કજાત છે.

૬૮. જૈન સંતો શું જાહેર કરે છે?

જૈન-સંતો સત્ય વસ્તુસ્વરૂપ જાહેર કરે છે.

૬૯. જ્યાં રાગનું કર્તૃત્વ છે ત્યાં શું છે?

ત્યાં સંસાર છે, દુઃખ છે.

૨૭૦. જ્યાં જ્ઞાનચેતના છે ત્યાં શું છે?

ત્યાં મોક્ષ છે, આનંદ છે.

૭૧. સુખ ક્યારે મળે?

જેમાં સુખસ્વભાવ છે તેમાં પરિણામ જોડે ત્યારે.

૭૨. જીવે શુભભાવ કેટલીવાર કર્યા હશે?

અનંતવાર શુભભાવ કર્યા.

૭૩. તે શુભભાવથી કેટલું સુખ મળ્યું?

જરાય સુખ ન મળ્યું; ભવનો છેડો ન આવ્યો.

૭૪. તો શુભરાગ વગર બીજું કયું સાધન બાકી રહ્યું?

આત્મજ્ઞાન,-તે જ સુખનું ખરું સાધન છે.

૭૫. જ્ઞાનીને તો શુભરાગ મોક્ષનું કારણ છેને?

ના; તેનેય જ્ઞાન જ મોક્ષનું કારણ છે, રાગ નહિ.

૭૬. જ્ઞાનીને રાગ વખતે મોક્ષનું સાધન વર્તે છે?

હા, રાગ વખતેય રાગથી જુદું જે શુદ્ધ જ્ઞાનપરિણમન છે તે મોક્ષનું કારણ છે.

૭૭. અજ્ઞાનીને શુભરાગ વખતે મોક્ષનું સાધન છે?

ના; કેમકે તેને શુદ્ધાત્માનો અનુભવ નથી.

૭૮. શુદ્ધ જ્ઞાનપરિણમનમાં શું આવે છે?

તેમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર ત્રણે સમાઈ જાય છે.

૭૯. જેઓ મોક્ષમાર્ગને નથી જાણતા તેઓ શું માને છે?

તેઓ અજ્ઞાનથી પુણ્યને મોક્ષનું કારણ માને છે.

૮૦. પુણ્ય તે મોક્ષનું કારણ કેમ નથી?

કેમકે તે બંધનું કારણ છે, તે જ્ઞાનથી વિપરીત છે.

૮૧. પુણ્ય (શુભરાગ) જીવને ક્યાં લઈ જાય છે?

સંસારમાં.

૮૨. મોક્ષમાં કોણ લઈ જાય છે?

શુદ્ધજ્ઞાનનું પરિણમન.

૮૩. ચારિત્રધર્મનું મૂળકારણ શું છે?

શુદ્ધાત્માનું જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાન્ તે ચારિત્રનું મૂળ છે.

૮૪. ચૈતન્યરસ ચાખવા માટે શું કરવું જોઈએ?

ખરેખરી લગનીથી વારંવાર તેનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

૮૫. શાસ્ત્રભણતરનું ખરૂં ફળ શું છે?

જ્ઞાનમય શુદ્ધાત્માની અનુભૂતિ કરવી તે.

૮૬. શુભરાગ કરીને પણ અજ્ઞાની દુઃખ જ પામ્યો?

-હા; રાગમાં તો દુઃખ જ હોયને!—ભલે તે શુભ હો.

૮૭. તો સુખ કઈ રીતે મળે?

સ્વસન્મુખ જ્ઞાનભાવમાં સુખ છે.

૮૮. આત્માનું અતીન્દ્રિયસુખ કેવું છે?

અહા, તેનો એક અંશ પણ ચાખે ત્યાં સંસાર ખલાસ થઈ જાય; એ ચૈતન્યસુખ ચાખતાં જ અનંતકાળના સંસારનો થાક એકક્ષણમાં ઊતરી જાય.

૮૯. તે સુખનો સ્વાદ ક્યારે આવે?

રાગથી જુદો પડી, જ્ઞાનચેતનારૂપ પરિણમે ત્યારે.

૯૯૦. જીવ મનુષ્યભવ કેટલીવાર પામ્યો હશે?

—અનંતવાર મનુષ્યભવ પામ્યો.

૯૧. અનંતવાર મનુષ્યભવ પામીને પણ સુખી કેમ ન થયો?

કેમકે, મનુષ્ય થઈને પણ તેણે આત્માની ઓળખાણ ન કરી.

૯૨. જીવ કદી સ્વર્ગમાં ગયો?

અનંતવાર પુણ્ય કરીને સ્વર્ગમાં ગયો.

૯૩. અનંતવાર સ્વર્ગમાં જવા છતાં તે સુખી કેમ ન થયો?

સ્વર્ગમાં જવાથી કાંઈ સુખ નથી મળતું; સુખ તો આત્મજ્ઞાનથી થાય છે.

૯૪. પુણ્યથી સુખ ભલે ન થાય પણ ધર્મ તો થાય ને?

ના; સુખ કહો કે ધર્મ કહો; જ્યાં સુખ નહીં ત્યાં ધર્મ નહીં.

૯૫. શુભરાગ વડે અજ્ઞાન-અંધકાર ટળી શકે?

ના; સમ્યગ્જ્ઞાનપ્રકાશ વડે જ અજ્ઞાન-અંધકાર ટળે.

૯૬. શુભરાગમાં સુખ ભલે ન હોય, પણ દુઃખ તો નથીને?

રાગ પોતે કષાય, આકુળતા ને દુઃખરૂપ જ છે.

૯૭. આત્માનું જીવન કેવું છે?

ઉપયોગ તે આત્માનું જીવન છે. 'जीवः उपयोगलक्षणः'

૯૮. મહાવીરપ્રભુનો સંદેશ શું છે?

"ઉપયોગલક્ષણ જીવ છે ને એ જ સાચું જીવન છે;
એ જીવજો જીવડાવજો, પ્રભુવીરનો સન્દેશ છે.

૨૦૩૦. જ્ઞાની શરીરને કેવું જાણે છે?

વસ્ત્રની માફક તેને આત્માથી જુદું જાણે છે.

૩૧. શરીર બળે છતાં આત્મા શાંતિમાં ઠરે-એમ બને?

હા; કેમકે બંને તત્ત્વોની ક્રિયા તદ્દન જુદી છે.

૩૨. સાચો વિવેક કયો છે? ...સ્વ-પરનું ભેદજ્ઞાન કરવું તે.

૩૩. મહાન અવિવેક કયો છે?

જ્ઞાન સાથે રાગની કે જડની ભેળસેળ કરવી તે.

૩૪. છખંડના રાજમાં ભરતચક્રવર્તી કેટલું સુખ માનતા હતા?

જરાય નહિ; તેઓ ચૈતન્યસુખને જાણતા હતા.

૩૫. જ્ઞાનીનું સામ્રાજ્ય કયું છે?

પોતાના શુદ્ધ અનંત ગુણ-પર્યાય તે જ્ઞાનીનું સામ્રાજ્ય છે.

૩૬. જ્યારે જોઈએ ત્યારે શાંતિ આપે-એવું કોણ છે?

આત્માનું સમ્યગ્જ્ઞાન-સદાય શાંતિ આપે છે.

૩૭. કેવું છે સમ્યગ્જ્ઞાન?

આનંદરૂપ છે; ઉપયોગમાં રાગના કોઈ અંશને ભેળવતું નથી.

૩૮. પુણ્યની વૃદ્ધિ તે શું છે?

તે પણ સંસાર છે. વીતરાગને પુણ્યકર્મ બંધાતા નથી.

૩૯. સાચું જ્ઞાન ને સુખ ક્યાંથી આવે છે?

અંદરનો ચૈતન્યદરિયો તે-રૂપે ઊછળે છે.

૪૦. અરૂપી આત્મા સ્વાનુભવમાં આવે?

હા; અરૂપી હોવા છતાં જ્ઞાનના અનુભવમાં આવે છે.

૧૦૫૧. અશુભ કે શુભ રાગ તે કેવો છે?

રાગ તે આગ છે; ચૈતન્યશાંતિને તે બાળે છે.

૫૨. આત્મા કેવો છે?

મહા શાંતિનો મોટો ચૈતન્યસાગર છે.

૫૩. છમાસ-આઠસમયમાં કેટલા જીવો મોક્ષ પામે?

છસો ને આઠ જીવો મોક્ષ પામે છે.

૫૪. તે બધા જીવો કઈ રીતે મોક્ષ પામે છે?

આત્માને ઓળખીને તેના ધ્યાનવડે જ મોક્ષ પામે છે.

૫૫. ચૈતન્યસ્વભાવ, ક્રોધાદિ વિભાવ ને પરદ્રવ્ય કેવા છે?

વિભાવો વિપરીત છે, પરદ્રવ્યો પૃથક્ છે, ને ચૈતન્યસ્વભાવ મહાન સામર્થ્યવાન છે.

૫૬. સિદ્ધભગવંતોના પંથમાં આવવું હોય તો શું કરવું?

ભેદજ્ઞાનનો અભ્યાસ કરીને સ્વભાવ-સન્મુખ થવું.

૫૭. કેટલા પશુઓ અત્યારે મોક્ષમાર્ગને સાધતા હશે?

અસંખ્ય પશુઓ આત્માને જાણીને મોક્ષમાર્ગ સાધી રહ્યા છે.

૫૮. બાહ્યવિષયોમાં કે રાગમાં સુખ માનનાર કેવો છે?

તે પોતાના આત્માને અજ્ઞાનની આગમાં બાળે છે.

૫૯. શુભરાગથી શું થાય?

બાહ્યવિષયો મળે પણ આત્માનું સુખ ન મળે.

૬૦. સમ્યગ્જ્ઞાનથી શું થાય?

અહા, ચૈતન્યની શીતળ શાંતિના ફૂવારા ઊછળે!

૧૦૬૧. આત્મહિત માટે સમય નથી મળતો-એમ કહે તો?
-તો તેને આત્માનો રસ નથી, આત્મા વહાલો નથી.

૬૨. જીવે સૌથી વધુ અવતાર કઈ ગતિમાં કર્યા?
તીર્યંચગતિમાં.

૬૩. જીવે સ્વર્ગ અને નરકના અવતાર કેટલીવાર કર્યા?
સામાન્યપણે અનંતવાર કર્યા.

૬૪. સામાન્યપણે જીવ મનુષ્યઅવતાર ક્યારે પામે?
અનંતવાર દેવ-નારકી થાય ત્યારે એકવાર મનુષ્ય થાય.

૬૫. આવું મોંઘું મનુષ્યપણું પામીને શું કરવું?
બીજા હજાર કામ પડતા મુકીને આત્માને ઓળખવો.

૬૬. જ્ઞાની રાગથી દૂર કેમ નથી ભાગતા?
તેમની ચેતના રાગથી ભાગેલી (દૂર, છૂટી) જ છે.

૬૭. સમ્યક્ત્વ થતાં આત્મામાં કેવી મોસમ આવી?
શ્રાવણ માસ આવ્યો ને શાંતરસની વર્ષા થઈ...સ્વાનુભવની વીજળી ઝબકી ને આનંદના અંકૂરા ફૂટ્યા.

૬૮. શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીને શું કરવું જોઈએ?
આત્મામાં તેવા ભાવરૂપ પરિણમન કરવું જોઈએ.

૬૯. રાગભાવ અને ચૈતન્યભાવમાં શું ફેર છે?
રાગ તો આંધળો, ને ચૈતન્ય દેખતો, -બંને તદ્દન જુદા છે.

૭૦. આત્માના શ્રદ્ધા-જ્ઞાન-ચારિત્ર કેવાં છે?
તે મોક્ષના કારણરૂપ સ્વભાવવાળાં છે.

૭૧. શુભરાગ કેવો છે? . .

તે સંસારનું કારણ છે, મોક્ષનું નહિ.

૧૦૭૨. શુભરાગમાં સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર રહે છે?...ના.

૭૩. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રમાં શુભરાગ રહે છે?...ના.

૭૪. જ્ઞાનધારા ને રાગધારા એકસાથે હોય?...હા.

૭૫. જ્ઞાનધારા તથા રાગધારાને કર્તા-કર્મપણું છે?....ના.

૭૬. મનુષ્ય હોય ને ભેદજ્ઞાન ન કરે તો?

-તો તે શોભતો નથી, પશુ જેવો છે.

૭૭. તીર્યંચ હોય ને ભેદજ્ઞાન કરે તો?

તો તે દેવ જેવો શોભે છે, તે પ્રશંસનીય છે.

૭૮. આત્માર્થીએ આત્માને સાધવા કેવી રીતે રહેવું?

'પુણ્યફળમાં હરખો નહિ, ને પાપફળમાં વિલખો નહીં' જ્ઞાનને પુણ્ય-પાપ બંનેથી જુદાપણે સાધો.

૭૯ ધર્મીનો ખોરાક શું છે?

ચૈતન્યશાંતિ તે ધર્મીનો ખોરાક છે, રાગ નહીં.

૮૦. લાખો વાતોમાં સારભૂત વાત કઈ?

'જગતના દંદ-ફંદને છોડીને આત્માને ધ્યાવો.'

૮૧. મિથ્યાદૃષ્ટિ શેમાં પ્રસન્ન થાય છે?

અનુકૂળ સંયોગમાં ને રાગમાં.

૮૨. સમ્યગ્દૃષ્ટિ શેમાં પ્રસન્ન થાય છે?

વીતરાગી ચૈતન્યશાંતિના વેદનમાં.

૮૩. વ્રત કોને હોય?

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાનપૂર્વક જેને વીતરાગતા વધે તેને.

૧૦૯૫. આત્માને ઇષ્ટ-અનિષ્ટ કોણ છે?
જ્ઞાન ઇષ્ટ છે, મોહ અનિષ્ટ છે; પરચીજ ઇષ્ટ અનિષ્ટ નથી.
૯૬. જીવમાં શેની 'છાપ' છે?
જીવમાં 'જ્ઞાન'ની છાપ છે; સંયોગની છાપ જીવમાં નથી.
૯૭. સિદ્ધાન્ત શું છે?
'શુદ્ધ જ્ઞાન જ હું છું; અન્ય ભાવો હું નથી.'
૯૮. એવા સિદ્ધાન્તનું સેવન કરવાથી શું થાય?
સ્વસન્મુખતા થાય, એટલે શાંતિ થાય, મુક્તિ થાય.
૯૯. જે પરને હિતરૂપ કે અહિતરૂપ માને તેને શું થાય?
તેને પર પ્રત્યે સદાય રાગ-દ્વેષ થયા જ કરે; એટલે શાંતિ કે મુક્તિ ન થાય.
૧૧૦૦. કોને ભજવું? કોને તજવું?
સમ્યક્ત્વ ભજો...મિથ્યાત્વ તજો.
૧. જીવને સુખ દેનાર કોણ છે?
રાગથી જુદું પોતાનું જ્ઞાન જ સુખ દેનાર છે.
૨. બધી વાતનો સાર શું છે?
આત્માને જાણીને તેને ધ્યાવો.
૩. જગતના દંડ-ફંદ છોડવા-તેમાં શું આવ્યું?
પુણ્ય ને પાપ બંને તેમાં આવી ગયા.
૪. શરીર સરખું હોય તો આત્મધ્યાન થાય ને?
ના; જ્ઞાન સરખું હોય તો આત્મધ્યાન થાય.
૫. 'પાંડવો બળે છે' ત્યારે શું થાય છે?

શરીર બળે છે, આત્મા તો શાંતિમાં ઠરે છે.

૧૧૦૬. પ્રતિકૂળસંયોગ વખતે જ્ઞાનીને શું છે?
તેમાં આત્મા ભીડાઈ ગયો નથી, છૂટો ને છૂટો છે.

૭. આત્માને દુઃખનું વેદન સદાય રહે?
ના; અંદર એનાથી છુટકારાનો ઉપાય છે.

૮. સ્વર્ગ કરતાં નરકમાં સુખ હોય?
હા. સ્વર્ગના મિથ્યાદૃષ્ટિ કરતાં નરકનો સમ્યગ્દૃષ્ટિ સુખી છે, કેમકે સુખ સંયોગમાં નથી, ચૈતન્યની શુદ્ધતામાં છે.

૯. શરીર અગ્નિની ઝાળમાં બળતું હોય ત્યારે—?
અગ્નિની એ ઝાળ ચૈતન્યની શાંતિને અડી શકતી નથી, માટે ચૈતન્યનું લક્ષ રાખનારને શાંતિ છે.

૧૦. તીર્થંકર ભગવાનનો સંયોગ હોય તો...?
-તોપણ અંતર્લક્ષ ન કરે તો મિથ્યાદૃષ્ટિ જ રહે.

૧૧. સુખ-દુઃખ ક્યાં છે?
જીવની જ્ઞાનપરિણતિમાં સુખ; મોહપરિણતિમાં દુઃખ.

૧૨. ધર્મીની પરિણતિ કેવી છે?
તેમાં જ્ઞાન ને રાગ જુદા પડી ગયા છે.

૧૩. પુણ્યકર્મનું ફળ શું છે?
સંસાર; તેનાથી કાંઈ મોક્ષમાર્ગ ન મળે.

૧૪. હર્ષ-શોક થવાનું ક્યારે મટે?
ચિદાનંદતત્ત્વની સન્મુખ થાય ત્યારે.

૧૫. જ્ઞાનીનેય હર્ષ-શોક તો થાય છે?

તે વખતેય હર્ષ-શોકથી જુદી જ્ઞાનધારા તેને વર્તે છે.

૧૧૧૬. જ્ઞાનધારા કેવી છે?

અનંત તાકાતવાળી છે; રાગને પોતામાં પ્રવેશવા દેતી નથી.

૧૭. જૈનધર્મના ઉપદેશનો સાર શું છે?

પરથી ભિન્ન ચૈતન્યસ્વરૂપ આત્માને ધ્યાવો.

૧૮. સમ્યગ્જ્ઞાનના આઠ અંગ (આચાર) કયા છે?

યોગ્યકાળ, વિનય, ઉપધાન, બહુમાન, અનિહ્નવ, શબ્દશુદ્ધિ, અર્થશુદ્ધિ અને તદુભય શુદ્ધિ. (વ્યાખ્યા માટે જુઓ પૃ. ૧૪૫)

૧૯. શુક્લલેશ્યા ને શુક્લધ્યાનમાં શું ફેર?

શુક્લલેશ્યા અજ્ઞાનીનેય હોય; શુક્લધ્યાન તો મુનિને જ હોય.

૨૦. અજ્ઞાનીને માટે સૌથી ઊંચું સ્થાન કયું?

નવમી ગ્રૈવેયક (દેવલોક)

૨૧. ત્યાં તે કેટલું સુખ પામે છે?

જરાય સુખ નથી પામતો. કેમકે આત્માને નથી જાણતો.

૨૧. સમ્યગ્દષ્ટિ અનંતવાર નવમી ગ્રૈવેયકમાં જાય?

ના; તે તો એક-બે ભવમાં મુક્તિ પામે છે.

૨૩. મિથ્યાદષ્ટિ દેવલોકમાંય કેમ દુઃખી થયો?

કેમકે સુખનું સાચું કારણ તેની પાસે ન હતું.

૨૪. તેણે પંચમહાવ્રત તો પાળ્યા હતા?

પંચમહાવ્રતનો રાગ તે કાંઈ સુખનું કારણ નથી.

૧૧૨૫. તો સુખનું કારણ કોણ છે?

આત્માના સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર.

૨૬. સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર કેવાં છે?

અબંધસ્વભાવી છે, રાગ વગરનાં છે.

૨૭. પુણ્ય-પાપ કેવાં છે?......બંધસ્વભાવી છે.

૨૮. ભગવાન આત્મા કઈ રીતે પ્રસિદ્ધ થાય છે?

સ્વાનુભૂતિમાં પ્રગટે છે.

૨૯. તે સ્વાનુભૂતિમાં શું સમાય છે?

સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન ચારિત્ર ત્રણે તેમાં સમાય છે; પણ રાગ તેમાં સમાતો નથી.

૩૦. આપણું ભરતક્ષેત્ર ક્યાં છે?

મેરુપર્વતની દક્ષિણ દિશામાં.

૩૧. વિદેહક્ષેત્ર ક્યાં છે?

મેરુપર્વતની પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં.

૩૨. ત્યાં કોણ બિરાજે છે?

સીમંધર પરમાત્મા વગેરે તીર્થંકરો બિરાજે છે.

૩૩. તેઓ શું દેખાડે છે?

ચૈતન્યની સ્વાનુભૂતિનો અપાર વૈભવ દેખાડે છે.

૩૪. સ્વાનુભૂતિ કઈ રીતે થાય?

પોતાની જ ઉપયોગશક્તિવડે થાય.

૩૫. અત્યારે શેનો અવસર છે?

પાંચમું હોય; તેનાથી ઉપર દિગંબર મુનિને જ હોય.

૧૧૪૬. મુનિપણું ન થઈ શકે તો શું કરવું?

તેની ભાવનાપૂર્વક શ્રાવકનાં ચારિત્રનું આચરણ કરવું.

૪૭. અરિહંતદેવના માર્ગમાં કયું ચારિત્ર છે?

'संज्ञस्य चारित्रम्'—તે સમ્યગ્જ્ઞાનીનું ચારિત્ર છે.

૪૮. તે ચારિત્ર કેવું છે?

'આત્મરૂપ છે'—રાગરૂપ નથી.

૪૯. ધર્મીશ્રાવકની પ્રવૃત્તિ કેવી હોય છે?

સમ્યક્ત્વથી ને હિંસાદિના ત્યાગથી ઉજ્વળ હોય છે.

૫૦. ઈંડું શું છે?

તે ત્રસ-પંચેન્દ્રિયજીવ છે; તેનો ખોરાક તે માંસાહાર જ છે.

૫૧. અહિંસાધર્મનું સાચું સ્વરૂપ ક્યાં છે?

અરિહંતના માર્ગમાં જ અહિંસાનું સાચું સ્વરૂપ છે.

૫૨. અહિંસાનું ખરૂં પાલન કોણ કરી શકે?

જેણે અરિહંતના વીતરાગમાર્ગને જાણ્યો હોય તે જ.

૫૩. દુઃખી જીવનો દુઃખથી છૂટકારો કરવા કોઈ તેને ગોળીથી ઠાર કરે તો?

તો તે હિંસા જ છે; ને અહિંસાધર્મના સ્વરૂપની તેને ખબર નથી

૫૪. સિંહ-સર્પ-વીંછી વગેરે પ્રાણીને મારવા તે શું છે?

તે પણ હિંસા જ છે.

૫૫. ધર્મીજીવ ત્રસહિંસાવાળી દવા લ્યે?

૨૧૬૩. પરવસ્તુના કારણે જીવને હિંસા થાય છે?
નાં; પોતાના કષાયભાવથી જ હિંસા થાય છે.

૬૪. હિંસામાં કોણ હણાય છે?
જીવના પોતાના ચૈતન્યપ્રાણ હણાય છે.

૬૫. બીજા જીવોનું મરણ કે જીવન આ જીવ કરી શકે છે?
ના; તેનું જીવન-મરણ તેના આયુને આધીન છે.

૬૬. હિંસા-અહિંસાનું સાચું સ્વરૂપ કોણ જાણે?
જે રાગાદિને અને ચૈતન્યપ્રાણને ભિન્ન જાણે તે.

૬૭. સૌથી મોટી હિંસા કઈ કહેવાય?
રાગ અને ચૈતન્યને એક માનવારૂપ મિથ્યાત્વ તે સૌથી મોટી હિંસા છે, તે ચૈતન્યપ્રાણને હણી નાંખે છે.

૬૮. અહિંસાધર્મનો મૂળ પાયો કયો?
રાગના કોઈ અંશને ચૈતન્યમાં ન ભેળવવો તે-ભેદજ્ઞાન.

૬૯. ભવસાગરને કોણ તરે છે?
જે સર્વ રાગને છોડીને વીતરાગ થાય છે તે.

૭૦. અહિંસા પરમધર્મ કોનો છે?
વીરમુમુક્ષુઓનો; કાયરજીવો તે ધર્મ પાળી શકતા નથી.

૭૧. સર્વજ્ઞના જ્ઞાનમાં જીવ કેવો જણાયો છે?
સર્વજ્ઞદેવે જીવ સદા ઉપયોગલક્ષણ જોયો છે.

૭૨. ચેતનભાવ અને રાગાદિભાવ કેવા છે?
પ્રકાશ અને અંધકારની જેમ જુદા છે, એક નથી.

૭૩. એવું જુદાપણું જાણતાં શું થાય છે?

૩૧૮૫. રાગ વગરનો જીવ કદી હોય?...હા.

૮૬. ધર્માત્માની અનુભૂતિમાં શું પ્રકાશે છે?

ઉપયોગસ્વરૂપ આત્મા જ અનુભૂતિમાં પ્રકાશે છે.

૮૭. રાગને આત્માનું સ્વલક્ષણ માનીએ તો શું થાય?

રાગનો નાશ થતાં આત્મા પણ મરી જાય.

૮૮. રાગ વગર જીવ જીવી શકે?

હા, સિદ્ધભગવંતો રાગ વગર જ અનંતજીવન જીવે છે.

૮૯. રાગને જીવનું લક્ષણ માનતાં શું દોષ આવે?

અવ્યાપ્તિદોષ આવે; સિદ્ધો ને અરિહંતો અજીવ ઠરે!

૯૦. રાગને આત્માનું લક્ષણ માનનારને શું થાય?

તે રાગથી જુદો ન પડે, એટલે સંસારમાં જ રખડે.

૯૧. 'ઉપયોગ'-ચેતના વગર આત્મા જીવી શકે?

ના; ઉપયોગ તે જ જીવનું જીવન છે.

૯૨. પ્રભુ મહાવીરનો સન્દેશ શું છે?

ચેતન જીવન જીવો, ને બીજાને તે બતાવો.

૯૩. જીવનું સર્વસ્વ શું છે?......'ઉપયોગ'

૯૪. ઉપયોગનું શુદ્ધજીવન કેવું છે?

તે આનંદ શાંતિ ને વીતરાગતાથી શોભતું છે; તે બ
ઇષ્ટ છે અને તે જ સાચું જીવન છે.

૯૫. વીરપ્રભુ પ્રત્યે સાચી અંજલિ કઈ છે?

ઉપયોગસ્વરૂપ ઓળખીને મોક્ષને સાધવો તે જ વીરપ્રભુ
પ્રત્યે સાચી અંજલિ છે; તે જ નિર્વાણમહોત્સવ છે.

ના; પણ તેને તેની ભાવના હોય છે.

૧૨૦૭. ધર્મીશ્રાવક વગર-પ્રયોજને પાપવૃત્તિ કરે?....ના.

૮. શ્રાવકનાં વ્રત કેટલા?

પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત, ને ચાર શિક્ષાવ્રત.

૯. શ્રાવકની પડિમા કેટલી?

૧૧; તેમાંથી ભૂમિકા પ્રમાણે હોય છે.

૧૦. જૈનમુનિને નિર્ગ્રંથ કેમ કહ્યા છે?

તેમને ભાવરૂપ કે દ્રવ્યરૂપ ગ્રંથિ નથી તેથી.

૧૧. મુનિવરો કેટલા હોય છે?......કરોડો.

૧૨. પંચમગુણસ્થાની શ્રાવકો કેટલા છે?...અસંખ્ય.

૧૩. ચતુર્થગુણસ્થાની સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેટલા?...અસંખ્ય.

૧૪. અરિહંત-જીવો કેટલા વિદ્યમાન?......લાખો.

૧૫. સિદ્ધજીવો કેટલા?......અનંત-અનંત.

૧૬. હાથી-સિંહ વગેરે તિર્યંચોને સામાયિક હોય?

હા; પંચમગુણસ્થાની તિર્યંચોને સામાયિક હોય છે.

૧૭. તિર્યંચ સામાયિક કઈ રીતે કરે?

સમતાભાવરૂપ તેની આત્મપરિણતિ તે સામાયિક છે.

૧૮. મનુષ્યોને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?......૧૪.

૧૯. તિર્યંચોને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?......પાંચ.

૨૦. દેવોને તથા નારકીને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?...ચાર.

૨૧. જીવની શોભા શેમાં છે?

વીતરાગતામાં શોભા છે; રાગમાં શોભા નથી.

૧૨૨૨. જેના દેવ-ગુરુ-ધર્મ ખોટા હોય તેને વ્રત હોય?...ના

૨૩. સમ્યગ્દર્શન પછી શું કરવું?
પરિણામની શક્તિ અનુસાર ચારિત્ર લેવું.

૨૪. અજ્ઞાનીનાં વ્રત-તપ તે મોક્ષમાર્ગ છે?
ના; તે બાલવ્રત ને બાલતપ મોક્ષમાર્ગમાં નથી.

૨૫. ધર્મીશ્રાવક ધનને ખાતર અન્યાય-અનીતિ-ચોરી કરે?
ના.

૨૬. શીલવ્રતમાં અડગતા માટે કયા શ્રાવક પ્રસિદ્ધ છે?
સુદર્શન-શેઠ...તેઓ મુનિ થઈને પટણાથી મોક્ષ પામ્યા.

૨૭. સમ્યગ્દર્શન વગર વ્રત-ચારિત્ર માને તો?
તો તેને જૈનધર્મના મોક્ષમાર્ગના ક્રમની ખબર નથી.

૨૮. સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું?
ચૈતન્યના અનંતગુણનો ભંડાર ખૂલ્યો; મોક્ષનાં કિરણ પ્રગટયાં; અતીન્દ્રિયસુખનો સાગર ઊછળ્યો.

૨૯. સમ્યગ્દર્શન-ભૂમિકામાં કોનું ઝાડ ઊગશે?
ચારિત્રનું, કેવળજ્ઞાનનું ને મોક્ષનું.

૩૦. સમ્યગ્દર્શન વગર શુભભાવવડે જિનનો પંથ હાથ આવે?
ના; જિનનો પંથ સમ્યગ્દર્શન વડે જ હાથમાં આવે.

૩૧. દુનિયાના લોકો ધર્મની નિંદા કરે તો?
—તો તેથી પોતાને કાંઈ નુકશાન થતું નથી.

૧૨૩૨. દુનિયાના લોકો વખાણ કરે તો?
-તો તેથી પોતાને કોઈ લાભ થતો નથી.

૩૩. તો પોતાને કઈ રીતે લાભ છે?
પોતાની વીતરાગી શાંતિથી જ પોતાને લાભ છે.

૩૪. સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું?
મોક્ષ સાથે મિત્રતા થઈ ને કષાયો સાથે કટ્ટી થઈ.

૩૫. ધર્મી કોનો દાસ? ને શેનાથી ઉદાસ?
જિનેશ્વર ભગવંતનો દાસ, ને જગતથી ઉદાસ.

૩૬. ધર્મીની દશા કેવી હોય છે?
જગતથી ન્યારી, અલૌકિક વિચક્ષણ હોય છે.

૩૭. પરમાર્થ વ્રત કયું છે?....જેટલી શુદ્ધતા છે તે.

૩૮. વ્યવહારવ્રત કયું છે? શુદ્ધતા સાથેનો શુભરાગ.

૩૯. સિદ્ધસુખ કેવું છે?
સ્વાનુભૂતિ સિવાય બીજે ક્યાંય એનો નમુનો નથી.

૪૦. ધર્મીજીવને કોનું પ્રમાણપત્ર છે?
પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતોએ તેને મોક્ષમાર્ગમાં સ્વીકાર્યો છે.

૪૧. સામાયિક વખતે શ્રાવક કેવો છે?
સામાયિકના કાળે શ્રાવકને પણ સાધુ જેવો ગણ્યો છે.

૪૨. ભોજનસમયે શ્રાવક કેવી ભાવના કરે?
મુનિ પધારે તો તેમને આહાર કરાવીને પછી હું જમું.

૧૨૪૩. ધર્મીશ્રાવક દરરોજ શું કરે?

દરરોજ સામાયિકનો પ્રયોગ કરે.

૪૪. તે સાચી સામાયિક કેવી છે?

તે વીતરાગભાવરૂપ છે ને મોક્ષનું કારણ છે.

૪૫. સામાયિક કેમ થાય?

ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઉપયોગને સ્થિર કરીને.

૪૬. ધર્મીશ્રાવક સમાધિમરણ કરીને ઉત્કૃષ્ટપણે ક્યાં જાય?

સોળમા દેવલોકમાં.

૪૭. પછી શું કરે?

મનુષ્ય થઈ, મુનિ થઈ, મોક્ષને સાધે.

—આ મંગળમય વીતરાગવિજ્ઞાનનું ફળ છે.

ના; પણ તેને તેની ભાવના હોય છે.

૧૨૦૭. ધર્મીશ્રાવક વગર-પ્રયોજને પાપવૃત્તિ કરે?....ના.

૮. શ્રાવકનાં વ્રત કેટલા?

પાંચ અણુવ્રત, ત્રણ ગુણવ્રત, ને ચાર શિક્ષાવ્રત.

૯. શ્રાવકની પડિમા કેટલી?

૧૧; તેમાંથી ભૂમિકા પ્રમાણે હોય છે.

૧૦. જૈનમુનિને નિર્ગ્રંથ કેમ કહ્યા છે?

તેમને ભાવરૂપ કે દ્રવ્યરૂપ ગ્રંથિ નથી તેથી.

૧૧. મુનિવરો કેટલા હોય છે?......કરોડો.

૧૨. પંચમગુણસ્થાની શ્રાવકો કેટલા છે?...અસંખ્ય.

૧૩. ચતુર્થગુણસ્થાની સમ્યગ્દૃષ્ટિ કેટલા?...અસંખ્ય.

૧૪. અરિહંત-જીવો કેટલા વિદ્યમાન?......લાખો.

૧૫. સિદ્ધજીવો કેટલા?......અનંત-અનંત.

૧૬. હાથી–સિંહ વગેરે તિર્યંચોને સામાયિક હોય?

હા; પંચમગુણસ્થાની તિર્યંચોને સામાયિક હોય છે.

૧૭. તિર્યંચ સામાયિક કઈ રીતે કરે?

સમતાભાવરૂપ તેની આત્મપરિણતિ તે સામાયિક છે.

૧૮. મનુષ્યોને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?......૧૪.

૧૯. તિર્યંચોને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?......પાંચ.

૨૦. દેવોને તથા નારકીને કેટલા ગુણસ્થાન હોય?...ચાર.

૨૧. જીવની શોભા શેમાં છે?

વીતરાગતામાં શોભા છે; રાગમાં શોભા નથી.

૧૨૩૨. દુનિયાના લોકો વખાણ કરે તો ?
-તો તેથી પોતાને કોઈ લાભ થતો નથી.

૩૩. તો પોતાને કઈ રીતે લાભ છે ?
પોતાની વીતરાગી શાંતિથી જ પોતાને લાભ છે.

૩૪. સમ્યગ્દર્શન થતાં શું થયું ?
મોક્ષ સાથે મિત્રતા થઈ ને કષાયો સાથે કટ્ટી થઈ.

૩૫. ધર્મી કોનો દાસ ? ને શેનાથી ઉદાસ ?
જિનેશ્વર ભગવંતનો દાસ, ને જગતથી ઉદાસ.

૩૬. ધર્મીની દશા કેવી હોય છે ?
જગતથી ન્યારી, અલૌકિક વિચક્ષણ હોય છે.

૩૭. પરમાર્થ વ્રત કયું છે ?....જેટલી શુદ્ધતા છે તે.

૩૮. વ્યવહારવ્રત કયું છે ? શુદ્ધતા સાથેનો શુભરાગ.

૩૯. સિદ્ધસુખ કેવું છે ?
સ્વાનુભૂતિ સિવાય બીજે ક્યાંય એનો નમુનો નથી.

૪૦. ધર્મીજીવને કોનું પ્રમાણપત્ર છે ?
પંચપરમેષ્ઠી ભગવંતોએ તેને મોક્ષમાર્ગમાં સ્વીકાર્યો છે.

૪૧. સામાયિક વખતે શ્રાવક કેવો છે ?
સામાયિકના કાળે શ્રાવકને પણ સાધુ જેવો ગણ્યો છે.

૪૨. ભોજનસમયે શ્રાવક કેવી ભાવના કરે ?
મુનિ પધારે તો તેમને આહાર કરાવીને પછી હું જમું.

૧૨૪૩. ધર્મીશ્રાવક દરરોજ શું કરે?

દરરોજ સામાયિકનો પ્રયોગ કરે.

૪૪. તે સાચી સામાયિક કેવી છે?

તે વીતરાગભાવરૂપ છે ને મોક્ષનું કારણ છે.

૪૫. સામાયિક કેમ થાય?

ચૈતન્યસ્વભાવમાં ઉપયોગને સ્થિર કરીને.

૪૬. ધર્મીશ્રાવક સમાધિમરણ કરીને ઉત્કૃષ્ટપણે ક્યાં જાય?

સોળમા દેવલોકમાં.

૪૭. પછી શું કરે?

મનુષ્ય થઈ, મુનિ થઈ, મોક્ષને સાધે.

—આ મંગળમય વીતરાગવિજ્ઞાનનું ફળ છે.

